

„HUNKORI” SÍROK A PÁTYI TEMETŐBEN

OTTOMÁNYI KATALIN*

Pátyon 1997–1998-ban, az M1-es autópálya két oldalán, több száz síros temető került elő. A római temető ÉNy-i szélén, különálló sírcsoportban 12 sírt találtunk. Nem volt köztük egyetlen római technikával épült téгла- vagy kőládasír sem, valamennyi földsír. Többségüket jóval mélyebbre ásták, mint a késő római sírokat. Tájolásuk is eltérő. Míg a késő római sírok tájolása É–D, addig e különálló csoport tagjai Ny–K irányúak. Mellékleteik új típusú, a pátyi késő római temetőben máshol nem található mohazöld üvegedények, ezüst ékszerek, csontfésűk. A temetkezési rítus és a mellékletek részletes vizsgálata alapján e sírcsoport kora az 5. sz. első felére tehető.

Pátyon (Pest megye), a Malom dűlőben, 1997–1998-ban több száz síros temetőt tártunk fel az M1-es autópálya és a 100-as út közötti összekötő-út, csomópont, ill. benzinkút építését megelőző ásatáson.¹ Itt, a Fűzes patak nyugati oldalán lévő domboldalon az előzetes terepbejárás s az M1-es út építését megelőző ásatás alapján egy bronzkori, kelta-római s egy már elszántott avar, ill. Árpád-kori településről volt tudomásunk 1997 őszén, amikor Maróti Évával együtt elkezdjük a megelőző feltárást.² Ennek során a fent említett teleptől nyugatra, a dombtetőn előkerült a telephez tartozó temető is.³ A temető az M1-es autópálya két oldalán található, dél felé lezárul, mielőtt elérné a 100-as utat, északon viszont folytatódik Páty felé, a telepet követve.⁴

A temetkezés e domboldalon a bronzkorban kezdődött. Hosszabb szünet után a keltákkal foly-

tatódott, bár jelenleg biztosan a keltákhoz csak egy fegyveres sírt köthetünk. Folyamatossá az 1–2. sz.-tól válik a temetkezés. Csontvázas és hamvasztásos sírok, kör és négyszögletes árkokkal körbevett temetkezések jellemzik ezt az időszakot. A 3. sz. második felében, végén térnek át e telep lakói a csontvázas temetkezésre. A feltárt, mintegy 910 sírból kb. 50 köthető a késő római időszakhoz, s még 12 az 5. sz. első feléhez. A 6. sz. eddig hiányzik, a temetkezés az avarokkal folytatódik s tart a honfoglalás, ill. az Árpád-korban is.

Elég sok sír elpusztulhatott az M1-es út építésekor is, mivel az út kettévágja a dombtetőt, ahol a temető található. (Megelőző feltárást csak a felszíni leletek alapján ismert telep területén folytattunk). Az útépítés végén, jelezték ugyan a munkások, hogy téгла- és kőládasírok kerültek elő, de feltárni már nem tudtuk ezeket.⁵

A késő római temetőben több, különböző korú sírcsoportot különíthetünk el. 3. sz.-i éremmel keltezett sír csak egy van, viszont a 4. sz. elejétől a század végéig folyamatos volt a temetkezés. Legtöbb sírunk a 4. sz. középső harmadából származik. Erre az időszakra a földsírok mellett a téгла- és kőládasírok a jellemzőek. A legutolsó, Valens és Gratianus érmekkel keltezett sírcsoportba még a század végén is temetkeztek, a mellékletek alapján.⁶ Van elég sok szegényes

* Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Ferenczy Múzeum, 2000 Szentendre, Fő tér 6.

¹ Itt szeretnék köszönetet mondani az ásatásvezető Maróti Évának, a leletanyag közlésének átengedéséért.

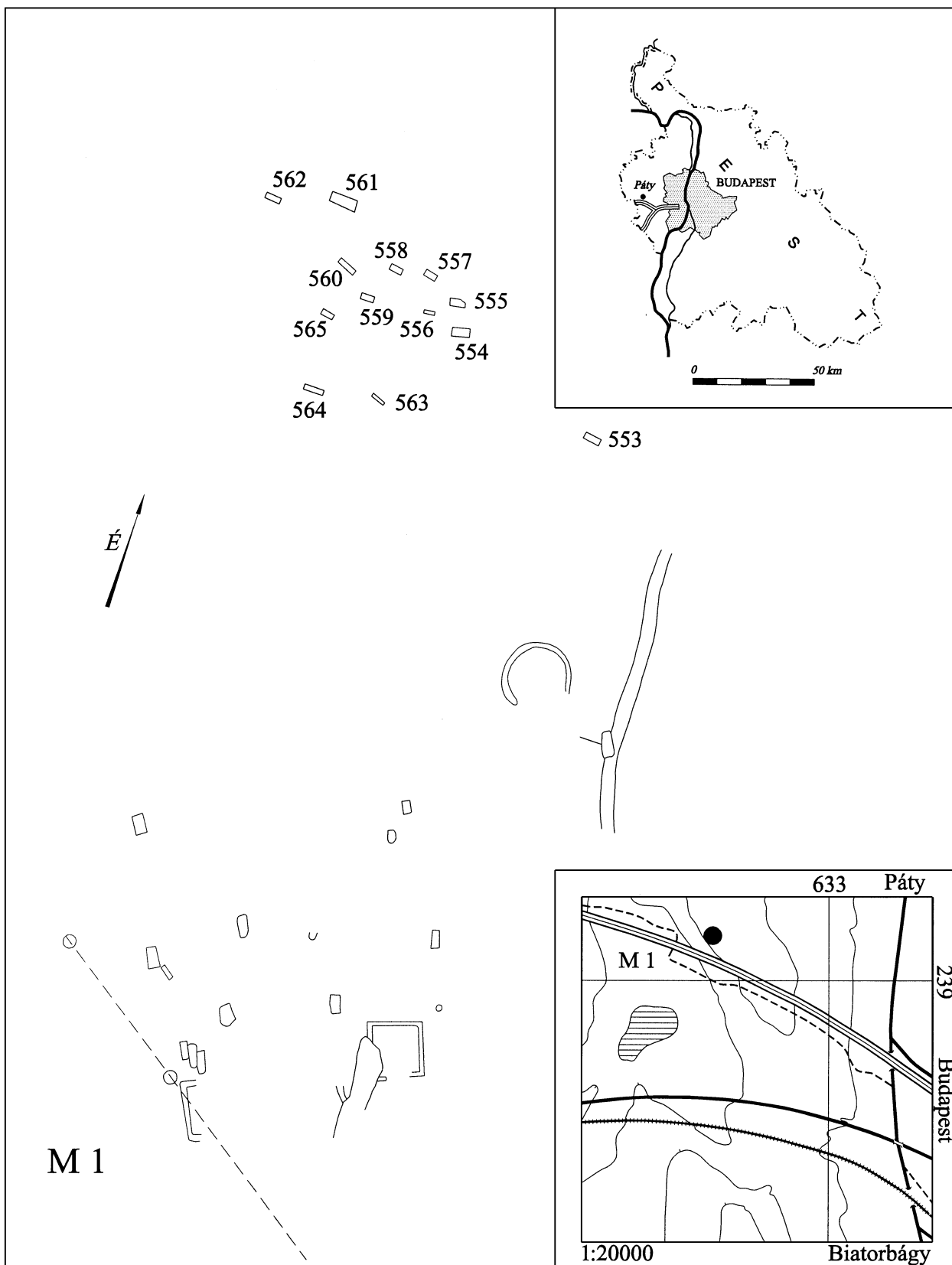
² MRT 7. kötet, 9/13. lh.; OTTOMÁNYI-GABLER 1985, 185–272.

³ MARÓTI 1999, 19–24; Régészeti Kutatások Magyarországon 1998, 160–161. – Ásatási jelentés a pátyi telep (OTTOMÁNYI K.) és temető (MARÓTI É.) ásatásáról. Itt szeretném megjegyezni, hogy a külön szám alatt felsorolt – 144: Páty, Malom dűlő és a 145: Páty, Terminál Rt. – nem két külön lelőhely, hanem az ugyanazon a domboldalon fekvő telep s a hozzá tartozó, dombtetőn található temető.

⁴ A 13/8–9. lh. telepe egészen Páty község mai temetőjéig tart a felszíni nyomok alapján. E temetőben korábban már több késő római sír (téglasír, szarkofág) is előkerült. Lásd MRT 7. kötet, 128, 13/8. lh. Ez lehetett a római telep északi részének temetője.

⁵ A munkások elbeszélése szerint az útépítéskor sok csontváz került elő. Az egyik téglasírban gömbhasú, zöld üvegpalack volt, sajnos már elveszett, mire bejelentették. A kőlapok alapján több kőládasír is elpusztulhatott.

⁶ A késő római temető sírcsoportjainak elemzését részletesebben lásd Ottományi 2002 (előkészületben).

1. kép. Lelőhely és temetőtérkép a hun kori sírcsoporttal

Abb. 1. Fundort und Gräberfeldkarte mit der hunnenzeitlichen Grabgruppe

mellékletű, vagy melléklet nélküli sír is, melyek ugyancsak a késői időszakra tehetők.

Az M1-es autópálya É-i oldalán, a római temető ÉNy-i szélén, különálló sírcsoportban előkerült 12 sír (1. kép). Nem volt köztük egyetlen római technikával épült tégl- vagy kőládásír sem, valamennyi földsír. Sőt e földsírok többségét jóval mélyebbre ásták, mint a késő római sírokat.⁷ Tájolásuk is eltérő. Míg a késő római sírok tájolása É-D, addig e különálló csoport tagjai Ny-K irányúak. Mellékleteik új típusú, a pátyi késő római temetőben máshol nem található üvegedények, ill. ékszerek.

Sírok leírása⁸

553. sír: (2. kép) Földsír, rabolt. H: 208 cm, sz: 90 cm, mélys.: -50 cm, padka: -13 cm. Tájolása: Ny-K. Nő, 23-x év. Csontok rossz állapotban, összevissza bedobálva. Melléklet nincs.

554. sír: (3. kép) Földsír, bolygatatlan. A sír két végén fa nyomok. H: 122 cm, sz: 60 cm, mélys.: -110 cm. Tájolása: Ny-K. Gyerek. Csontok hiányosak (szétmállottak), de a hosszú csontok a helyükön vannak.

Mellékletek:

1. Vaskés, fanyél (a) és bőr (b) maradványaival. Jobb medencénél. H: 9,6 cm.

2. Kova. Jobb medencénél.

3. Ezüst övcsat a deréknál. Kerek, egyik fele megvastagodik. Csattüske a csattestre hajlik. Átm: 1,6 cm.

4. Amfora alakú, mohazöld üvegedény, fül nélkül. Vastag falú, anyagában légbuborékok. Jobb térdnél. Szá: 6,2 cm, m: 15 cm.

5. Ezüst kerek cipőcsat a lábfejnél. Forma uo., mint az övcsaté, de kisebb. Átm: 1,2 cm.⁹

555. sír: (2. kép) Földsír, padkás, rabolt. A sír nyugati végében koponya, jobb kézcsont és néhány borda a helyén. Fej környékén összedobált csontok, köztük egy második koponya töredéke (már nyeséskor a sírfoltban volt csont töredék). 2-3 éves gyerek- és egy másik koponya. H: 215 cm, sz: 140 cm, mélys.: -81 cm, pad-

kák: -14, -46, -75 cm. Tájolása: Ny-K. Melléklete nincs.

556. sír: (2. kép) Földsír, üres. H: 130 cm, sz: 50 cm, mélys.: -120 cm. Gyerek sír lehetett. Tájolása: Ny-K.

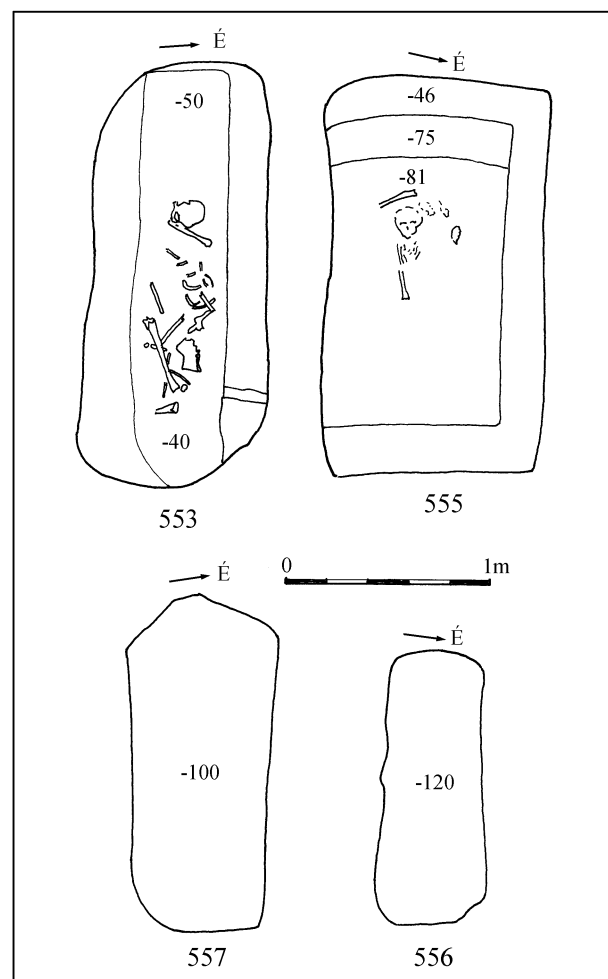
557. sír: (2. kép) Földsír, üres. H: 160 cm, sz: 70 cm, mélys.: -100 cm. Gyerek sír lehetett. Tájolása: Ny-K. Sírfolt felső része sötétebb betöltésű, lehet, hogy rablógödör nyoma.

558. sír: (4. kép) Földsír, bolygatatlan. H: 170 cm, sz: 100 cm, mélys.: -77 cm, padka: -33 cm. Gyerek. Csontok hiányosak (szétmállottak), de a helyükön vannak.

Mellékletek:

1. Üvegpalack a fej jobb oldalán, a sír sarkában. Hengeres testű, kihajló peremű, testén kanalúrázott. Pereme kiöntőszerűen kiképezve, talpa kúposan benyomva. Mohazöld, vastag falú, anyagában húzódások és légbuborékok. Szá: 5-5,4 cm, m: 17,6 cm, tá: 6 cm.

2. Üvegpohár a koponya bal oldalán. Féltojás alakú, díszítetlen. Mohazöld, vastag falú, anya-

2. kép. 553, 555-557 sírok rajzai

Abb. 2. Zeichnungen der Gräber 553, 555-557

⁷ Pátyon a mélység nem az eredeti felszíntől, hanem a gépek humuszolása utáni szinttől lett számítva (ez kb. -20-30 cm). A késő római földsírok 15-60 cm mélyek. A hunkoriak többsége 100-120 cm mélységet is elér, bár itt is vannak sekélyebbek.

⁸ A leletanyagot Mali Antal restaurálta és rajzolta.

⁹ Az ásatási napló szerint egy-egy kerek csat volt a lábfejeknél. A felszedéskor írt zacskó felirata szerint „csat a derékánál”, és „csat a lábánál”. A rajzról mind a kettő hiányzott (valószínűleg felszedéskor került elő).

gában húzódások és légbuborékok. Szá: 8 cm, m: 6,2 cm, tá: 3,5 cm.

3. Ezüst szegecs a bal medencénél. Kerek fejű, alul kisebb kerek alátét. Átm: 1,9 cm, szegecs vastagság 4 mm.

4. Ezüst övcsat és bőrfoszlány a bal medencénél. Kerek, egyik fele megvastagodik. A tüske ráhajlik a csattestre. Átm: 1,8 cm.

5. Vaskés fanyéllel a jobb medencénél (elveszett).

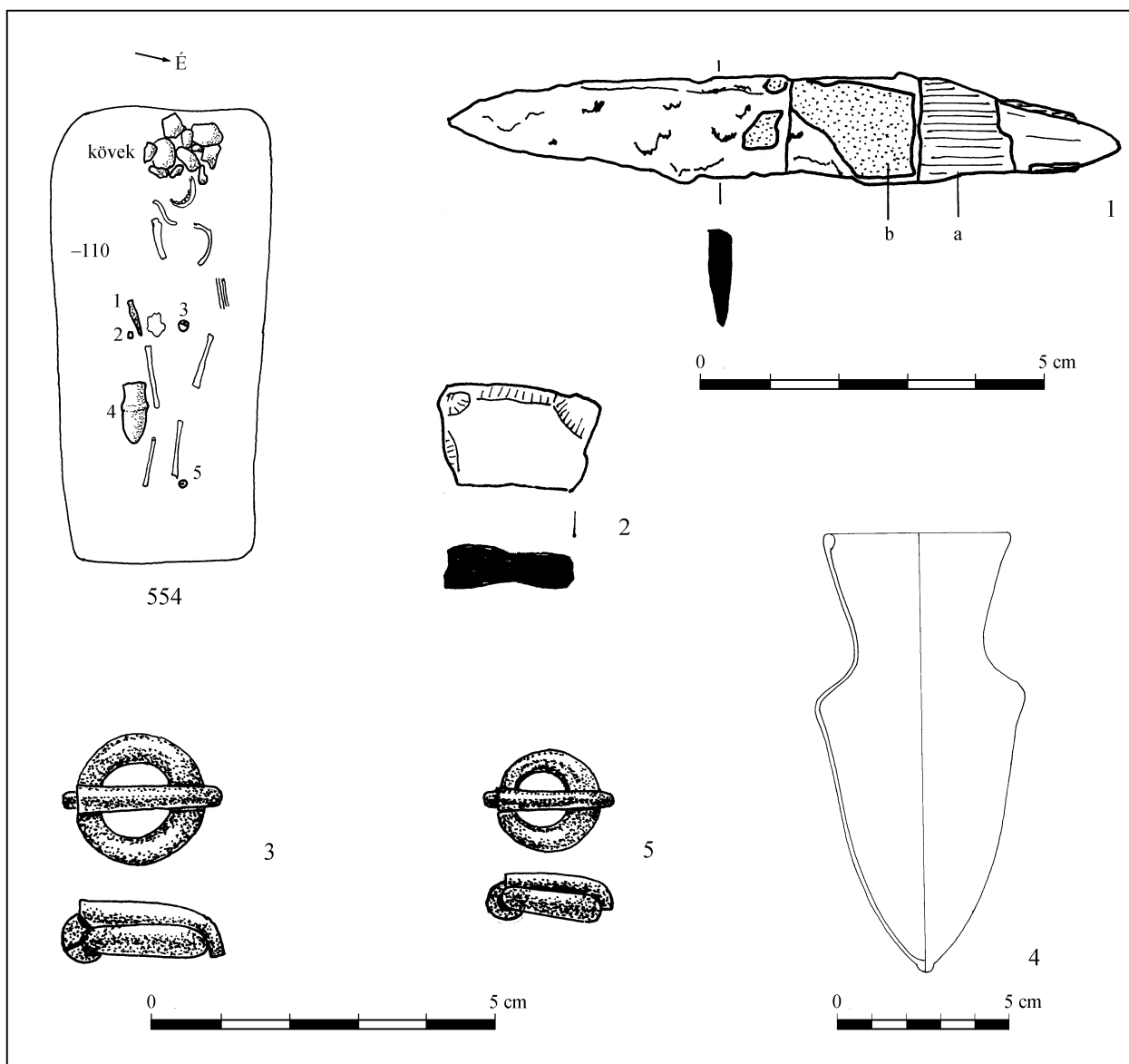
6. Ezüst cipőcsat a bal lábszárcsontnál. Előzőhöz hasonló, kerek forma, de kisebb. Téglalap alakú szíjszorító lemez csatlakozik hozzá. Átm: 1,4 cm. Lemez $1,8 \times 0,8$ cm.

7. Kétoldalas csontfésű töredékei, vasszegeccsel. A bal lábszár külső oldalán. Három lap-

ból áll, vasszegecsekkel. Előlapjából csak három kis töredék van meg, azok díszítetlenek. A többi töredék a középső fogazott lap ill. hátlap darabjai. M: 4 cm.

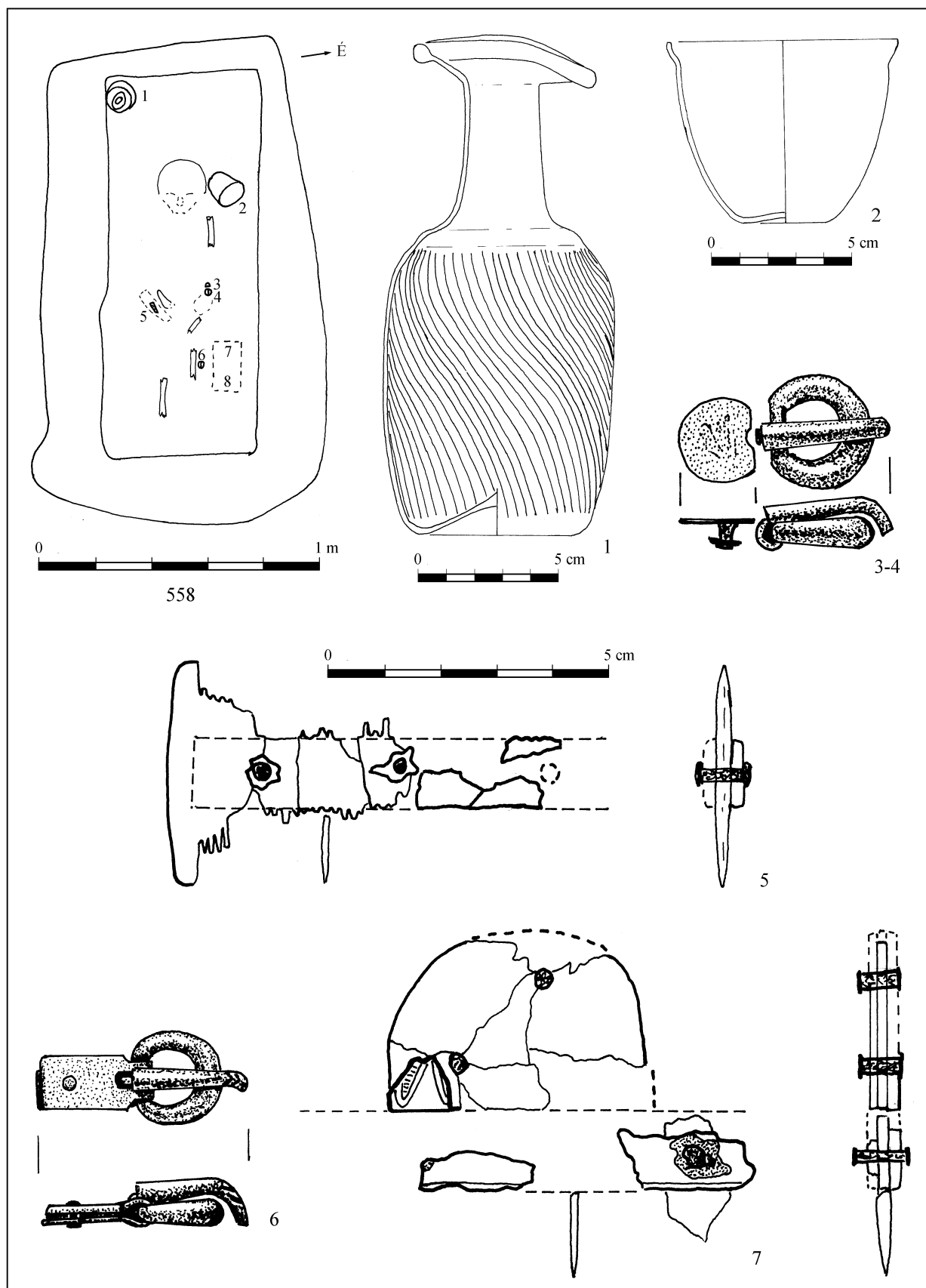
8. Félköríves fogójú fésű. A bal lábszár külső oldalán. Három rétegű, öt lapból áll, vasszegecsekkel. A félköríves fogóból csak egy kis előlap töredék van, bemélyített ívelt vonaldíszítés részletével. Sűrű vonalkázás térkitöltőként. Esetleg állatábrázolás részlete. A formát a középső lap töredékei adják ki. A merevítő pántból két elülső lap töredéke van meg, alsó részén vízszintes bekarcolt vonaldíszítés. M: 6 cm.

559. sír: (6. kép) Földsí, rabolt. Csontok rossz állapotban, szétmállottak. H: 176 cm, sz: 65 cm, mélys.: -55 cm. Tájolás: Ny-K.

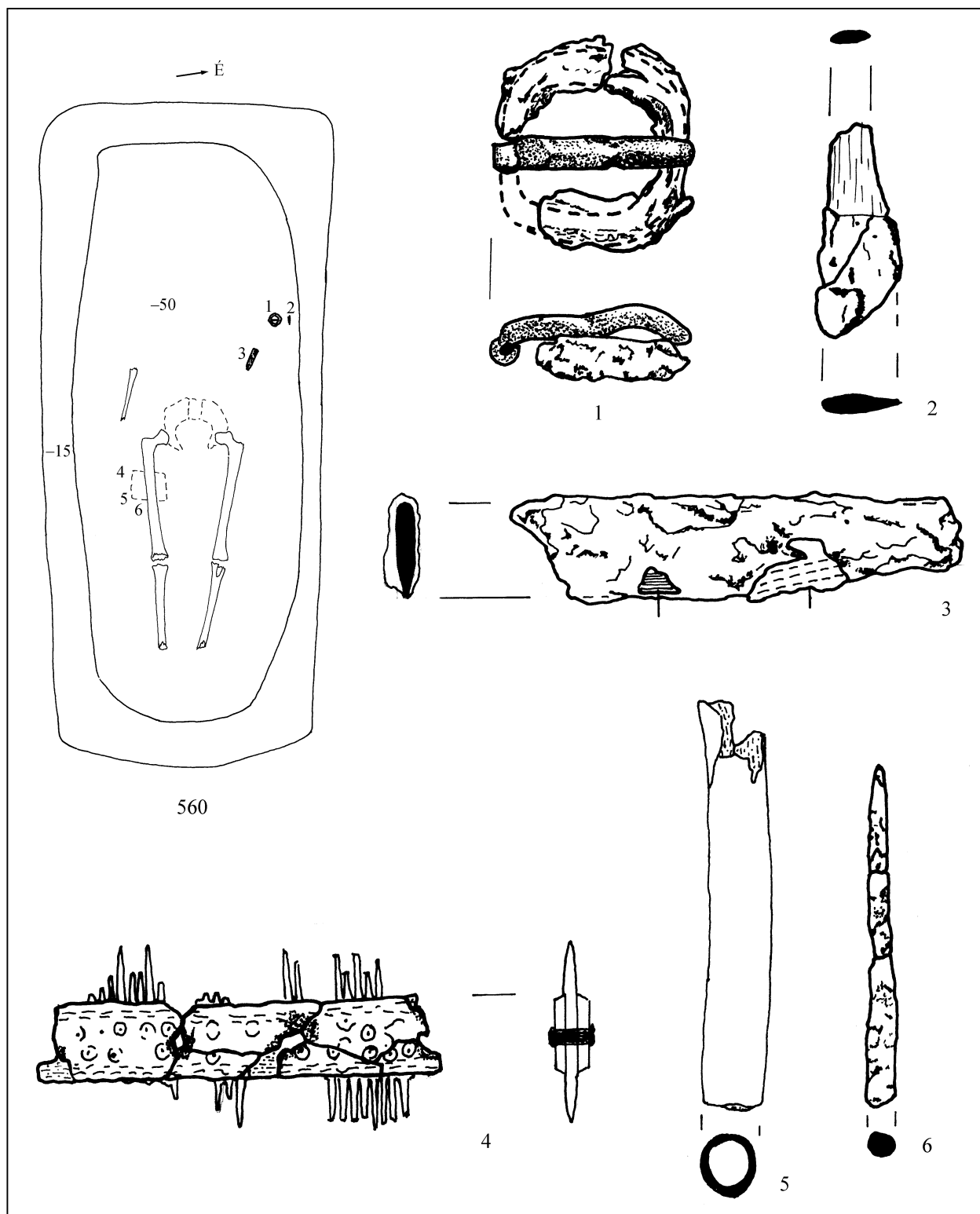

3. kép. 554. sír mellékletei

Abb. 3. Beigaben von Grab 554

4. kép. 558. sír mellékletei
Abb. 4. Beigaben von Grab 558

5. kép. 560. sír mellékletei

Abb. 5. Beigaben von Grab 560

Mellékletek:

1. A sír keleti felében egy edény talptöredékei.
Tá: kb. 10 cm.

560. sír: (5. kép) Földsí, rabolt. H: 230 cm, sz: 95 cm, mélys.: -50 cm, padka: -15 cm. Tájolás: Ny-K. 50-70 év közötti nő sírja. Csontváz felső része hiányzik, alsó fele combcsonttól lefelé a helyén van.

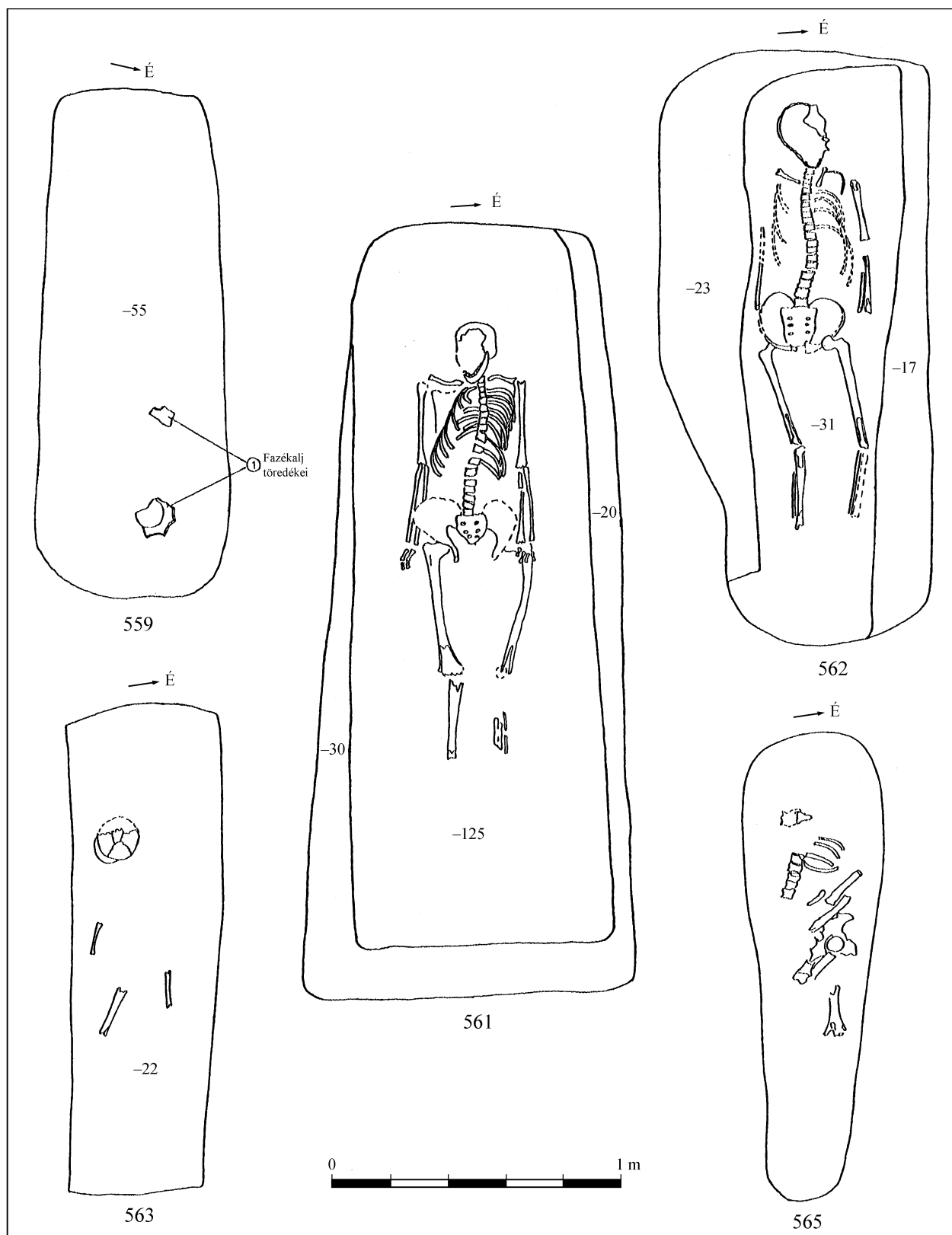
Mellékletek:

1. Törött vascsat bronz tuskével. Majdnem kerek, kissé D alakú, a túske ráhajlik a csattestire. Bal oldalt, kar magasságban. 3,7×3,4 cm.

2. Kisebb vaskés a csat mellett, fanyél maradvánnyal. Törött. H: 3,7 cm, sz: 1,4 cm.

3. Nagyobb vaskés, bal oldalt, alkar magasságában. Textil (a) és szerves anyag (b) ma-

Sírszám	Sír forma	Tájolás	Melléklet	Helye a sírban	Nem	Egyéb	Mélység
553.	földsí	Ny-K	nincs		nő, 23-x év	rabolt	-40 cm
554.	földsí	Ny-K	vaskés, fa és bőr maradvány kova ezüst kerek övcsat amfora alakú üvegedény ezüst kerek csat	jobb medencénél jobb medencénél deréknál jobb térdnél lábfejnél	gyerek	a sír két végén fa	-110 cm
555.	földsí	Ny-K	nincs		gyerek, 2-3 év másik?	rabolt, váz alsó fele hiányzik két koponya	-81 cm
556.	földsí	Ny-K	üres		gyerek?	csontváz nincs	-120 cm
557.	földsí	Ny-K	üres		gyerek?	csontváz nincs	-100 cm
558.	földsí	Ny-K	zöld üvegpalack, kannelúrázott zöld üvegpohár, tojásalakú ezüst szegecs ezüst övcsat bőrfoszlánnyal vaskés fanyéllal ezüst cipőcsat lemezzel kétoldalas csontfésű töredékei félköríves fésű töredékei	fej jobb oldalán, sarokban fej másik oldalán bal medencénél bal medencénél jobb medencénél bal lábszárcsontnál bal lábszárnál bal lábszárnál	gyerek	kevés csont	-77 cm
559.	földsí	Ny-K	edény alja	sír K-i felében	?	rabolt, csont rossz állapotban	-55 cm
560.	földsí	Ny-K	vascsat bronz tuskével kicsi vaskés nagyobb vaskés kétoldalas csontfésű csont tűtartó vastűvel	bal kar magasságában bal kar magasságában bal alkar magasságában jobb combcsont alatt jobb combcsont alatt	férfi, 50-70 év	rabolt, deréktól lefelé van meg	-50 cm
561.	földsí	Ny-K	nincs		nő, 25-30 év		-125 cm
562.	földsí	Ny-K	nincs		férfi, 23-x		-31 cm
563.	földsí	Ny-K	nincs		férfi, 50-70 év	rabolt	22-30 cm
564.	földsí	Ny-K	bronz spirál gyöngy 1-1 ezüst ruhatű	nyaknál, jobb oldalt két vállon	nő, 40-60 év	ÉNy-i sarkában szenes csík	-43 cm
565.	földsí	Ny-K	nincs			rabolt	-10 cm

6. kép. 559, 561–563, 565. sírok rajzai
Abb. 6. Zeichnungen der Gräber 559, 561–563, 565

radvánnyal. Mindkét vége törött. Meglévő h: 7,8 cm.

4. Kétoldalas csontfésű töredékei a jobb combcsont alatt. Három lapból áll, elő és hátlapja két soros apró pontkörökkel díszítve. Középső lapja kétoldalt fogazott. 4 vasszegecs fogta össze. M: 3 cm, meglévő h: 7 cm.

5. Csont tűtartó. Jobb combcsont alatt. Hengeres, két végén nyitott csont tűtartó, egyik vége törött. Belsejében vasrozsda nyomok és törött tű. H: 6,8 cm, átm: 1 cm.

6. Vastű, törött. Tűtartóban került elő. H: 5,8 cm.

561. sír: (6. kép) Földsí, bolygatatlan. H: 270 cm, sz: 90–120 cm, mélys.: 125 cm, padka: –30 cm. Tájolás: Ny–K. 25–30 év közötti nő. A csontváz nyújtott helyzetben fekszik, csak a lábfejei hiányoznak, többi csont a helyén. Melléklet nincs.

562. sír: (6. kép) Földsí, bolygatatlan. H: 205 cm, sz: 95 cm, mélys.: –31 cm, padka: kb. –20 cm. Tájolás: Ny–K. Férfi, 23–x év között. Csontváz nyújtott helyzetben, láb és kézfej hiányzik, több csontja is eléggé szétmállott, főleg a bordák és a medence. Melléklet nincs.

563. sír: (6. kép) Földsí, rabolt. H: 170 cm, sz: 53 cm, mélys.: –22 cm. Koponya, néhány kar és lábcsont van csak meg. Férfi, 50–70 év között. Melléklet nincs.

564. sír: (7. kép) Földsí, bolygatatlan. ÉNy-i sarkában faszenes csík, talán koporsó nyoma. H: 250 cm, sz: 70 cm, mélys.: –43 cm. Nő, 40–60 év között. Tájolás: Ny–K.

Mellékletek:

1. Bronz spirálgyöngyök a nyaknál, jobb oldalon. (4 db és több kis töredék.)

2–3. Ezüst ruhatű mind a két vállon. Hegyével fölfele állt. A tű fejét saját anyagából visszahajlítva, köralakban képezték ki. Vége hegyes. H: 6,5 cm, fej átm: 0,7 cm.

565. sír: (6. kép.) Földsí, rabolt. H: 160 cm, sz: 30–50 cm, mélys.: kb. –10 cm. A csontok a gépi nyelés színjén jelentkeztek. Tájolás: Ny–K. Melléklet nincs.

Temetkezési mód

A pátyi római temetőn kívül, különálló sírcsoportban találjuk ezeket a sírokat. Ez a kiscsoportos, valószínűleg családonkénti külön temetkezés jellemző más 5. sz.-i lelőhelyre is. Például Tác, Keszthely-Fenekpuszta, Kővágószőlős, Sióagárd, Kilimán-Felsőmajor, Hács-Béndekpuszta, Szekszárd-Palánk stb.¹⁰

A sírcsoporton belül a sírok lazán, egymástól nem egyenletes távolságban helyezkedtek el. Szabályos sírsorok nem figyelhetők meg. Egy-máshoz viszonylag közel találjuk az 554–560, 565. sírokat. Ettől messzebb elkülönülve két-két sír (az 561, 562, ill. 563, 564. sírok). Az 553-as valamennyitől távolabb, keleti irányban egyedül fekszik.

Sírforma

Valamennyi földsí. A temetkezés csontvázas. Az 555. sírban két koponya volt, egyik nagyon töredékes. Vagy két halottat temettek bele, vagy inkább a sírrabláskor dobtak bele véletlenül egy másik koponya darabot. A halottakat háton fekvő, egyenesen kinyújtott karokkal helyezték a sírba. A sírgödrök téglalap alakúak, lekerekített véggel. Gyakran nagyobbak, mint amekkorára a halott elhelyezéséhez szükség volt. A felnőtt sírok hossza: 200–270 cm, szélessége 90–140 cm. Bár van egy-két rövidebb s keskenyebb sír is, pl. az 563. sír. A gyerek sírok kisebbek: 120–170 cm hosszúak, szélességük 50–70, felül néha 100 cm. A sírfoltok általában szélesebbek, mint a tényleges sírgödör. A sírgödrök alja néha csak fele olyan széles, mint a folt teteje. Pl. 553, 558, 562. sírok.

A sírok fele padkásan lett kibontva, ami nem biztos, hogy minden esetben tényleges padkát jelent. Néhány fotón látszik ugyanis, hogy a sírgödrök fala kb. a felső 30 cm-ben tölcseresen szűkül lefelé (ami gyakran padkaként lett kibontva). Ezt a felső humusz réteg lassú besüllyedése is okozhatta, s így lett a sírfolt nagyobb, mint a tényleges gödör.¹¹

Van két kisméretű üres sírgödör is, amelyek méretük alapján gyereksírok lehettek. A pátyi csontok szétmállott s nagyon rossz állapotát figyelembe véve lehetséges, hogy a kisgyerek csontok az idők folyamán elmállottak, de a mellékletek hiánya akkor is feltűnő. Valószínűbb, hogy nem is temettek senkit ezekbe az üres kis gödrökbe (556, 557. sír).

Két sírban figyelhetők meg olyan elszíneződések, fanyomok, melyek esetleg koporsóra utalhatnak. Az 554. sírban a sír két végén nagyon apró famaradványok, az 564. sír ÉNy-i sarkában faszenes elszíneződés volt.

¹¹ Padkás sírok: 553 (–15 cm), 555 (–14 cm), 558 (–33 cm), 560 (–15 cm), 561 (–30 cm), 562 (–23 cm) 564 (nagyon keskeny padka –30 cm), az 559. sír fotóján látszik a tölcseres gödörfal. Tölcseresen szűkülő sírgödrökről más hasonló korú temetőből is van tudomásunk, pl. Bp.–Gazdagrét: ZSIDI 1987, 2. csoport. Ugyanitt padkás sírokat is említ.

¹⁰ KISS 1995, 275–; SÁGI 1961, 397–459; STRAUB 2001, 303–318; KISS 1956, 55–; GÁBOR 1998a, 131; ÓDOR 2001, 41; SZÓKE 1996, 49.

A sírok között nem volt egyetlen római téglasír vagy kőládasír sem, ami egyértelműen idegen, nem római népességre utal. Hasonló körülményeket más 5. sz.-i sírcsoportnál is megfigyelhetünk. Ennek oka lehet, hogy a betelepülő idegen népesség első generációjának sírjait találtuk meg, akik még nem vették át a római temetkezési formákat, pl. Kilimán-Felsőmajorban a 4–5. sz. fordulójára keltezett sírcsoportnál.¹² Másik lehetőség, hogy nem a római-barbár együttélés idejéből való sírcsoportunk, hanem utána, a valódi hunkorszak valamely hódítóként érkező népcsoportjához köthető.

A sírok *mélysége* változó. Többségük mély, kb. 80–120 cm, lásd 554–558, 561. sírok. Kisebbik részüket csak 30–40 cm mélyre ásták (553, 560, 562, 563, 564. sírok). Egyik meg már a gépi nyelés szintjén jelentkezett (565. sír). Ezek a sekélyebb sírok, két kivétellel (560, 564. sírok) mind melléklet nélküliek (a mélyebb sírokba se tettek mindig mellékletet).

Rablás

Mindössze 3 sírban van meg a teljes csontváz (kéz és lábfejek többnyire itt is hiányoznak, valószínűleg szétmállottak): 561, 562, 564. sírok. Sírjaink nagy része bolygatott. Néha csak összedobálták a csontokat, de még eredeti helyzetükhöz hasonlóan tették vissza, pl. fejfelé Ny felé stb. (553. sír). Előfordult, hogy csak néhány csont maradt a sírban, de a fej még akkor is az eredeti nyugati oldalon feküdt (563. sír). Ezek még korabeli, friss bolygatások lehetnek.

Máskor viszont hiányzott a csontváz egyik fele. Pl. az 555. sírban helyén volt az egyik koponya (a másik csak töredékesen), a jobb alsó és felső kar és néhány borda. Innen lefelé a többi hiányzott. Melléklete se maradt. Az 560. sírban a csontváz felső része hiányzott, csak combtól lefelé voltak helyükön a csontok. Viszont benne hagyták az értéktelenebb vas és csonttárgyakat. Ezeket a sírokat is akkor dúlhatták fel, amikor még tudták, hogy kinek van gazdagabb melléklete és hol érdemes keresni. Érdekes az 554. és 558. sír, melyeknek csontjai nagyon hiányosak, de a meglévők mind a helyükön vannak s megtalálhatók a halottak ezüst öv és cipőcsatjai, valamint az üvegedények is. Nem valószínű, hogy kirabolták, és a helyén hagyták az ezüstöket. Elképzelhetőbb, hogy a csontok (bordák, csigolyák, medence) szétmállottak, hiszen az erősebb hosszú csontok többnyire megvannak.

A 12 sírból tehát összesen hetet raboltak ki, vagyis több mint a felét. A bolygatatlan sírok közül kettőben nem volt semmi (561, 562. sírok), lehet, hogy ezért nem volt érdemes kirabolni. A másik háromban viszont ezüst ékszereket találunk, a viseletnek megfelelő helyen.

Tájolás

A sírok tájolása Ny–K, a fej nyugaton. Ez ellentétes a pátyi késő római temető sírjainak tájolásával. A 4. sz.-i temető sírjai többségükben É–D tájolásúak voltak, ÉNy–DK irányú eltéréssel. Néha ellenkező D–É tájolás is előfordult. Az M1-es út északi oldalán lévő egyik sírcsoportban van három Ny–K (esetleg K–Ny) irányú, feldúlt, ill. szegényes (vascsat) mellékletű sír. Ezek sem sírformában (kettő kőláda volt) sem mellékletben nem térnek el a környező késő római síroktól.¹³

Sírcsoportunk Ny–K-i tájolása mindenképpen temetkezési rítusbéli változás. Jelezhet új népcsoportot, esetleg új vallás, pl. a kereszténység térhódítását. Némely kutató a keresztényekhez kötötte a Ny–K-i tájolást.¹⁴ Ez a feltevés azonban nem igazolható minden esetben. Ha csak kereszténységről lenne szó Pátyon, sírjaikat a késő római temetőn belül találnánk, úgy, ahogy a fentebb említett néhány sírt. Mellékleteik szegényesek lennének s hasonlítanának a római temető tárgyait. Jelen sírcsoportunknál nem ez a helyzet. Így inkább idegen népességre kell gondolnunk. A temetkezési rítus döntő egy-egy nép etnikumának a meghatározásánál, mert a tárgyak hamarabb hasonulnak a helyi népesség anyagához, mint a túlvilági hittel összefüggő temetkezési szokások.

A pannoniai késő római temetőkben a 4. sz.-ban a Ny–K, DNy–ÉK-i tájolás a jellemző. Van néhány temető, ahol pontosan a fordítottja: K–Ny. Csak a tájolás alapján a pannoniai temetőkben idegen vagy keresztény népességet nem lehet elkülöníteni. Pl. a csákvári temetőkben a fő tájolási irány É–D, a többi Ny–K, barbár jellegű mellékletek mind a két csoportnál vannak.¹⁵

Az 5. sz. folyamán a Kárpát-medencében mind gyakoribbá válik a Ny–K-i tájolás. Pl. a tiszadobi temetőben a korábbi sírcsoport D–É, a későbbi Ny–K irányú. (A szarmatáknál egyébként a D–É, néha a fordítottja jellemző, a Ny–K

¹² SZÓKE 1996, 49.

¹³ Lásd OTTOMÁNYI 2002, 3. sírcsoport. Kettő feldúlt volt, így a fej helye bizonytalan.

¹⁴ Például BONA 1971, 5–: Szabadbattyán–Máriatelep, Tác stb.; BONA 1986, 114. Ugyancsak ő az, aki a kereszténység térhódításával magyarázza a gótoknál a csontvázas temetkezésre való áttérést és az edénymellékletek hiányát.

¹⁵ Lásd LÁNYI 1972, 63–64.

irányú sírok száma igen kevés. Ez utóbbiak idegenként jelennek meg a temetőben.)¹⁶ A Bp.-Gazdagréti temetőben is a korábbi csoport ÉNy-DK, a későbbi DNy-ÉK irányú.¹⁷ A soproni Deák téri késő római temetőben is van egy elkülönülő Ny-K irányítású sírcsoport, melyről nem dönthető el etnikai vagy időbeli elkülönülése.¹⁸

Pannonia területén Ny-K tájolású több 5. sz.-i sír is. Kiss Attila szerint a 380-as években betelepített foederatival kapcsolatba hozható sírok mind ilyenek. Pl. Intercisa, Zalaszentgrót, Pécs-Málom, Mágocs, Kilimán-Felsőmajor stb. Ugyanez a tájolás később az 5. sz. első felében és a valódi hun korszakban is gyakori, pl. Szekszárd-Palánk, Mözs, Szabadbattyán-Mária telep, Csővár, Nagydém-Középrépaszta, Kővágószőlős, Sióagárd stb. Az 5. sz. második felében, végén egyre több ilyen tájolású sír lesz, pl. Epöl, Letkés, Soponya, Tác, Hács-Béndekpuszta stb.¹⁹ Látjuk tehát, hogy az 5. sz.-ban sem lehet egy néphez kötni e tájolást. Továbbélő rómaiak, hunok, gótok, alánok egyaránt így temetkeznek.²⁰ A 4–5. sz. fordulóján már a szvébeknél is csontvázas temetkezés van, gyakran Ny-K tájossal.²¹

Pátyon mindenképpen idegen, a provinciális népesség temetkezési rítusától elütő szokásként tűnik

fel ez az irányítás. A sírokban található mellékletek vizsgálata alapján még inkább meggyőződhetünk róla, hogy az 5. sz. folyamán idegen, eltérő kultúrájú s szokású népcsoport érkezett e területre. E népcsoport etnikuma egyelőre még kérdéses.

Nem

Sírjaink többsége női és gyerek, férfi sír mindössze kettő van (562, 563. sírok). Mind a kettő melléklet nélküli.²² Női: 553, 560, 561, 564. sírok, ebből kettőben volt melléklet. Gyerek sírok: 554, 555, 556, 557, 558. Kettő üres, csontváz sem volt benne. A sírcsoport leggazdagabb mellékleteit tették viszont az 554, 558. gyerek sírokba. Valamennyi gyerek sír mély (80–120 cm). Az 559. és 565. sír csontjai annyira összetörték, ill. olyan kevés volt, hogy a nemét nem lehetett meghatározni. A férfi és női sírok elhelyezkedésére vonatkozóan ilyen kevés sírnál törvényszerűséget nem lehet megállapítani. Érdekes, hogy a sírcsoport szélén lévő két-két sír nő-férfi páros. Talán házaspároké (lásd 561–562, 563–564. sírok). A gyerek sírok pedig mind egymás mellett vannak a csoport közepén.

Mellékletek

A 12 sír közül összesen négyben volt melléklet, két női és két gyerek sírban. A gyerekek sírja volt a gazdagabb (554, 558. sírok). Mind a két gyereknek ezüstcsatos öve volt, rajta vaskés, ill. tűzkésztséget tartalmazó tarsoly. Csizmájukat ezüstcsatos szíj fogta össze s mind a kettő mellé tettek üvegedényt. Az egyik még két csontfésűt is kapott, de nem a hajában hordta, hanem tarsolyban vagy kézben tarthatta. A női viseletet már nehezebb rekonstruálni. Az egyik női sír, deréktól felfelé rabolt volt (560. sír), így csak a maradék vas és csontleletek segítségével következtethetünk öltözetére. Ruháját ugyancsak kerek övcsattal fogta össze, de ez a csat vasból volt, bronz tüskével. Övén ő is hordott vaskést. Kétoldalas fésűje és csont tűtartója szintén valamilyen módon az övhöz kapcsolódott, mert a jobb combcsontnál kerültek elő. A másik nő (564. sír) ruhája különbözött a többiekétől. Nem volt öve, ruháját vállán két ruhatúvel fogta össze s nyakában bronz gyöngyökből álló nyakláncot viselt.

²² Az antropológus kérdőjelesen férfinak határozta meg az 560. sír csontvázát (csak két láb van meg belőle), de mivel csontfésűje és tűtartója volt, valószínűbbnek tűnik, hogy nő lehetett.

¹⁶ ISTVÁNOVICS 1993, 91–146; KULCSÁR 1998, 20–22. Több kutató itt is a kereszténységhez próbálta kötni a tájolásbeli váltást.

¹⁷ A gazdagréti temető sok mindenben hasonlít a pátyi temetőre. Mindkét helyen eltérő a korábbi és későbbi csoport tájolása. A késői csoportnál nincsenek edények és új típusú, barbár leletanyag tűnik fel. Ugyanakkor a gazdagréti temetőben az új csoport a régi római temetőt folytatta s elég sok a római melléklet. Pátyon nincs római tárgy a külön sírcsoportba temetkező új népességnél. Lásd ZSIDI 1987, 45–62.

¹⁸ SZÓNYI 1977, 5–15.

¹⁹ KISS 1996; ILON 1999, 28–; GÁBOR 1998a, 131, 140; GÁBOR 1998, 113–130; BÓNA 1971, 5–; SZÓKE 1996, 30; ÓDOR 2001, 39–40. A 380–455 közötti teljes időszakra jellemző ez a tájolás. Az 5. sz. végére az egész Kárpát-medencében általánossá válik. Például gepidák a 6. sz. elején is így temetkeznek. Lásd B. TÓTH 1994, 287.

²⁰ Ugyanakkor elég sok az É-D tájolású idegen etnikumhoz köthető 4. sz. végi–5. sz. eleji sír is. Például az aquincumi temetőben a 4. sz. végén általánossá válik a K-Ny, néha Ny-K-i tájolás, ugyanakkor a legkésőbbi periódus sírjai É-D irányúak (lásd Bogdáni út), gyakran melléklet nélküliek, esetleg kézzelformált kerámiával vagy cikáda fibulával (polgárváros temetői). Lásd PÓCZY 1964, 55–; CSALLÁNY szerint a hunkorszakra az É-D-i tájolás a jellemző, pl. Hejőkeresztúr, Palkonya, Nyíregyháza, Csorna, Szekszárd, Kisterenye, Gyöngyösapáti, Szirmabesenyő. Lásd CSALLÁNY 1958, 83.

²¹ A császárkori germán népességre és a Marosszentanna-Csernyahov kultúrára a korábbi É-D tájolás után az 5. sz.-ban már a Ny-K-i tájolás a jellemző. Lásd BÓNA 1986a, 115, 126; B. TÓTH 1994, 287.

Általános jellemző, hogy a sírokból hiányzik a kerámia. Egyedül a bolygatott 559. sírban volt egy edénytalp két töredéke, de ez rabolt sír volt (6. kép). Nem biztos, hogy eredetileg is a sírhoz tartoztak e töredékek, lehet, hogy a bolygatáskor kerültek bele. Üveg viszont két gyerek sírban is volt (554, 558. sírok).

A szokás, hogy nem tesznek étel-italt tartalmazó edényt a sírba, rítusbeli váltást jelent. Több más 4. sz. végi–5. sz.-i temetőben is megfigyelhető ez a változás. Például a Bp.-Gazdagréti temető 2. csoportjánál, Intercisa XXIII. temetőrészénél, a Tiszadobi temető 2. csoportjánál, stb. Főleg viseleti tárgyak, ékszerek, néha szerszámok vannak itt a sírokból. Intercisán az egyik sírban a pátyihoz hasonló új típusú üvegmelléklet is jelentkezik. A pannoniai temetők legkésőbbi, Valentinianus korában kezdődő és az 5. sz. elejéig tartó sírjaira is jellemző, hogy kevesebb az edény, de ezek a sírok az általános elszegényedés képét mutatják.²³ A Marosszentanna-Csernyahov kultúra temetőiben is a 4. sz. folyamán egyre kevesebb lesz a kerámia, az ékszerek viszont gazdagodnak. (Korábban a gótokra a sok kerámiaadás volt a jellemző.) Ezt a rítusbeli változást (a csontvázas temetkezésre való áttérést s tájolás váltást is) a gótoknál Bóna a kereszténységgel magyarázza.²⁴

Későbbi, az 5. sz. közepére, második felére tehető síroknál, sírcsoportoknál is megfigyelhető, hogy főleg ékszerek vannak s nincs kerámia (pl. Szekszárd-Palánk, Hács-Béndekpuszta). Az 5. sz. végi keleti germán temetőben Soponyán sincs edénymelléklet.²⁵ Ugyanakkor ellenkező esetre is van példa. Szép, besimított díszítésű korsó pl. Regölyben, Lébényben, Wien-Leopoldauban, Wien-Simmeringben, Epölön stb.

Pátyon a tájolás mellett az edénymelléklet hiánya a bizonyíték, hogy a korábbi 4. sz.-i korszakat, bögréket sírba tevő népesség után, egy új, más túlvilághittel rendelkező népesség temetkezett e külön csoportba.

A mellékletek között kell megemlíteni, hogy a sírokból – a bronzgyöngyöket kivéve – hiányoznak a jellegzetes késő római mellékletek (karperec, hagymafejes fibula stb.). A pannoniai 5. sz.-i temetkezéseket nézve ez az ún. szabadbattyáni típusú temetkezéseknél figyelhető meg. E korszak sírjai máshol se épültek be teljesen a római temetőkbe, hanem elkülönülve kis csoportokban találhatók (pl. Adony, Győr, Pilismarót, Kesz-

hely-Fenekpuszta, Szekszárd-Palánk, Mözs). Ugyanakkor itt előfordulnak még a római téglas és kőládások, amik már Pátyon nincsenek meg. E „szabadbattyáni” típusú temetkezéseket az Attila korszakra keltezük.²⁶ Ugyancsak nincs római melléklet pl. a 4–5. sz. fordulójára keltezett Kilimán-Felsőmajori kiscsoportos keleti gót temetőben, amit az első generációs barbár temetkezéssel magyaráz az ásató.²⁷ Pátyon a római mellékletek hiánya mindenképpen új népességet jelez.

A mellékletek között másik viseletbeli sajátosság a *fibulák hiánya*. Csak az 564. női sírban találunk két vállon ruhatűt, ami a fibula viseletét váltotta fel. Ugyanakkor hiányoznak az 5. sz. első felének jellegzetes fibulái (aláhajtott lábú, kis ékvéséses ill. lemezes fibulák). Messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le mégse a fibulák hiányából, ugyanis a négy mellékletes sír közül kettő gyerek volt s közülük csak az egyik biztosan lány (csontfésűk, 558. sír). Az 560. női sír pedig deréktól felfelé rabolt, tehát még lehetett a vállán fibula, csak nem maradt ránk. Az etnikum meghatározásában így sajnos ez a tény nem segít. A korszak barbár népei között a hunokra jellemző legkevésbé a fibula viselet. Magasan záródó, gombos ruhájukhoz csak övet hordtak. Ugyanakkor fésűt nem hordanak. A fésű viselet a germán népekre jellemző, akik övvel összefogott ruhájukhoz vállon fibulát is viseltek.

A kirabolt 7 sír közül nem tudjuk, melyikben lehetett még gazdag melléklet. Mindenesetre feltűnő, hogy van két, egymás melletti felnőtt (egy férfi, egy női) sír, melyeket nem raboltak ki, de melléklet sem volt bennük (561, 562. sírok). A mellékletadás hiánya a szegénységre vagy a keresztény hitre vezethető vissza. Ha ez egy családi sírcsoport, ahol néhány gyereket és nőt gazdag ezüst ékszerrel temettek el, a szegénységről nem lehet szó. A két sírt lehet, hogy azért nem rabolták ki, mert tudták, hogy nincs benne semmi értékes melléklet.

Üvegek: Két, gazdag, ezüst ékszerekkel ellátott gyerek sírba tettek üveget. Új típusú, mohazöld színű, rosszabbul kidolgozott (húzóadások és légbuborékok az üvegben), de tartósabb, vastagabb falú üvegedények ezek, mint amiket a 4. sz.-i pátyi temetőben találunk (8. kép 1–3).

²³ ISTVÁNOVICS 1993, 91–146; ZSIDI 1987, 45–82; SALAMON-BARKÓCZI 1973, 73–95; LÁNYI 1972: lazább rítusú temetők, pl. Intercisa, Budakeszi, Brigetio.

²⁴ Lásd 20. jegyzet.

²⁵ KISS 1995, 275–; BÓNA 1960, 165.

²⁶ SALAMON-BARKÓCZI 1978, 199–203. Felosztásuk csákvári és szabadbattyáni típusú temetőkre ma már nem aktuális. A csákvári temető újabb sírjainak feltárása során bebizonyosodott, hogy a temető az 5. sz. közepéig használatban volt. Lásd Nádorfi 1996, 96–99.

²⁷ SZÓKE 1996, 49–51.

Az 558. sírban csavart testű (kannelúrást) üvegpalack és féltőjás alakú üvegpohár együttes volt, a fej két oldalán (4. kép 1–2; 8. kép 1–2). Az 554.-ben pedig egy amfora alakú üvegedény, a jobb térdnél (3. kép 4; 8. kép 3).

A 4. sz. végi–5. sz. eleji sírok jellemző üvegedényei a hengeres, kannelúrázott testű, hosszú nyakú, kihajló peremű *üvegpalackok*. Általában féltőjás alakú pohárral együtt fordulnak elő.²⁸ Pátyi edényünk a kisebbik változatot képviseli (magassága csak 17 cm). Érdekessége a peremkiképzése, ugyanis ferdén lehajló szája nem rontott, hanem kiöntőszerűen formázták meg. Ilyen peremkiképzést máshonnan Pannoniából egyelőre nem ismerünk. Egy hasonló van Mödlingben, formája más (gömbhasú palack), vele együtt féltőjás alakú pohár, csontfésű, tükör, övcsat és fibulák.²⁹

Analógia: Méretét tekintve legközelebbi analógiáit Pilismarótról, Brigetio legkésőbbi temetőjéből, a Visegrád-gizellamajori kiserőd temetőjéből, Aquincumból, Intercisából és Carnuntumból ismerjük. A legtöbb Brigetioból származik, talán ott volt a műhely.³⁰ Kicsit kiugró vállkiképzése a nagyobb méretű csákvári, intercisai s szentendrei példányokra hasonlít. Ez utóbbiak egy részét valószínűleg a csákvári műhely gyártotta.³¹ Ez a palack forma, ilyen kivitelben a 380-as években tűnik fel Pannoniában s még az 5. sz. első felében is használják. A késő római üvegművesség jellegzetes terméke. A legutóbbi kutatások szerint csak az 5. sz. első harmadától jelenik meg, bár ez inkább a Barbaricumra vonatkozik.³²

A palackkal egy garnitúrában vannak a mohazöld, *féltőjás alakú poharak*.

A forma legközelebbi analógiáit Csákváron, Intercisán, Pilismaróton, Brigetioban, Aquincumban, Szentendrén, Carnuntumban, Klosterneuburgban és Poetovióban találjuk meg.³³ A típus kékpetyes díszítéssel is gyakori.³⁴ Nemcsak temetőkben, hanem 5. sz.-i egyedi temetkezéseknél is előfordul (pl. Regöly). A Dunától É-ra is megtalálható, többnyire római táborokkal szemben (pl. Szob, Karancsság, Untersieben-

brunn). Másik elterjedési területe a Tisza-Körös-köze (pl. Tápe-Malajdok, Csongrád, Magyarhomorog, Tiszadob stb.).³⁵

A féltőjás alakú poharaknak két csoportja található Pannoniában. Anyagukban s kivitelükben különböznek. Az első csoport a 340–380-as évek temetőire jellemző (pl. Ságvár, Dél-Pannonia). A második csoport, ahová pátyi poharaink is tartoznak, a 375/380-as években tűnik fel s az 5. sz. első felében is használják. Sötét vagy világos mohazöld színű. Vele egy sírban hengeres, díszítetlen vagy kannelúrázott testű üvegpalackok, nyakán üvegszál rátéttel díszített, gömbölyű, ill. gömbölyű, kannelúrázott testű palackok fordulnak elő.

Ezek a féltőjás alakú poharak legnagyobb mennyiségben Pannoniában találhatók. A birodalom nyugati provinciáiban szórványosak, a Fekete-tenger vidékén viszont gyakoriak, főleg a kék pöttyös változat. Valószínű, hogy keleti hatásra, esetleg a Fekete-tenger mellékéről ide vándorolt kézművesek közvetítésével terjedtek el Pannoniában a 4. sz. végén.

A korsó és pohár melléklet jellemző a 4. sz.-i pannoniai temetők anyagára. Ez lehet üvegkorsó s pohár, kerámia korsó s pohár, valamint kerámia korsó és üvegpohár (kerámia pohár ritka a késő római temetőkben). Ezt a szokást régebben keresztény temetkezéssel hozták kapcsolatba, de széleskörű elterjedtsége bebizonyította, hogy csak az étel-ital mellékletadás legcélszerűbb edényformáit kell keresnünk e korsó-pohár párosítás mögött.

Ép üvegedények többnyire sírokban maradnak ránk. Tehetik a fejhez, akárcsak a mi két pátyi üvegünket (Csákvár 53. sír, Klosterneuburg 14. sír), de többnyire lábnál fordulnak elő (pl. Pilismarót, Brigetio, Klosterneuburg, Csákvár, Visegrád-Gizellamajor, Tiszadob stb.), sőt lehet a palack a fejnél s a pohár a lábnál (pl. Csákvár 41. sír) vagy mint Szentendrén (26. sír) és Visegrádon, az üvegpoharat a kerámia korsó szájára húzták. Egy temetőn belül is változhat az üvegek helye (pl. Csákvár, Klosterneuburg, Pilismarót). A pátyi temető késő római sírjaiban nagyon kevés

²⁸ BARKÓCZI 1988, 147–148, XXIX. 323–326; BARKÓCZI–SALAMON 1968, 29–31; LÁNYI 1972, Abb. 47. 6. tip. lh: Pilismarót, Tác, Intercisa.

²⁹ ANKE 1998, Taf. 12/5.

³⁰ BARKÓCZI 1988, XXIX. 324 (Pilismarót 4. sír) 147, 2. csoport. Hasonló méretű a XXIX. 326 is (Pilismarót, Poetovio), de teste nem kannelúrázott. Pereme kicsit ferdén lehajló, de nem annyira, mint a pátyi. Ez a 3. csoport a Borostyánkő-út környékén gyakori; GRÖF 1992, 133: Visegrád-Gizellamajor temetőjében nagyszámú üvegtárgy volt. Mind a kannelúrázott üvegpalack, mind a féltőjás alakú pohár előfordul itt. Egyéb mellékletek közt a pátyihoz hasonlóan csontfésűk és kerek cipőcsatok is szerepelnek.

³¹ BARKÓCZI 1988, XXVIII. 323: Csákvár 41. sír, 6. sír és Intercisa. Ezek 27 cm magasak; MARÓTI–TOPÁL 1980, 8. t. 23. 1. t.

³² STUPPNER 1998, 215–232.

³³ BARKÓCZI 1988, 75–76, VII. 77–78, további irodalommal; SALAMON–BARKÓCZI 1971, 59–61, Abb. 17. 3–11; Nagy 1993, 3. kép, 2. III. t. 4: Aquincum Szőlő u., Kiscelli u., Emese u.; MARÓTI–TOPÁL 1980, 40. t. 1; NEUGEBAUER–MARESCHE–NEUGEBAUER 1986, 317–371: 6, 14. sír, Taf. 6. 1–2, 16. 2.

³⁴ BARKÓCZI 1988, Taf. XIV. 150; V. ŠARANOVIC–SVETEK 1986, T. II. 5, 8: Bononia, Ad Milliaria.

³⁵ SALAMON–BARKÓCZI 1968, 3. kép. 1, 3; 4. kép. 1–3; ISTVÁNOVICS 1993, Abb. 14. 3: Tiszadob 34. sír.

üveg volt, az is többnyire a páros temetkezéseknél. Ezeket az üvegeket ugyanúgy a lábhoz tették, ahogy a kerámiát. *A fejnél elhelyezett üvegek ismét csak rítusbeli változást jeleznek Pátyon.*

Férfi és női sírban egyaránt előfordul. A római tárgyakon kívül jellegzetes, új típusú mellékletekkel együtt tűnnek fel a 4. sz. utolsó harmadában: poliéder végződésű fülbevaló, aláhajtott lábú fibula, besimított és galléros peremű korszok, csontfésűk, vaskés, vascsat stb. Az 5. sz.-i sírokban már a pátýihoz hasonló kerek, csatrestre hajló tüskéjű ezüst csatok is vannak mellette (pl. Visegrád-Gizellamajor, Regöly stb.)

A pátýi sírokban már nem voltak római tárgyak üvegedényeink mellett. Valószínűleg egy későbbi korszak temetkezései, nem tehetők a 4–5. sz. fordulójára.

Pest megye pannoniai részén Pátyon kívül a szentendrei és Visegrád-Gizellamajori temetőben, valamint Százhalombattán ismerünk ilyen új típusú, mohazöld üvegeket.³⁶ A Duna túlsó partján Szobról került elő féltójas alakú pohár.³⁷

Egyedülálló forma az 554. sír *amfora alakú üvegedénye* (3. kép 4). Az amforák általában kétfülű, hegyesedő végű, nagy tárolóedények. Ezeket a kerámia edényeket utánozták néha üvegből is. Főleg az 1–2. sz., ill. a 4. sz. üvegművességére jellemzőek. Valamennyi ilyen üvegamfora import edény Pannoniában.³⁸ A 4. sz.-ban főleg keletről vagy Pannoniától délre lévő provinciákból kerülhetnek ide amforák. Ilyeneket ismerünk a 4. sz. 2. feléből Intercisából és Ságvárról. Fehér színűek, sötétkék füllel. Egy másik késői csoport nagysága kétszer ekkora s testét fényezett vagy vésett díszítés borítja. Győr-Sopron megyéből és Keszthely-Fenekpusztáról kerültek elő példányaik.³⁹ A Pannoniában ismert üvegamforák ugyancsak mind kétfülűek. Egyetlenegy aquincumi darabnak nincs füle, de formája ennek sem hasonlít a pátýihoz.⁴⁰ Pátýi edényünk alja erősen szűkül s kis cseppalakú csúcsban végződik. Ilyen végződése több üveg amforának is van, köztük az intercisai, 4. sz.-i darabnak, de nyaka és pereme valamennyinek más.

A 4–6. sz.-i kerámia amforák között sem találunk pontos analógiát pátýi darabunkhoz.⁴¹

Kora római előzményként megemlíthető egy hasonló formájú, széles szájú, kiugró vállú, lefelé keskenyedő testű, de nem csúcsban végződő üvegpohár, mely Pula városának (Campus Martius) római temetőjéből került elő.⁴²

Edényünk egyedülálló darab. Anyaga s mohazöld színe alapján ugyanannak a késői, provinciális műhelynek a terméke lehet, mint a palack és a pohár.

Mind a három üvegedény római forma, késői, rosszabb, de tartósabb kivitelben. A késő római üvegművesség termékei, melyeket az 5. sz.-ban már ugyanúgy használtak a betelepült, hódító barbárok, mint az itt maradt, továbbélő provinciális lakosság.

A pannoniai üvegművesség legutolsó korszaka a 380-as években kezdődik és még az 5. sz. első felében is tart. Új vezető formák jelentkeznek, bár részben továbbélnék a korábbi típusok is. Az új formák közé tartoznak a fenti hengeres, kannelúrázott testű palackok és féltójas alakú poharak is. Folyamatosan továbbdolgozó 4. sz.-i műhelyekkel kell számolni, egészen az 5. sz. közepéig (pl. Brigetio, Csákvár, Poetovio, Tokod stb.)⁴³

A sírokba tett új mellékletek alapján ezeket az üvegedényeket a 4. sz. utolsó harmadától az 5. sz. közepéig gyártották. A legújabb kutatások időbeli különbséget állapítanak meg a féltójas alakú poharak és palackok feltűnése között. A Valentinianus utáni időkben jelennek meg először a poharak s főleg képettyes kivitelben az 5. sz. első felében használják őket. Egy periódussal később, csak az 5. sz. első harmadában jelennek meg a kannelúrázott testű palackok. Így ezeknek az *üvegedényeknek a fő használati ideje az 5. sz. első harmada, első fele.*⁴⁴ A továbbélő provinciális lakosság mellett a betelepülő barbárok is használták. Római temetőkön kívül, biztosan barbárokhoz köthető magányos temetkezésekben is megtaláljuk üvegeinket (lásd Regöly, Lébény, Untersiebenbrunn stb.) Használatuk tehát a hunkorszakban, az 5. sz. középső harmadában is bizonyítható még.⁴⁵

³⁶ MRT 7. kötet, 28/2, 27/6. lh.; GRÓF 1992, 130.

³⁷ MRT 9. kötet, 333, 26/32. lh.

³⁸ BARKÓCZI 1988, Taf. LXI. 528–534. Az amforánk alsó része az LXI. 531. számúhoz hasonlít leginkább (csak kisebb), ami 1–2. sz.-i sírból került elő Aquincumból.

³⁹ BARKÓCZI 1988, 210, LXI. 533–534, lh.: Intercisa XV. temető 25. sír, Ságvár 89. sír, LXII. 535, lh.: Nagybarátfalu, Keszthely-Fenekpusztáról késői téglasírból, Csák Á. ásatásából. A sírban a lábhoz tették. Lásd KUZSINSZKY 1920, 73, 92. ábra.

⁴⁰ BENKÓ 1962, 121, XXII. 6a. 1.

⁴¹ BÖTTGER 1980, 431: amforák II. 2. tip. (370-es évektől a 6. sz.-ig) – a forma kicsit hasonló, de két füle s más pereme van.

⁴² MATIJAŠIĆ 1991, 49, Sl. 18, T. 24. 11: 63. sír.

⁴³ BARKÓCZI 1990, 166.

⁴⁴ TEJRAL 1997, 325, 339.

⁴⁵ Egyes tárgyak, melyek a 4–5. sz. fordulóján tűnnek fel sokkal tovább is használatban voltak, mint eddig gondoltuk. Például poliéder végződésű fülbevalókat találunk még a 6. sz.-ban is.

Csontfésűk

Pátyon két sírban találunk csontfésűt. Az 560. női sírban kétoldalas fésű töredék volt a halott jobb combcsontja alatt, csont tűtartóval együtt (5. kép 4). Az 558. gyerek sírban pedig egy kétoldalas és egy púposhátú fésű töredékei kerültek elő, bal oldalt, comb magasságban (4. kép 7–8). Egyik fésűt sem a viseletnek megfelelő helyre, a fejhez tették, mind a két esetben comb magasságban volt, jobb ill. bal oldalon. Vagy az övön hordott tarsolyban hordták, vagy a kezükben tartották.

A provinciális római temetőben csak női és gyerek sírokba tesznek fésűt. A későbbi barbárokknál néha férfi sírban is van.⁴⁶ (A germán népek egy részénél a férfiak is hosszú hajat viseltek.)

Ezekben a temetőben ill. barbár sírokban is az a szokás, hogy a púposhátú fésűket nem a fejhez teszik, hanem térd magasságban két láb közé, vagy láb mellé. Ezeket biztosan övről lelógó zacskóban hordták. A kétoldalas fésűket már többnyire a fej mellett találjuk, de lehetnek jobb vagy bal oldalt a kézben, ill. lábnál is.⁴⁷ Gazdagabb női sírokba szokták tenni vagy dupla temetkezésekhez.

Két fésűt szinte soha nem tettek egy sírba. A pátyi 558. gyerek sír s a gyereknél nincs kötött rítus, gyakran találunk szokatlan mellékleteket. Tápé-Széntégleágetőn, gepida fennhatóságú területen, ismerünk még két darab kétoldalas fésűt, egy 5. sz. végi női sírban.⁴⁸

Kétoldalas fésű (4. kép 7; 5. kép 4). Mind a két pátyi fésű – akárcsak a többi, késő római pannoniai kétoldalas fésű – három lapból állt s négy szegecs fogta össze. A középső lapot fogzták s egy-egy keskenyebb csontpánttal fogták össze. Oldalsó kerete nem egyenes, hanem kicsit ívelt lezárású. Teljes hossza egyiknek sincs meg, csak a magasságuk. Az 558. sírban lévő a nagyobb, magassága 4 cm, hossza kb. 10–11 cm lehetett. Az 560. sír fésűje kisebb, magassága csak 3 cm, hossza kb. 9 cm. Az 558. sír kétoldalas fésűje valószínűleg díszítetlen volt. Középső merevítő lemezéből csak három kis töredék van meg, a lemez alsó s felső széléből, ezeken nincs díszítés.

Esetleg a lemez közepe, egy keskeny sávban még lehetett díszített.⁴⁹

A másik fésű, az 560. sírban pontkörökkel díszített. Érdekessége, hogy mind a két oldalon, tehát elő és hátlapján egyaránt kétsoros pontkörös díszítés látható. (Oldalsó lezárása ennek is valószínűleg ívelt, mint a többi pontkörös díszítéssel fésűé Pannoniában.)

A pontkörös díszítés a legkedveltebb motívum a római csonttárgyakon. Nemcsak a fésűkön, hanem pl. a csont karpereceken, dobókockákon stb. is szerepel. A korábbi fém tárgyak poncolását utánozzák vele, akárcsak a csont ékszerekkel pótolják a drágább fém ékszereket.⁵⁰ Valamennyi fésűformán gyakori motívum. A kétoldalas fésűkön általában egy sorban találunk nagyobb pontköröket (pl. Szőny, Óbuda, Csákvár, Intercisa, Győr, Deutschaltenburg, Pécs-Málom, Klosterneuburg, Mauer an der Url stb.). Visegrád-Gizellamajorban hármass csoportokba rendezett pontkörös díszítés van.⁵¹ A púposhátú és félköríves, valamint háromszögletes fogójú fésűknél a fogólap szegélyét díszíthetik pontkörök (pl. Intercisa, Leánybarlang, Szőny, Csákvár, Tokod) vagy középen vannak csoportokba rendezve (pl. Szőny, Almásfüzitő, Lébény, Visegrád-Gizellamajor).⁵²

A pátyi fésűhöz hasonló díszítés – két sorban apró pontkör – nincs jelenleg a pannoniai fésűk között. Az óbudai s egyik csákvári kétoldalas fésűn szintén két sorban vannak a kisebb pontkörök, de közte egy-egy nagyobb pontkör is látható. Moesiából van viszont egy kétoldalas fésű töredék, melyen a miénkhöz hasonló, kétsoros pontkör díszítés látható.⁵³ A pontkörös díszítés alkalmazása a római birodalmon belül általános, attól keletre ritka (pl. Tiszaeszlár, Tiszatardos).

A kétsoros sűrűfésű ábrázolása görög váza-kepeken tűnik fel először. Római forma és római technikával készült. A szvébek, bajorok, alemanok, frankok, gepidák csak a birodalom szom-

⁴⁶ A késő római csontfésűket Bíró Mária dolgozta fel kandidátusi disszertációjában, lásd Bíró 1994, 35–39, Katalógus 93–97, ill. több cikkében, lásd Bíró, 2000, 167–182; uő. 2002 (előkészületben).

⁴⁷ Bíró 2002; Kézben vagy tarsolyban hordott kétoldalas fésűhöz legújabb párhuzamok pl. Sióagárd 4. sír, Mözs-Icsey-dűlő 6., 8. sír. Lásd Ódor 2001, 41.

⁴⁸ B. Tóth 1994, 285–303, 658. sír, tájolása Ny–K, medencénél vascsat, kerek, ráhajló tüskével. 3. kép, 14.

⁴⁹ Bíró 1994, Pl. XXXVII–XLI. Díszítetlen vagy bekarcolt átlós vonalakkal díszített fésűk.

⁵⁰ Pontkörös díszítés késő római hagymafejes fibulákon: Lányi 1972, Abb. 50. 12–22, bronz és csontkarpereceken: Lányi 1972, Abb. 59. 20–23, Abb. 61. 23–28; csont dobókockákon: Bíró 1994, Pl. LXXVII–LXXVII. 639–667; Visegrád-Gizellamajor erőd É-i falánál, ill. 93/1. sír (Gróf P. szöbéli közlése).

⁵¹ Bíró 1994, Pl. XLII. 406, 408; NEUGEBAUER–MARESCHE–NEUGEBAUER 1986, 13. és 17. sír (szvéb–markomann foederatík); POLLAK 1988, 159–201; GRÓF 1992, 129–133, VII. t.

⁵² Bíró 1994, XLIV–XLVIII; Visegrád-Gizellamajor erőd É-i szárny.

⁵³ Bíró 1994, LXLII. 408; PETKOVIC 1995, III/10, lh: Milutinovac, Kat. 51.

szédságában vették át.⁵⁴ Pannoniában a kétoldalas csontfésű a 4. sz. végi késő római temetőekben tűnik fel, majd az egész 5. sz.-ban kedvelt forma marad.⁵⁵ Általában a foederatihoz kötött 4. sz. végi-5. sz. eleji leletanyag része (Wien-Leopoldau, Pécs-Málom, Csővár stb.).⁵⁶ Az 5. sz. első felének, közepének sírjaira is jellemző (Csorna, Letkés, Mözs, Sióagárd stb.), az 5. sz. második felében ritkább. Kiss Attila szerint a keleti-gótoknál csak 1–2 db van (pl. Csákberény), távozásuk után lesz megint gyakori a volt Pannonia területén a fésű használata (lásd Hács-Béndekpuszta, Keszthely-Fenekpuszta, Kapolcs, Soponya, Dombóvár, Intercisa).⁵⁷

A 4. sz. végétől, de főleg az 5. sz. első felében Morva területen és Alsó-Ausztriában is elterjed.⁵⁸ A gepidák csak ilyen fésű formát használnak. A 6. sz.-ban a langobárdoknál szintén előfordul a római provinciális továbbélő lakosságtól átvett kétoldalas csontfésű (egyébként a keskenyebb, egyoldalas fésűt használják).⁵⁹ A 6–7. sz.-i Keszthely kultúra temetőiben is találunk még kétoldalas fésűt.⁶⁰

A kétoldalas csontfésű használói között, Pannoniában elsősorban kevert, továbbélő provinciális lakosságot ill. új germán eredetű népesítést találunk. Pannonián kívül leginkább a gepida területre jellemző, egy generációval később. A nyugati és keleti provinciákban (Pontus vidék)

kb. egyforma mennyiségben fordul elő ez a fésű típus.⁶¹

*Félköríves fogójú csontfésű állat ábrázolással.*⁶² Pátyon az 558. sír egyik fésűje „púposhátú”, félköríves fogójú (4. kép 8). Háromrétegű, de öt lapból állt. Középső fogazott lapját felül kétoldalt félköríves fedőlapok fogják közre, alatta kétoldalas merevítő, mint a kétsoros fésűknél. Nagyon töredékes. Fogólapján három szegecs volt, merevítő lemezén kettő szegecs helye van meg, valószínűleg ezen is a szokásos négy szegecs lehetett. Fogólapjának egyetlen kis előlapi töredékén bekarcolt ívelt vonalakból álló minta részlete maradt meg, sűrű vonalkázásokkal kitöltve. Hasonló motívum s térkitöltő elem az állatábrázolásos fésűkön figyelhető meg. A miénken esetleg egy állat lába lehetett.⁶³ A fogólapon nincs külön keretelés se alul, se a szélén. Ilyen, keretelés nélküli az egyik intercisai, kecskeábrázolásos fésű.⁶⁴ Merevítő lapjának kis töredékein nem látszik díszítés, csak a lap alsó, vízszintes vonallal történő keretelése.

A pátyi telep egy késői gödréből, melyet római kőépületbe ástak bele, már 1983-ban előkerült egy másik állatalakos, félköríves fogójú csontfésű (7. kép b).⁶⁵ Szintén öt lapból állt, sokkal jobb megtartású anyagból. Poncolt, állatalakos, hullámvonal díszítéssel. Fogójának előoldalán bálnaábrázolás, belül apró vonalkázással kitöltve. Hátoldala üres. Keretelése egy összefüggő s egy szaggatott vonal. Ilyen, poncolási technikát utánzó szaggatott vonalak keretként több állatalakos fésűn is megtalálhatók: Csákvár, madáralakos fésű, intercisai egyik állatalakos fésű, marosvásárhelyi nyúlat(?) ábrázoló fésű, a medgyesi s a maroslekencei kecske(?) ábrázolásos fésűk s egy madárábrázolásos, gomolavai fésű.⁶⁶ Ilyen keretelést állatábrázolás nélküli félköríves fogójú fésűkön is találunk (pl. Almásfüzitő, Nagytétény).⁶⁷ Az állatok belsejét többnyire térkitöltő elemekkel bepontozzák, vonalkázzák stb. A pátyi bálnát díszítő apró vonalak máshol nem jellemzők. Intercisán és Medgyesen pontkörös (cseppalakú) térkitöltő elemek vannak, Marosvásárhelyen és Gomolaván ritkább,

⁵⁴ VÁGÓ-BÓNA 1976, 198–200.

⁵⁵ BÍRÓ 1994, 127.

⁵⁶ BIERBAUER 1980, 131–140. Bierbauer gyűjtötte össze a 4–5. sz. fordulójára keltezhető, keleti germánokhoz kapcsolható fésűket. Ez az általa Villafontana horizontnak nevezett korszak. Pl. Untersiebenbrunn, Kerč stb. Lásd Abb. 14. A Marosszentanna-Csernyahov kultúra késői fázisában található fésűket is felsorolja, pl. Kosanowo, Tirsor, Independenta, Gavrilovka, Marosszentanna, Čana; NAGY 1993, 95–102 (5. sz. eleji foederati) 2. sír (pontkörös díszítés, ovális vascattal, Ny-K tájolás).

⁵⁷ 5. sz.-i elterjedését Kiss Attila gyűjtötte össze: KISS 1981, 204–205, jegyzetek 53–73, lelőhelyek: Bátaszék, Bešenov 2. sír (Zsitvabesenyő), Csővár, Hács-Béndekpuszta 4, 13, 18. sírok, Jobbágyi Petőfi u. 6, Kapolcs 1. sír, Keszthely-Fenekpuszta 1977. XVII. szelvé. 10. sír, Kapušany (Kapi), Kisterenye, Košice (Kassa), Környe 1974, Letkés-Kertészföldek, Levice (Léva)-Alsórétek, 5. sír, Mohács-Jernei u. 3. sír, Bački-Monoštor (Bodrog-Monostorszeg-Bácsmonostor)-téglagyár, Mözs, Pilismarót 19. sír, Šarovce (Nagysáror-Makócza domb) 5/1955, 9/1955, 17/1955. sírok, Szőny; ÓDOR 2001, 40: Sióagárd 4. sír, Szekszárd-Palánk 219. sír, Mözs-Icsey dűlő: 6, 7, 8, 21. sírok, Kővágószőlős 1, 6. sírok, Pécs-Málom 2, 5. sírok.

⁵⁸ Tejral a D1–D2 periódus jellemző leleteként sorolja fel, lásd TEJRAL 1997, Abb. 9, Abb. 21; TEJRAL 1986, 376, Obr. 29. 3, 41. 4, 43. 17 – kétoldalas, 320, Obr. 4. 16, 7. 10, 12, 14, 23. 11, 29. 1–2, 30. 8, 35. 2 – púposhátú; KALTOFEN 1984.

⁵⁹ CSEH 1990, 31, 18. lista, XVIII. térkép.

⁶⁰ MÜLLER 1999, 166.

⁶¹ BÍRÓ 2000, 181.

⁶² BÍRÓ M. feldolgozásában félköríves fogójú fésűnek nevezi, elkülönítve a más szerkezetű s díszítésű, főleg erdélyi területre jellemző púposhátú fésűktől. Lásd 1994, 38–39.

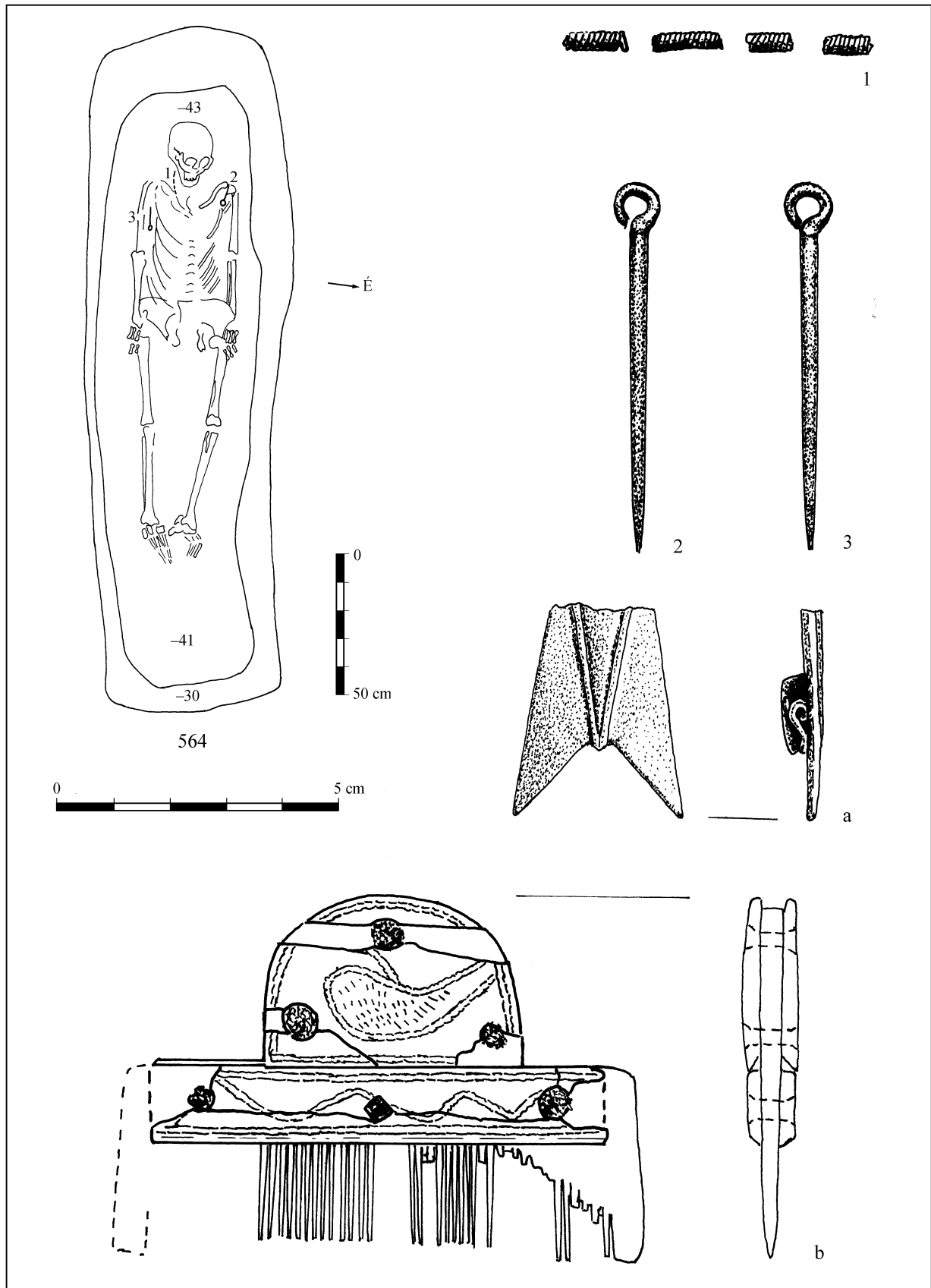
⁶³ SALAMON 1976, 47–, Taf. 32. 1 (Marosvásárhely).

⁶⁴ SALAMON 1976, 30. 2.

⁶⁵ OTTOMÁNYI-GABLER 1985, 214, 241, XXX. 13.

⁶⁶ BÍRÓ 2000, 173–174, Abb. 3, 7; SALAMON 1976, Taf. 31. 1, 32. 1, 33. 1, 33. 2.

⁶⁷ SALAMON 1976, Taf. 31. 1, 32. 1, 33. 1–2; SALAMON 1976a, 207–215, 22. jegyzet; BÍRÓ 2002. 127. katalógus szám.

7. kép, 1-3: 564. sír mellékletei. a) Szórvány cikáda fibula, b) állatábrázolásos fésű a pátyi telepről

Abb. 7, 1-3: Beigaben von Grab 564

a) Zikadenfibel-Streufund b) Kamm mit Tierdarstellung aus der Siedlung von Páty

8. kép, 1-2. 558. sír, üvegpohár és palack; 3. 554. sír, amfora alakú üveg
 Abb. 8, 1-2: Glasbecher und -flasche aus Grab 558; 3: amphorenförmiges Glas aus Grab 554

szabályos vonalkázás. Nincs belső díszítés a csákvári madárnál s a maroslekencei kecskénél. Pátyi fésűnk merevítő lapján hullámvonal díszítés látható, ugyancsak poncolást utánzó kettős, szaggatott vonallal keretezve. Hasonlót az egyik intercisai s a gomolavai fésűn láthatunk ill. állatábrázolás nélküli, félköríves fogójú fésűk merevítő lapján, pl. Csákváron, Intercisában, Nagytétényben, Százhalombattán és Bp.-Gazdagréten.⁶⁸

Az állatábrázolásos fésű egy külön csoportot alkot a félköríves fogójú fésűkön belül. Készítési technikájuk ugyanolyan (öt lapból állnak). Ezekre a kész fésűkre valószínűleg utólag karcolták rá az állatalakokat. Az egyik intercisai fésűn látszik, hogy az állatábrázolás túlnyúlik a kereten, a marosvásárhelyi állat lába is lelóg a merevítőlapra.⁶⁹ Pátyon a bálna farka nyúlik túl a kereten. A csákvári fésűn lévő madár pedig aránytalanul kicsi a rendelkezésre álló térhez képest.

Az erdélyi és intercisai példányokon ugró vagy megtorpanó állatokat láthatunk. Marosvásárhelyen nyúl, Medgyesen és Maroslekencén kecske, Intercisán pedig talán kecske és egy ló. A pátyi 558. sír töredékes fésűjén is valószínűleg egy ilyen állat lábai lehetnek, belül apró vonalkázással kitöltve. Hosszú csőrű madarat láthatunk a csákvári s a gomolavai példányon. A pátyi telep fésűjének bálna ábrázolása jelenleg egyedülálló.⁷⁰

Állatábrázolás római tárgyakon is megfigyelhető, pl. terra sigillata, csatok, veretek, reliefek stb. A keleti szteppékről hozott fémművességnek is kedvelt motívumai az állatok (de nem a kecske, a nyúl meg a bálna). A fésűk állatai nem hasonlítanak a germán állatstílusra, inkább karikatúraszerűen, egy-egy vonallal ábrázolják őket. A késő római stílusban készült tárgyakon a futó kutya, galoppozó ló motívumok láthatók. A térkitöltőként alkalmazott pontkörök (csep-pdíszítés) is feltűnnek késő római vereteken.⁷¹

A félköríves fogójú fésűforma eredete sokáig vitatott volt. A Pontus vidék görög-római városaiban találunk ilyen formát. Innen vehették át a Marosszentanna-Csernyahov kultúra hordozói. Sokáig gótnak tartották, mert a legelső példányok az erdélyi gót temetőkből kerültek elő:

Marosvásárhely, Maroslekence, Medgyes. Azóta több van a provinciából, mint gót területről: Intercisából két db, Csákvárról, Pátyról 2-2 db, s Gomolavából (Hrtkovaca) 1 db.⁷² Az erdélyi példányok egymáshoz közel kerültek elő, hasonló korú gót, gepida temetőkből. Talán egy római szállítmány részei. A pátyi, csákvári és intercisai darabok területileg szintén elég közel esnek egymáshoz, sokkal távolabbról származik viszont a gomolavai példány.

A félköríves fogójú fésű, poncolt díszítéssel, a legjellemzőbb fésűformája a pannoniai lakoságnak. A poncolt díszítésű példányok főleg a limes mentén vagy annak közelében terjedtek el. Nem elszórtan találhatók a provinciában, hanem egy-egy településre koncentrálódva. Pl. Szőny, Nagytétény, Páty, Intercisa, Csákvár (Tác). Valószínűleg helyben gyárthatták őket, vagy esetleg a nagytétényi és pátyi példányokat Aquincumból szállították. Állatalakos fésű a provincián kívül keletre csak három ismert, gót területről. Ezek, tekintve egymáshoz közeli lelőhelyüket s hasonlóságukat az intercisai példányokhoz, talán Intercisából kerültek a gótokhoz. A mai Szlovákia területére is eljutottak, valószínűleg római kereskedők útján, a félköríves fogójú fésűk. Állatábrázolás viszont csak egy távolabbi, lengyelországi példányon van. Lelelőhelye Vrbov s talán ugró nyúlat ábrázol.⁷³ Nyugat felé csak két állatalakos fésűről tudunk: Wien-Leopoldau (gótére emlékeztető állat), Freiburg (szarvas?). Formájuk és szerkezetük különbözik a pannoniai példányoktól.⁷⁴

A félköríves fogójú, poncolt fésűk se a nyugati se a keleti provinciákra nem jellemzők s a barbaricumban is csak az erdélyi kisebb csoport van. Egyértelműen pannoniai fésű típus, helyi római kézműipar terméke. Lemezes fibulákkal együtt keleti germán sírokban is feltűnik.

A fésű divatja keletről terjed el a 4. sz.-ban. A keleti tartományokban már a 2. sz. óta a halotti kultusz része. Pannoniában a csontfésűket régen a germán betelepítés bizonyítékainak tartották. Főleg azért, mert korábban kerültek elő a gót temetőkből, mint a provinciában. A kutatás azóta kimutatta, hogy helyi pannoniai műhelyek termékei. Pannoniában mennyiségileg kiemelkedően több fésű van, mint más provinciákban,

⁶⁸ SALAMON 1976, Taf. 30. 2. (3. épületből); ZSIDI 1987, 116. sír; Százhalombatta déli temető 112. sír, lásd TOPÁL 1981, XXXVIII. 112.

⁶⁹ SALAMON 1976, 32. 1.

⁷⁰ Nagy testű tengeri emlős, bálna, vagy delfin, de a delfin feje hosszúkásabb.

⁷¹ VÁGÓ-BÓNA 1976, 198.

⁷² Salamon Á. említ egy publikálatlan állatalakos töredéket Brigetióból, de ez Bíró M. brigetiói csontanyagot közlő publikációjában nem szerepel.

⁷³ PIETA 1991, 367–387, Fig. 2. 29–31: púposhátú csontfésűk. A 2. 31-en bekarcolt állatalak, törött. – lh: Vrbov (Lengyelország).

⁷⁴ BÍRÓ 2002; POLLAK 1980, Taf. 1981. 1: háromszögletes fogójú fésű.

ill. a barbaricum germán népeknél. Pannonia csontipara egyéb csonttárgyak tekintetében is kiemelkedő. A fésűk elterjedési területe egy Szőny, Szentendre, Tác által határolt háromszög ill. a limes mentén Intercisa és Szekszárd közti szakasz és délen a Duna és Száva torkolat vidéke.⁷⁵ Máshonnan csak 1–1 db ismert, pl. Carnuntum, Győr, Sopron, Poetovio stb.

Az 5. sz.-ban szlovákiai temetőkben is megjelenik a szokásos kísérő leletekkel (oktaéderes fülbevaló, kerek csat ráhajló tuskével stb.). Alsó-ausztriai germán telepeken s sírokban is feltűnik.⁷⁶ Az erdélyi gót s gepida temetőkre is jellemző.⁷⁷

Pannoniában a csontfésűk mind a négy formája megtalálható: kétoldalas, félköríves fogójú, púposhátú, háromszögletes fogójú. Sőt a félköríves fogójú öt lapból álló fésű csak Pannoniára jellemző (ill. Erdélyben van 3 db). A barbaricum népekre általában csak egy-egy típus jellemző: gepidáknál kétoldalas, gótoknál púposhátú, rajnai germánoknál háromszögletes fogójú.

A csontfésűk nagyszámban a 4. sz. *utolsó harmadában* jelennek meg s az 5. sz. közepéig jelen vannak a provincia romanizált lakosságának temetőiben. Használatukat a barbár nők is átveszik, gyakran találjuk más római melléklet nélkül is. A különböző típusú fésűket egyidőben használják, pl. Csákváron, Szőnyben, Visegrádon mind a három típust, Intercisán és Pátyon a kétoldalas és félköríves fejűt. Az 5. sz.-i nem római temetkezésekre általában csak egy fésű jellemző, pl. Pécs-Málom, Mözs. A gepidáknál már csak akkor tűnik fel a kétoldalas fésű, az 5. sz. közepén, amikor a pannoniai temetők lezárultak.

Helyi római műhelyek készítették e fésűket, helyi nyersanyagból. Fésűkészítésre a ló vagy szarvas combcsontja a legmegfelelőbb.⁷⁸ A megrendelő asszonyok igényeinek megfelelően más-más formájú fésűket készítettek. Az egyes műhelyek helyi jellegzetességeit is meg lehet figyelni. A fésűgyártás virágkorában bronzszegeccsel erősítették össze s vassal javították. Műhely lehe-

tett minden nagyobb helyen (pl. Szőny, Csákvár, Intercisa, Aquincum, Gorsium, Tokod stb.). A provincia feladása után ez a gazdag csontipar lassan megszűnik, néhány műhely az 5. sz. közepéig még dolgozik a barbárok szolgálatában.

Bár római műhelyek gyártották, de valamennyi sírban, ahol feltűnik van valami más barbár, korábbi római temetőkben nem használatos tárgy is. Így valószínű, hogy a fésűhasználat elterjedése a 4. sz. végén idegen hatással magyarázható. Limes mentén letelepített katonák és családjaik terjeszthették el a szokást a limes mögötti részekben is. Az a kevert népesség, amely használta, több összetevőből állt: provinciális római lakosság, gótok, talán gepidák s a nyugati germán hatás is megfigyelhető a háromszögletes fejű fésűknél (markomannok). Egyes népek viszont soha nem használják. Így a hun viseletre egyáltalán nem jellemző. A hunok elől menekülő germán népek hozták keletről a divatot. Elterjesztése kapcsolatba hozható esetleg Alatheus-Saphrac népével, a Marosszentanna-Csernyahov kultúra hunok elől menekülő gótjaival vagy a markomann betelepítéssel a 4. sz. végén (Fritigil királynő). *Római provinciális gyártmány, de keleti, germán hatásra terjed el, majd divat lesz belőle az 5. sz.-ra.* Ezt támasztja alá, hogy csak ott vannak fésűk, ahol valami más új szokás vagy melléklet is található.

Pest megye pannoniai részén késő római táborokban s kiserődökben, ill. a mellettük lévő temetőkben (Leányfalu, Szentendre, Százhalombatta, Visegrád-Gizellamajor) valamint a 4–5. sz. fordulójáig lakott római villákban (Pomáz-Zdrávlyák és Lugi dűlő, Páty), s villák melletti temetőben kerültek elő csontfésűk (néha már használaton kívüli kőépületbe beleásott gödörből, lásd Páty).

Kétoldalas, különböző díszítésű (futókutya motívum, kazettás, pontkörös díszítés stb.) fésűket a szentendrei temetőből, a Visegrád-Gizellamajori temetőből s Pomázról ismerünk, illetve a leányfalui őrtoronyban volt még egy. Szentendrén rabolt, többnyi re kőládásírokban fordulnak elő, nőknél vagy gyerekeknél. Az egyik sírban aláhajtott lábú fibulapár volt a fésű mellett, egy másikban tűzkészesség.⁷⁹ A temető néhány sírjában egyéb új melléklet is volt, pl. poliéder végződésű hajtú, aláhajtott lábú fibula, mohazöld üvegedény. Pomázon nem sírban, hanem egy késő római kort is megélt villában szór-

⁷⁵ BIRÓ 2002; PETKOVIĆ 1995, Karta 1–5.

⁷⁶ POLLAK 1980, Wien-Leopoldau (Taf. 165, 170, 198), Wien-Aspern (Taf. 155–156), Straning (Taf. 149, 151), Ravelsbach (Taf. 96), Poysdorf (Taf. 93), Oberleis (Taf. 81); STADLER 1981, 139–182, Abb. 6. 1; lásd még 49. jegyz.; TEJRAL 1997, Abb. 7–9, 12–14, 18–21, 25, 28.

⁷⁷ TOČIK 1962, 191. obr. 3. 2: XI. sír (Bešenov); WERNER 1959, 430, Abb. 7: Bački Monoštor; MARINESCU-GAIU 1989, 130, Abb. 4. 5; DIACONU 1965, Púposhátú: CXXXI. 10, CXXVII. 8, CXXIII. 6, CIV. 10, XCI. 2, LXXXV. 2.

⁷⁸ A fésű készítés nyersanyagáról, számszámairól lásd HERVAI 1984, 337–345, 1. kép.

⁷⁹ MARÓTI-TOPÁL 1980, 30. sír (futókutya motívum, tűzkő, vas, kőláda), 63. sír (kőláda, kazettás és pontkörös díszítés, fibulátú, üveg és mécses tör.), 90–91. sír (földsírral, két nő, egyik jobb kezében fésű, két vállán aláhajtott lábú fibulapár).

ványként került elő kétoldalas, pontkörökkel díszített csontfésű. A villa mellett 4. sz.-i temető s 5. sz.-i sír is volt, vas lándzsaheggyel és simított bikónikus bögrével.⁸⁰ Leányfalun a késő római 4–5. sz.-i kiserődben találták a kétoldalas csontfésű merevítő lapját, bekarcolt félkörös díszítéssel.⁸¹ A Visegrád-Gizellamajori 4–5. sz.-i erődben, ill. temetőjében kétoldalas, félköríves fogójú s háromszögletes fejű, pontkörökkel díszített fésűk kerültek elő. Az egyik háromszögletes fogójú, állatfejekkel díszített.⁸² Félköríves fogójú, poncolt díszítésű fésű a pátyi mellett még Százhalombatta déli temetőjéből ismert. A 112. sírban lévő fésű peremén ugyanolyan cikk-cakk díszítés látható, mint a szőnyi és csákvári példányokon.⁸³

Pomázon egy másik villában csonttűvel együtt volt még egy háromszögletes fogójú fésű. Ez a típus a Rajnától északra élő nyugati-germánoknál gyakori, bár pontkörös díszítésük már a birodalmon belüli leletekre jellemző. Talán markomann hatásról beszélhetünk e pomázi fésűvel kapcsolatban. Visegrádon s a közelben Komárom megyében (Leánybarlang) van még hasonló formájú és díszítésű fésű.⁸⁴

Csatok, illetve veretek

Pátyon három sír halottja viselt övet. Az 554. és 558. gyerek, valamint az 560. sírban lévő nő. Szíjszorító lemez, valamint a csat övre erősítését szolgáló szegecs csak az 558. sírban volt.

Csizmáját ezüst csatos szíjjal két gyerek (554, 558) fogta össze.

E három halott közül kettő biztosan nő, ill. kislány volt, a másik gyerek sír neme kérdéses (554).

Csatok

Pátyon három sírban volt csat. Az 554. és 558. gyerek sírban ezüst öv és csizmacsatok. Az 560. női sírban vas övcsat. Mind a három csat kerek – a vascsat nagyobb és töredékes – s a tüskéjük ráhajlott a csattestre (a vascsatnak bronztüskéje volt).

Ezüst csatok: (3. kép 3, 5; 4. kép 3, 6). Kerek, egyik oldalon megvastagodó testű csatok, csattestre hajló tüskével. A csizmaszíj csatok a legkisebbek, átm.: kb. 1–1,4 cm. Az övcsatok valamivel nagyobbak, átm.: 1,6–1,8 cm. Az 558. sír

övcsatja azon az oldalon, ahol a tüske kapcsolódik hozzá egyenes, kicsit D alakú. Ez más, hasonló korú övcsatra is jellemző.

Az 558. sírban mind a két csathoz volt szíjszorító is. A csizmacsaté kis téglalap alakú veret, amely egy keskeny, kb. 1 mm vastagságú szíjat foghatott be (4. kép 6). Az övcsathoz egy majdnem kerek fejű, kis alátéttel rendelkező szegecs csatlakozott, mely egy vastagabb (kb. 2 mm) övhöz erősítette a csatot (4. kép 3). Mind a kettő jellemző forma a hunkori csatoknál. Sőt gyakori, hogy egy sírban találjuk meg, a pátyihoz hasonlóan, a téglalap alakú és kerek típust is (pl. Kistokaj, Lengyeltóti).⁸⁵

Övcsatot a késő római férfi sírokban is találunk, de más formájúakat.⁸⁶ Nők viszont nem hordtak a rómaiaknál övet. Ez a viseletváltás az életmódváltással állt kapcsolatban. A keleti pásztorkodó, nomád népeknél az asszonyok viseletéhez, a férfiakéhoz hasonlóan, hozzátartozott az öv s az övről lelógó szerszámok (kés, tűzkészesség stb.). Mindkét nem nadrágban járt, hasonló módon szíjazták össze bokájuk felett a csizmaszárat s derekukon az övet is.⁸⁷

A csizmaszíj csatokat a lábukon viselt puha anyagú csizma összefogására szolgáló szíjakra tették, térdnél és bokánál vagy csak az egyik helyen. Ezt a viseletet már Priskos is leírta. Sírleletek is igazolják a viseletét, lásd in situ Laa an der Thaya, 2. sír, Lébény, Lengyeltóti stb. A barbár fejedelmek átvették a díszes csizmaviseletet a császártól ill. a perzsa királyoktól. Az 5. sz.-ban Közép-Ázsiától az Atlanti-óceánig vannak ilyen díszes, kerek vagy ovális csizmacsatok és övcsatok, csattestre hajló tüskével. A keleti viseletre jellemző. A forma 5. sz.-i, de 4. sz.-i római előzményekből fejlődött ki. Késő antik műhelyek gyártották, de a germánok s keleti nomádok viselték.⁸⁸

Ez a kerek csat, csattestre hajló tüskével a tipikus ún. hunkori csatforma, mely a 4. sz.-i római

⁸⁵ BÓNA 1993, 51, 248, pl. Kistokaj, Lengyeltóti, 40. 1. kép, 40. 4–5. kép, XXII. t. A csömöri és nagybaktai cikádás sírban hasonló kerek csatok és szögecskék vannak; TEJRAL 1986, Obr. 30. 6–7, 11–12: Oberleisberg, téglalap alakú lemezzel, Obr. 25. 2: Wien-Mödling (téglalap alakú, vele együtt féltőjás alakú pohár); KOROŠEC 1983, 84–, Taf. 4. 3, 23. jegyzet: kerek szegecs díszített fejjel, a temetőben még csontfésű és kerek csatok.

⁸⁶ LÁNYI 1972, Abb. 52. 1, 29, 30, 32. A késő római csatok között is van kerek ill. D alakú, melyek formailag hasonlóak, de a tüske soha nem hajlik rá a csattestre.

⁸⁷ BÓNA 1993, 144. Ez főleg az alánokra jellemző.

⁸⁸ PRISKOS, Fragmente 8; lásd ANKE 1998, 142–143; Pátyon mind a két sírban csak egy darab ezüst csat volt a lábnál. Lehet, hogy sírbontáskor vett el a másik kettő. (Érdekes módon máshol is előfordul, hogy csak egy cipőcsat van, pl. Kistokaj.)

⁸⁰ MRT 7. kötet, 23. 3. lh. (Zdravlyák) 183–184.

⁸¹ SOPRONI 1978, Taf. 70. 2. (csontfurulya, besimított kerámia).

⁸² GRÓF 1992, 129–133, VII. t. ill. Gróf P. szíves szóbeli közlése.

⁸³ Százhalombattához lásd 64. jegyz.; BÍRÓ 1994, 434.

⁸⁴ MRT 7. kötet, 23. 13. lh; MRT 5. kötet, 303, 18. 6. lh; BÍRÓ 1994, XLVII/424.

sírokban még nincs. Az ékköves aranycsatok elterjedési területe összhangban van a hun korszak települési viszonyaival.⁸⁹ Nemcsak a hunok használták azonban, hanem a velük együtt jött, ill. itt talált egyéb népcsoportok, gótok, alánok, szvébek, gepidák is. Nem lehet egy néphez, csak egy korszakhoz, az 5. sz. első feléhez, középhez kötni.

A fejedelmek s a katonai arisztokrácia csatai aranyból készültek, ékkő berakással.⁹⁰ A kisebb katonai vezetők és családjuk ezüst csatot kapott. Ezek elterjedési területe nagyobb, s már az 5. sz. eleji sírokban is feltűnnek.⁹¹ A szegényebbeké bronzból vagy vasból készült. A hun birodalomban betöltött ranggal és méltósággal függött össze a csatok kivitele, anyaga, mérete és száma. A hun viselet egységét bizonyítja a Kaukázustól Hispániáig ill. Afrikáig.

Bóna István szerint a hunoknál csak férfiak hordhatták, öv, kard és csizmaszíj csatként. Így valószínűbb, hogy pátyi használói más népcsoportból kerültek ki. Az alánokra jellemző, hogy szinte ugyanolyan viseleti tárgyak fordulnak elő a férfi és női sírokban. Pannoniában is megtalálható a férfi és női sírokban egyaránt (pl. Csákvár, Regöly, Szob).⁹²

Időben legkorábban a Marosszentanna-Csernyahov kultúra késői szakaszának leleteiben fordul elő, még a 4. sz. utolsó harmadában. Ám ezen csatok kerek karikája jobban megvastagodó testű, kicsit más típus, mint a későbbi 5. sz.-i formák.⁹³

Az 5. sz. első harmadában megtaláljuk Pannoniától északra a szvébeknél ill. keletre az 5. sz. elején benyomuló keleti-germán-alán-gepida népesség hagyatékában, a Felső-Tisza, Hernád,

Bodrog vidékén. Ezek kerek ezüst, bronz ill. vas csatok, még nem a hunkori ékkődíszes arany változat.⁹⁴

Keltezése Pannoniában vitatott. Bóna István szerint az Attila kor jellemző csattípusa, más kutatók viszont már az 5. sz. első harmadára keltezik az untersiebenbrunni csoportot, ahol feltűnik.⁹⁵ A hunok után is használják még, de sokkal ritkábban.⁹⁶

Pest megyében több helyről ismerünk, Pátyon kívül, még ilyen kerek öv és csizmacsákat. A volt Pannonia területén Százhalombattáról, egy római tábor épületébe beásott 5. sz.-i sírból. Feltűnnek a Visegrád-Gizellamajori temetőben is.⁹⁷ A Duna másik oldalán Szobon, egy női sírba tettek ilyeneket.⁹⁸

Vascsat: (5. kép 1). Pátyon a deréktól felfelé bolygatott 560. sír bal oldalán, kar magasságban került elő vascsat. Törött, formája valószínűleg kerek, ill. kicsit D alakú volt. Bronz tüskéje ráhajlik a csattestre. Típusa az előző ezüst övcsatokéra hasonlít, de nagyobb s anyaga is más.

A hunkori övcsatok szegényesebb változatai készültek bronzból ill. vasból. Az európai hunok elődeinél, az oroszországi kurgánokban találunk ilyeneket. Pannoniában is előfordul az 5. sz. első felében, pl. Csákváron főleg bronzból, Nagydém-Középrépaszpustán besimított rácsmintás korsóval, Klosterneuburgban kettős férfi sírban, Szabadbattyánban, Szobon hunnak tartott íjászsírban stb.⁹⁹ Az is előfordul, hogy az ezüst cipőcsatok mellé tesznek bronz vagy vas övcsatot, pl. Hács-Béndekpuszta, Csorna, Tiszadob, Morești-Hula.¹⁰⁰ Pannoniában legkorábban késő római temetőkben tűnik fel, ahol más idegen leletanyag is kimutatható. Pl. Intercisa, Kesz-

⁸⁹ Az elterjedési térképet lásd Bóna 1993, 39. rajz, 90, 228, 69. rajz (hunok települési viszonyai 425–455 között).

⁹⁰ Bóna 1993, XXVI–XXVII. t. (MNM gyűjteménye és Nagydorog), XXIII. t.: Keszthely-téglagyár, XXII. t.: Lengyeltóti, XI: Lébény, 68. kép: Murga; Tejral 1982, 36, 9. 4, 6–7. (Laa an der Thaya); Alföldi 1932, 18. kép (Fertőmedgyes) VIII. t. (Csorna, vascsat is van), XXVI. 2, 5 (Murga); Kiss 1981, Abb. 1. 1 (Brigetio); Mészáros 1972, 3. kép stb.

⁹¹ Bóna 1993, 40. 1, 4. kép (Kistokaj), XXII. t. (Lengyeltóti), 46. rajz (Fedorovka), 59. rajz (Beljaus); Alföldi 1932, 86, XXXIV. 1. (Zirc); Kiss 1969–1970, 119–123, Fig. 7. 1 (Pécs-Móra F. u.); Salamon-Barkóczy 1973, Intercisa XXIII. temető 6. sír, Taf. 23. 10; Anke 1998, Taf. 91. 7–8 (Szirmabesenyő), 126. 12–16 (Kubej) stb.

⁹² Salamon-Barkóczy 1971, XVII. 1–3, 13. sír stb.

⁹³ Diaconu 1965, Tírgsor 89; Mitrea-Preda 1966: Independenta, fig. 104. 3, Olteni 158. 3, Izvorul 188. 5; Marinescu-Gaiu 1989, Fintinele Abb. 2. 4; Magomedov 1987, 72, Risz. 31. 12, 13 (bronz), 31. 11 (vas) stb.; Tejral 1997, Abb. 9. 1–9.

⁹⁴ Bóna 1993, 36. rajz; Tiszadob lásd Istvánovics 1993, Abb. 7. 2, 12. 2 (vascsat is van); Tejral 1997, Abb. 9–10.

⁹⁵ Bóna 1993; Tejral 1997, 335–340, Abb. 17; Anke 1998, 15.

⁹⁶ Pl. Hács-Béndekpuszta, lásd Kiss 1995, Abb. 10. 12. 2.

⁹⁷ Bóna 1993, 172; Gróf 1992, 129–133, VII. t. kerek ezüst csatok.

⁹⁸ Kovrig 1959, 209–225, pl. I. 3–4. (rátétes féltőjás alakú pohár), lásd még MRT 9. kötet, Szob-Kálvária 26. 32. lh.

⁹⁹ Bronz és vascsat: Bóna 1993, 49. rajz, 45. rajz: oroszországi kurgánokból (Žaman-Togaj, 21, kurgán); Csákvár bronzból 1, 13, 55. sír, vasból 3, 64. sír, lásd Salamon-Barkóczy 1971, XVII. 1–3, Abb. 10. 6, Abb. 6. 13; Szabadbattyán lásd Salamon-Barkóczy 1978, 14. kép. 1. sír: kis vascsat bronz tüskével; bronz és vas Bp.-Gazdagrét, lásd Zsidi 1987, 10, 72. sír (temető 2. csoportja, sok vascsat van még, de azok oválisok); Ilon 1990, 30, 4. ábr. 31; Neugebauer-Maresch-Neugebauer 1986, Taf. 8. 4, 6; Anke 1998, Taf. 27. 3, 14 (Gross-Sürding), 73. 3 (Carolath); MRT 9. kötet, 324, 26. 22. lh.

¹⁰⁰ Kiss 1995, Abb. 10. 12; Alföldi 1932, VIII. t.; Istvánovics 1993, 98, 14, 25. sír (Fig. 8. 3); Anke 1998, Taf. 70. 3–4.

hely-Dobogó, Brigetio, Pilismarót.¹⁰¹ A Felső-Tiszavidék hunkori sírjaiban is előfordul ilyen vascsat s Morva területen is jellemző.¹⁰² Inkább férfi sírokra jellemző, bár néha nőknél is találunk, pl. Mágocson.

Az 5. sz. első felében általánosan jellemző lesz a csattesttre hajló tüske, nemcsak a kerek arany, ezüst, bronz és vascsatoknál, hanem a korszak más alakú (ovális) csatjainál is.¹⁰³ Az 5. sz. végi germán temetkezéseknél is vannak még ilyen ráhajló tüskéjű vascsatok, melyek a korábbi ezüst és bronzpéldányokat utánozhatták, mert általában ez a forma nem jellemző vasból. (A vascsatok ovális vagy vesealakúak.) Például Hács-Béndekpuszta, Epöl. A gepidák is használják.¹⁰⁴

Ami igen ritka a pátyi csatnál, az a bronztüske a vascsaton. Ez általában fordítva szokott lenni. Ha a bronzcsatnak eltörik az eredeti tüskéje, a pótlást gyakran az olcsóbb vasból csinálják. Olyan eset, hogy olcsóbb, rosszabb anyagra tesznek drágább anyagú tüskét, nagyon ritka. Intercisából, Szabadbattyánból ismerünk hasonlót. Kilimán-Felsőmajorban a 20. sír férfi halottja mellé csontcsatot tettek vastüskével, akárcsak a Szentcs-Kökényzúgi gepida temetőben. Csongrád-Kenderföldeken pedig csontcsaton bronztüskét találunk.¹⁰⁵

Általában, ha egy halottnak vascsatja van, találunk mellette vaskést és tűzkészséget is.¹⁰⁶ Ugyanezt figyelhetjük meg a pátyi 560. sírnál is.

¹⁰¹ VÁGÓ-BÓNA 1976, 1238. és 1340. sírok, Taf. 24, Taf. 28; SÁGI 1960, 208, Abb. 29. 14: Keszthely-Dobogó. A Keszthely környéki temetőkben egyébként is nagyon sok a vas tárgy, vaskés, tűzcsiholóvas, vasnyárs, ovális és kerek vascsat. Sági K. 4. sz. középi germán betelepítésről beszél e temetőikkel kapcsolatban; BARKÓCZI 1961, 95–115, I. temetőrész, vascsatok a többi temetőrészben nincsenek. Ez a legkésőbbi temető, legközelebb a táborfalhoz. 25. ábra 5–6, 10. (4, 6, 10, 13. sír) – határvédelemre betelepített barbárok; ERDÉLYI-SALAMON 1980–1981, 45. női sír.

¹⁰² CSALLÁNY 1958, 83: Tiszapalkonya-Hőerőmű; TEJRAL 1986, Devin – Obr. 30. 2–6. stb.

¹⁰³ Pl. Intercisa lásd Kiss 1981, 211–; Lengyeltóti lásd BÓNA 1993, XXII; MARINESCU-GAIU 1989, Fintinele Abb. 2. 4, 4. 5; stb.

¹⁰⁴ MRT 5 (1979) 39. t. 8, 20, 7. 2. lh. (Epöl); Kiss 1995, Hács-Béndekpuszta 5, 22. sír; Tápé-Szentégláégető, lásd B. TÓTH 1994, 293, 658. sír, nő, 3. kép. 14.

¹⁰⁵ Intercisa 1355. sír, VÁGÓ-BÓNA 1976, Taf. 29: ovális vascsat bronz tüskével. Vascsat aranyozott bronz tüskével: Intercisa 1123. sír (tűzkészség). Taf. 19, XXXVII. 9; Szabadbattyán lásd SALAMON-BARKÓCZI 1978, 91, 14. kép. 1. sír – kerek vascsat bronz tüskével, Taf. 32. 3; SZÓKE 1996, 46, Abb. 10. 7 (vele együtt vascsat, vaskés, tűzkő stb.). Szóke Béla összegyűjtötte a más anyagból készült tüskéjű csontcsatok analógiáit, lásd 113–117. jegyzet.

¹⁰⁶ Epöl 1, 2, 3. sír lásd 99. jegyzet, Csákvár 64. sír, SALAMON-BARKÓCZI 1971, Abb. 10. 16; Szabadbattyán 1. sír, SALAMON-BARKÓCZI 1978, 14. kép; Tiszadob 14, 25. sír, lásd ISTVÁNOVICS 1993, Abb. 7, Abb. 12; Intercisa 1123. sír, lásd VÁGÓ-BÓNA 1976, Taf. 19.

Ez a viseletváltással állt összefüggésben. A derékon hordott öv, fémcstall a rómaiaknál egyes férfi viseletekre volt jellemző, de ők csak ritkán hordtak kést és tűzkészséget.¹⁰⁷ (Az előkelőbb, katonai vagy civil hivatalos betöltő férfiaknak hagymafejes fibulával záródó öltözeke volt, öv nélkül.) A keleti viselet része volt az öv, bár nem minden népnél egyformán. A korábbi szarmata női viseletben nem volt divat a csatos öv, inkább a férfiak hordtak ilyet. A hunoknál is inkább a férfiakra jellemző. Az alánoknál és gótoknál mind a két nem viseletének fontos eleme a fémcstallal záródó öv. Az 5. sz. közepi gazdag gepida női viseletnek is része az öv.

Eszközök: A csont tűtartó (vastüvel), a vaskések és tűzcsiholóvas kovával sorolható be az eszközök közé. Valamennyi női vagy gyerek sírban került elő Pátyon. Tipikusan női eszköz a varróút (560. sír). Csont tűtartóban, övön hordva mégsem jellemző a római sírokra, sőt a hun korszakban is ritka. Később, az avaroknál lesz gyakori.

Vaskés három (554, 558, 560), tűzkészség egy sírban volt Pátyon (554). Az 554. sírban mind a kettő előfordul. Az övről lelógó tokban, ill. tarsolyban hordták ezeket. Használatuk az életmód s viseletváltással áll összefüggésben.

A római életmódra a kés és tűzkészség használata nem jellemző. Ezt tükrözik a késő római temetők is. A provincián belül a baranyai és balatoni csoport temetőiben van a legtöbb kés, s csak itt van tűzkészség. Mindkettő a férfi viselethez tartozik (bár Baranyában elég sok nőnek is van kése). Az eszközök sírba helyezésének szokása Pannoniától idegen túlvilághitre utal. (Pannoniában kb. 10–20% az eszközök aránya a sírokban.) Az eszközökön belül 48,3% a kés, 12% a tűzkészség.¹⁰⁸

A provinciában idegen, keleti barbár népek feltűnésével megnő a sírokban az eszközmelléklet, főleg az övre erősíthető tárgyak száma. A pásztorkodó népeknél nemcsak a férfiak, hanem a nők is hordtak övükön vaskést, ill. használtak tűzkészséget.

Vaskés: Pátyon három sírban volt vaskés. Az 560. női sírban kettő (5. kép 2, 3), az 554. (3. kép 1) és 558. gyerek sírban egy-egy. Mindhárom sír halottja viselt övet (lásd övcsatok), erről lógha-

¹⁰⁷ LÁNYI 1972, 81. A baranyai és balatoni csoport férfiai gazdagabbak, mint a nők, nagyrésztük övet hordott a derekára kapcsolva, rajta kés. A szigorúan kötött rítusú temetőknél, pl. Pilismarót, Brigetio, Tác, K-F stb. a férfi sírok sokkal szegényebbek. Fő melléklet az övcsat, néha szíjvég és fibula. Eszköz nagyon kevés, szinte nincs is.

¹⁰⁸ LÁNYI 1972, 83. Abb. 56–57. Tab. 6–8. ill. LÁNYI 1963. A baranyai és Balaton környéki eszközöket egy másik, kevésbé romanizált provinciából történő betelepítéssel magyarázza.

tott le a kés. A két gyerek sírnál a jobb medencénél volt, a női sírban pedig bal oldalt, kar magasságban (ez utóbbi feldúlt sír). Három késnél találtunk famaradványokat. Az 558. sírban lévőnek és az 560. sír kisebb késének fanyele lehetett, mert a kés elkeskenyedő, nyél felőli részén volt fa. Az 560. sír nagyobb késének középső részén volt a famaradvány, esetleg fatokban volt.¹⁰⁹ A fa mellett egyéb szerves anyag maradvány is látható az 560. sír nagyobbik késén, ill. az 554. késén. Ezek bőr vagy textil tarsoly nyomai lehetnek.

Az 560. sírba két kést is tettek. Egy nagyobb a bal alkarnál, egy kisebb pedig a vascsat mellett került elő. Sajnos a sír deréktól felfelé bolygatott volt, így valószínűleg nem ez az eredeti helyük.

Inkább a férfiakra jellemző, hogy van egy nagyobb harci késük s egy kisebb, mindennapi használatra. Az alánoknál mindkét nem használhatott dupla kést. A harci kés inkább életmódra (pásztorokodás) utal mint etnikumra. Ilyeneket találunk, pl. Mágocson.¹¹⁰

A kés használat már nem köthető olyan pontos időhatárokhhoz, mint az előző kerek csat forma. Már a késő római temetőkben feltűnik, noha ritkán. Itt szinte kizárólag férfi sírban fordul elő, kivéve a baranyai csoportot, ahol mind a két nem használja.¹¹¹ Igazán gyakori a 4. sz. végétől kezdve lesz, a pásztorkodó keleti népek feltűnésével. Ekkor már mind a két nem használja. Bal vagy jobb oldalt, az övről lóg le. Fa vagy bőrtokban.¹¹² Lehet kézben is.¹¹³

Kova (tűzcsiholó készség): Pátyon csak egy sírban, az 554. gyerek sírban találtunk kovát (3. kép

2). A jobb medencénél került elő, a kés mellett. Övre erősített tarsolyban viselhették.

A tűzkészség Pannoniában a késő római temetőkre, a baranyai és balatoni csoportot kivéve, nem jellemző. Ott is csak férfiak használják. A 4–5. sz. fordulójának kevert, barbár-római népesítést tükröző temetkezéseiben kezd gyakori lenni. Pl. Bp.-Gazdagrét, Mágocs.¹¹⁴ Már nem csak férfi, hanem női sírokban is megjelenik.

Csont tűtartó: Pátyon az 560. sírban volt a csontfésű mellett – jobb combcsont alatt – egy törött csont tűtartó. Belseje vasrozsdás, benne (kiesett mellé) törött vastű (5. kép 5, 6). Díszítetlen, sima csont henger.

Római temetőkben csont tűtartó nincs. A pannoni csontanyagban csak egy hasonló darabot ismerünk, Szőnyből, ismeretlen rendeltetésű eszközként besorolva.¹¹⁵

A népvándorláskori sírok jellemzője a tűtartó. A Marosszentanna-Csernyahov kultúra gót temetőinek jellegzetes tárgyai közé tartozik. Előzmény nélkül, szórványosan jelennek meg a Felső-Tisza vidéken a 4–5. sz. fordulóján, pl. Tiszadobon.¹¹⁶ Pannoniában az 5. sz.-i barbár temetkezéseknél tűnik fel, pl. Szekszárd-Palánkon ezüst lemezből.¹¹⁷ Ezeket a kisebb csonttárgyakat kecske, disznó vagy egyéb háziállatok csontjaiból ill. szarvasagancsból készíthették.

Helye a sírban általában a medencénél vagy az egyik combcsontnál van. Ez arra mutat, hogy övön hordták. Pátyon valószínűleg a fésűvel együtt, egy tarsolyban volt.

Ezüst ruhatűk. Az 564. sír halottjának két vállán ezüst ruhatűt találunk (7. kép 2, 3). Formája – saját anyagából visszahajtott, kerek, lyukas fej – egyedi a korszak anyagában. A hajtűk s ruhatűk nagyon változatos alakban készültek a római korban, de a pannoni példányok közül egy sem hasonlít a miénkre.¹¹⁸ A keleti, eurázsiai szteppék kurgánjaiban találunk hasonló formát, ugyanilyen kerek csatokkal s nomád tükrökkel

¹⁰⁹ Fa tok volt pl. Epölön, lásd MRT 5, 7. 2. lh. 39. t.

¹¹⁰ GÁBOR 1998, IV–V. t.

¹¹¹ Lásd 108. jegyz. Vaskés: *Baranyai csoport* – férfi sírokban jellegzetes, női sírokban is van, de ritkán. Rendszerint a lábához tették, térdtől lefelé, jobb oldalra. A balatoni csoportnál is elég sok van, férfiakra jellemző. A többi temetőben is férfiak hordják, viszonylag kevés van. Az összes pannoni temetőben általánosságban kevés az eszköz. Az eszközökön belül 48,3% a kés, 12% a tűzkészség; Bp.-Gazdagrét mind a két csoportjában van vaskés: 1. csoport 63, 101. sír, 2. csoport: 38, 68, 76, 81, 103. sírok.

¹¹² SALAMON–BARKÓCZI 1971, 66. – Csákvár: 45, 53, 54, 55, 56. sírokban. A II. temetőrészlet minden férfi sírjában volt és két női sírban is (egyenes hátú kések); Tiszadobon már a korábbi csoportnál feltűnik. Lásd ISTVÁNOVICS 1993; Hács-Béndekpuszta: elhelyezése bal combcsont mellett, tehát a viseletnek megfelelően az övről lógó tokban feküdt.

¹¹³ Például Érmihályfalva, lásd DR. ANDRÁSSY 1944, 1–6, VIII. sír, jobb kézben vaskés, 7. kép. 1 (markolatnyúlványán kivehető a fanyél nyoma). Bal csípőjén egy gombban végződő „vaskés” (fegyver) fatokban (8. kép), mellette két vascsat (7. kép. 3–4), bal csípő alatt vascsat szövetlenomattal (7. kép. 2), kova és tűzcsiholó (7. kép. 6–7) – hunkori gepida sír.

¹¹⁴ ZSIDI 1987, csiholó és tűzszerszám: 2. csoport – 38, 81, 75, 76. sír; GÁBOR 1998, Mágocs 1. sír V. t. 4–6.

¹¹⁵ BÍRÓ 1994, Pl. LXXXVIII. 856 – kicsit hosszabb, de a miénk vége törött, átmérője ugyanakkora (h: 8,4 cm, átm.: 1,1 cm).

¹¹⁶ ISTVÁNOVICS 1993, Abb. 12. 2: 28. sír, 17. 13: szórv., 11. sír (elvezett). Tisza vidéki elterjedését lásd még 176. jegyz.; DIACONU 1965, LXXV. 9: Türgor 29. sír (bal combcsont alatt).

¹¹⁷ KISS 1996, 55–61, 217. sír, benne 3 vastű, Abb. 8. 6.

¹¹⁸ LÁNYI 1972, Abb. 66.; BARKÓCZI 1993, 11. kép. 7: Tácról van egy lyukas fejű tű, de szépen díszített (h: 10 cm) – a pátyi dísztelen. A táci tű valószínűleg ruhatű lehetett; KLOIBER 1957, 139–140, ruhatű pl. 3. sz. kőlapos sírból kalaptűvel együtt, XLVII. t. 4a., b. felső végén lyukas – XLIX. t. 8; Türgor: DIACONU 1965. Lyukas, kerek fejű tű, de nem hasonlít (XLVIII. 3).

együtt.¹¹⁹ A fémtűkkel egyidőben a csonttűk is használatban voltak, mint ruhatűk, pl. nagyon sok ismert Tácról.¹²⁰

A két vállon hordott ruhatű másféle viseletre utal, mint az 560, 554, 558. sírok övcsatos ruhája. A ruhatűk a korábbi fibulákat váltották fel. A két vállon viselt fibula nem római szokás. A késő rómaiaknál többnyire férfi sírokban találunk hagymafejes fibulát (csak egy vállon, általában jobb oldalt, bár Pátyon bal oldalt is előfordul). Később, az 5. sz. első felében, mikor a fibula utánpótlás, a római műhelyek megszűnésével csökkent, a hagymafejes fibulákat kevésbé rangos személyek is hordták, megcsontkítva, hogy egyre jobban hasonlítson a korszak új fibula típusára, az aláhajtott lábú fibulára. Gyakran már csak a fibula tűje maradt meg, azzal tűzték össze a ruhát. (Ezek a kerek, lyukas fejű tűk hasonlítanak kissé a mi kerek fejű tűnkre.) Ekkor már női sírokba is tették. Az 5. sz. első felében végig használtak csontkított fibulákat, másfajta fibulákkal együtt, *majd szerepüket a ruhatűk vették át*.¹²¹ A fibulák hiánya, az öltözködési szokások változása és a szomszédos barbárok hatása befolyásolták a tűk elterjedését, dísz és ruhatűként való alkalmazását. A tűk gyártása és használata hosszú időn át tartott. Késő római és 6. sz.-i sírokban egyaránt megtalálható. A langobárdoknál is van még.

Ruhatűt két vállon ismerünk Sióagárdról az 5. sz. első felére keltezett germán közösség kiscsaládi temetőjéből, Kilimán-Felsőmajorból a 4–5. sz. fordulójára keltezett keleti gót temetőből. Mindkét helyen a pátyinál sokkal kisebb arany ill. ezüst ruhatűkről van szó, más fejjel. A sióagárdi tűk feje lekerekített, gömbölyű, Kilimán-Felsőmajorban az egyik poliéder végződésű, a másik kettő spirális fejjel készült.¹²² 5. sz.-i hungermán környezetből további poliéder fejű tűk ismertek még Aparhantról, Baráthelyről (Bratei), ellapított fejű tű Mözsről. Bodrogmonostorszegen is két, lapított fejű arany tű volt az egyik halott vállán, mellette csontfésű, gyöngyök és oktaéder alakú fülbevaló.¹²³ Kapolcson a 2. sír-

ban volt egy pár, ellapított végű ezüst ruhatű, kétoldalt a mellkason. Az 1. sírban két darab arany tű volt a nyakcsigolyáknál. Az 5. sz. utolsó harmadában itt lévő gótokhoz köthetők a sírok.¹²⁴ Ugyancsak a mellkas két oldalán volt ezüst tű Viminaciumban, egy 5. sz. végi keleti gót temetőben. Ugyanilyen késői időszakra tehető a Zmajevói (Ókér) két állatfejes ruhatű is. Az 5. sz.-i keleti germán környezetben feltűnő ruhatűket legutóbb Szőke Béla Miklós foglalta össze. A 4–5. sz. fordulójától az 5. sz. végéig talál keleti germán (főleg keleti gót) környezetben ruhatűket, melyeket viselhettek egyedül a nyaknál, ill. mellkason (néha medencénél) vagy két vállon (koponyánál és mellkason). Páros ruhatű volt még Mezőkövesden, gepida sírban, keleti gót-alán sírban Normandiában (Airan), az 5. sz. második feléből Moreuil 109 sírjában, Észak-Afrikában vandál-keleti gót környezetben stb.¹²⁵

Keszthely-Fenekpusztán, a horreum melletti temetőben aranyozott, ezüst és bronztüket találunk, már 6. sz.-i kosaras fülbevalókkal együtt. A jobb vagy bal vállon feküdtek, egy esetben a mellcsonton. Az idekerült előkelő réteg más ruházatot hordott s itt a tű azt a szerepet töltötte be, amit a római korban a vállon a chlamyst összefogó hagymafejes fibula. A tű mellen való használata a langobárd szomszédsággal függ össze.¹²⁶

A pátyi tüket két vállon viselték, így valószínűleg olyan népesség hordta, melyre a két vállon való fibulaviselet volt régebben a jellemző.

Pest megyében aláhajtott lábú fibulákat találunk két vállon a szentendrei és Visegrád-Gizellamajori temetőben, női sírokban. Százhalombattán egy, a római tábor DK-i saroktornyába beleásott női sírban volt a két vállon két különböző (cikáda és aláhajtott lábú) fibula, és kis kerek hun övcsat is.¹²⁷

A két vállon hordott fibula a keleti gót, germán népekre jellemző, egészen a 6. sz.-ig.¹²⁸ Aláhajtott lábú, lemezes fibulákat és ékvéséses fibulákat hordanak. A gót viseletben fordul elő az is, hogy fibulapár van a vállon és csatos öv a derékon. Ez az 5. sz. első felében a Dunántúlon is megfigyelhető, pl. Csákvár, Mözs.

A szomszédos quádok csak egy fibulát hordtak a jobb vállukon a köpeny összekapcsolására.

¹¹⁹ GMIJÁ 2001, 57–71, Risz. 1. 14.

¹²⁰ BÍRÓ 1987, 25–63; BÍRÓ 1994, Pl. LXVI.; PETKOVIĆ 1995, T. XXI. 2 – kerek, lyukas fejű csonttű.

¹²¹ BARKÓCZI 1993, 328, Abb. 10–13.

¹²² ÓDOR 2001, 39–50, 3. kép, 5. sír. Ugyanitt a 4. sírban kétoldalt csontfésű, a 2. sírban ovális vascsat volt; SZŐKE 1996, 10, 15. sír, Abb. 7. 2, 9. 1–2. A 10. sírban egy tű volt a mellkason és gyöngysor, a 15. sírban kettő tű. Szőke B. a temetőt a Marosszentanna-Csernyahov kultúra ide menekült gótjaihoz köti.

¹²³ ÓDOR 2000, 182; BARZU 1986, 89, 91–97, Fig. 2, 3; Mözs-Icsey dűlők 65. sír, publikálatlan. Nem a vállon volt, hanem a kezében. Lásd ÓDOR 2001, 41; PÁRDUCZ 1950, 267, Abb. 5. 35–36.

¹²⁴ Cs. DAX 1980, 103, 39. jegyz. (további irodalom), 12. ábra – a tű kerek, kalapált fejrésze töredezett (5. sz. utolsó harmadára keltezi).

¹²⁵ SZŐKE 1996, 41–45. Lásd további irodalom.

¹²⁶ Lásd még MÜLLER 1999, 153–179. A nyakon, az áll alatt kerültek elő a tűk, nem a vállon.

¹²⁷ MARÓTI-TOPÁL 1980, 90–91. sír (a sírban volt még kétoldalt csontfésű is).

Ez főleg aláhajtott lábú fibula, pl. Csővár, Zebe-gény.

Az iráni – szarmata, alán – viseletnek is szer- ves tartozéka a fibula.¹²⁹ Az 5. sz.-i „nem ger- mán” (iráni) divatot képviselik a két vállon hordott cikádák, pl. Intercisa, Györköny, Unter- siebenbrunn, Szabadbattyán, Kistokaj. Kever- hetik is a két fibula típust, pl. Százhalombattán.

Amennyiben a fibula viseletet utánozzák, ill. váltják fel a ruhatűk, úgy használatuk inkább az 5. sz. középső harmadára, második felére tehető.

A fenti fibula viseleti és ruhatű analógiák alap- ján (lásd Sióagárd, Kilimán, Kopolcs, Vimina- tium stb.) a *pátyi sír halottja, két vállán ezüst ruhatűvel germán etnikum lehet, talán keleti gót, az 5. sz. első feléből-közepéről*.

Bronzgyöngyök: Az 564. sír halottjának a két ruhatűn kívül még bronzgyöngyökből álló nyak- lánc is volt¹³⁰ (7. kép 1).

Ez a nyaklánc az egyetlen olyan melléklet ebben a sírcsoportban, melyhez hasonlót a pátyi római temetőben is találunk. A pátyi temető 229. sírjában vannak ugyanilyen spirális gyöngyök. Máshol viszont a késő római temetőkben nagyon ritka, csak néhány darabot ismerünk. Pl. Somogyuszól, Szilágy-Aranyoldal, Beške u Sremu.¹³¹ Valamennyi késői, Valentinianus kor- ban kezdődő s még az 5. sz. elején is folytatódó

temetkezés. A bronzgyöngyök gyakoribb típusa amfora alakú. Ugyanilyenek késői sírokból ke- rülnek elő.¹³²

A spirális gyöngyforma üveggyöngyként a késő római kori temetőkre jellemzőbb.¹³³

Gyöngysorunk tehát római tárgyforma, az 5. sz. elején még előfordul, a hunkori temetkezésekre nem jellemző.

Cikáda fibula: Nem ebben a sírcsoportban, ha- nem az M1-es autópálya déli oldalán felszíni szórványként a gépek humuszolása közben került elő egy törött cikáda fibula. Nagyméretű (meglévő h: 4 cm, kb. a felénél tört el) öntött, bronz cikáda fibula alsó fele (7. kép a).

A méh vagy légyformájú díszítüket a pan- noniai bennszülött lakosság már a korábbi évszá- zadokban is viselte. Pusztaszabolcs-Felsőcikolán egy kora római halomsírből cikáda fibulaábrá- zolást ismerünk (kelta típusú fibulán). Pátyon is tettek egy kora római csontvázas sírba kis cikáda fibulát. E korai darabok sokkal kisebbek. A for- ma tehát nem volt idegen itt a helyi lakosság számára.¹³⁴

A cikáda fibula a Fekete tenger vidéki görög- szarmata-alán viseletből fejlődött ki s onnan ter- jedt el. Az „ázsiai hunok” süvegükre tűzve rang- jelzőként viselték Szimbólumnak tekintették ezeket a nagyszárnyú kabócát utánozó ékszere- ket, s nemcsak fibulákat, de pl. cikáda alakú szíjvégeket, sapkadíszeket is használtak. A fér- fiak hordták.¹³⁵ Az Európába érkező hunok ma- guk is ismerték e szimbólumot, de a helyi kész formákat vették át az alánoktól s hozták ide őket. A hunkori (430-as években kezdődő) sírokban már nem a férfi, inkább a női viseletre jellemző.

A cikáda fibulának van egy nagyméretű (6–8 cm), bronzból öntött változata, melynek előlapja lemezszerűen lett kialakítva. Az igényesebbeket ezüstözték. Ez a típus már a 4. sz. végi Duna menti erődökben ill. temetőkben feltűnik. Aquincum területén különösen sok van, de ismerünk Intercisából s Gorsiumból is. Római villák területén is található, többnyire későbbi beásásból. Pl. Szentendrén, a Skanzen villa területéről, Szentkirályszabadján későbbi sírból s

¹²⁸ BÓNA 1993, Csongrádi sír 32. 2. ábra; ugyanolyan ékvéséses fibula a két vállon (fésű is), bő keleti ruhát viselő keleti ger- mán nő. 145–160: A hunokra a két vállon hordott fibula nem jellemző. Fibulát a keleti nomádok asszonyai gombokkal zá- ródó öves ruhájukhoz nem viseltek (hunok, korai avarok). Kaftán szerű köpenyüket egy fibulával tűzték össze a mellü- kön (lehet az átlósan záródó ruhánál egy fibula a vállon és egy a mellen vagy csípőnél, de ez már inkább 5. sz. végi vi- selet). Marosszentanna-Csernyahov kultúra gótjai kisméretű lemezes fibuláikat párban hordják a vállukon. Szilágy- somlyón a gepidák is így hordták (ékkő berakás). A cikáda és aláhajtott lábú fibula együttes használata inkább az alán né- pekre jellemző. A fibula típusa, önmagában a hely megfigye- lése nélkül kevésbé utal a viseletre illetve az etnikumra; KISS 1981a, 211–. Római gödörbe ásva, Ny–K irányítású sír, bal és jobb vállon egy-egy ezüst cikáda fibula, ezüst ovális csat rá- hajló tüskével, poliéder fülbevaló, üveggyöngyök. A fibula típus a 430-as évekbe tehető.

¹²⁹ Az iráni – szarmata, alán – viseletnek is szerves tartozéka a fibula. Kis lemezes vagy nagy ékköves fibulákat hordtak. Egyet pl. százhalombattai másik sír, kettőt vagy halmozták a fibulákat. Pl. Airan, Regöly, Untersiebenbrunn. Az Alföld 5–6. sz.-i fibula viseletét lásd még B. TÓTH 1994, 292.

¹³⁰ Ugyanilyen együttese – ruhatű és nyaklánc – volt pl. a Ma- rosszentanna-Csernyahov kultúra idemenekülő gótjaihoz kapcsolt, Kilimán-Felsőmajori temetőben, a 10. sír halottjá- nak. Lásd SZÓKE 1996, 55, Taf. 7.

¹³¹ DOMBAY 1957, 181–243, XVIII. 10, XXI. 2; LÁNYI 1963 (XLVII. 42–44) 78; BURGER 1979, T. 8. 38. 1c sír; MARIJANSKI-MANOJLOVIĆ 1987, 59. sír, T. 36.

¹³² LÁNYI 1972, 182, Abb. 63. 15–16, 19–20 (Pilismarót, Brigetio, Keszthely-Fenekpuszta, Tác-Margittelep).

¹³³ LÁNYI 1972, Abb. 63. 23–25 – de ezek egybefüggő, spirálisan tagolt gyöngyök, míg a miénk külön kis bronzgyűrűkből áll.

¹³⁴ PÁTY 575. sír (h: 2 cm); NAGY 1993, 354; BÓNIS 1975, 244–249.

¹³⁵ Kezdetben az „ázsiai hunok” (hiung-nu) rangjelző díszként viselték a sapkájukon. De mivel a Kínai nagy fal és a Volga között nem kerültek elő ilyen cikáda alakú ékszerek, az eu- rópai cikáda fibulákat kelet-mediterrán-antik eredetre ve- zethetjük vissza. Lásd BÓNA 1993, 181–182.

most Pátyról. Papkeszin szórványként került elő egy hasonló. A pátyival formáját s nagyságát tekintve teljesen egyező két Aquincum-polgárvárosi s egy csúcshegyi fibula, de az aquincumi példányokon vésett zeg-zúg díszítés is látható. A szentendrei példány ezüstből készült, kisebb, de ugyanilyen forma. A Veszprém megyei darabok díszítése is hasonló, de nagyobbak (Szentkirályszabadja, Papkeszi). Az ép darabokon látszik, hogy a fej és szemábrázolás hangsúlyozott, a test hármas osztását és a szárnyakat kiemelkedő vonallal jelzik. ÉK-Pannoniában lehetett egy késő római fémműhely, amely ezeket gyártotta. A fibulák tulajdonosai a késő római épületek mellett telepedtek meg. A hunok által elűzött „nem germán” népek terjesztik el a divatot Pannoniában a 4. sz. végén.¹³⁶ A nyugati provinciákban pl. Kölnből is ismerünk egy hasonló nagyméretű cikáda fibulát.¹³⁷

Az új típusú, kisebb, plasztikusabban kidolgozott, öntött bronz, illetve ezüst, gyakran ékköves berakású változat valóban csak a hunokkal, az 5. sz. középső harmadában terjed el Pannoniában. Mindig női és lányka sírokban, egyedül vagy párosan. Az egyedülálló példányt nem igazi fibulaként hordták. Az 5. sz.-i „nem germán” (alán, hun) divatot képviselik.¹³⁸

Pátyon ez a fibula a temető egy másik, szintén már a római kor végi, vagy utáni periódushoz tartozó sírcsoport maradványa lehet. Alán vagy hun népesség jelenlétére utal itt, a 4–5. sz. fordulóján. Az analógiák alapján valószínűleg korábbi, mint a jelenleg ismert 12 síros sírcsoportunk.

Kormeghatározás

A pátyi temető egészét nézve ez a sírcsoport egy különálló, a temető többi részétől elkülönülő, irányításban is eltérő csoport. Nincsenek meg benne a késő római temetkezés jellegzetes sírformái (se téglasír, se kőláda), s hiányoznak a jellegzetes késő római mellékletek is (a bronz gyöngy az egyetlen, ami már a 4. sz.-i temetőben is megtalálható). Helyette új szokások (nincs edénymelléklet, üvegek a fejnél, felövezett nők stb.) s új típusú mellékletek tűnnek fel. Ilyen új melléklet: mohazöld üvegedények, csontfésűk, kerek, csattestűre hajló tüskéjű öv- és csizmaszíj csatok, kések és tűzkészesség, valamint ezüst ruhatűk.

Ahhoz, hogy sírcsoportunkat keltezni tudjuk, először is meg kell néznünk, mikor ért véget a temetkezés a pátyi késő római temetőben, ahol még nem jelentkeztek ilyen új típusú mellékletek.¹³⁹ Az érme alapján legkésőbbi az M1-es autópálya déli oldalán lévő 2. sírcsoport: 367–375-ös érem. A temetkezés itt a Valentinianus korig, ill. a 4. sz. végéig tarthatott. E csoport egyik téglasírját (2. sír) vágta egy későbbi árok (1. árok), melynek kora valószínűleg még késő római vagy 5. sz. eleji. (A feldúlt sír csontjait nem dobálták szét, hanem szép rendesen felhalmozták a téglasír végében.) Van egy földsisír (209), amely még későbbi, hiszen ebbe, az 1. árokba ásták bele. Lehetett itt ezek szerint egy a 4–5. sz. fordulójára vagy az 5. sz. első felére keltezhető sírcsoport. Ezt támasztja alá, hogy ezen a domboldalon került elő szórványként a cikáda fibula is. A többi késői sírt valószínűleg már elszántották.

Az M1-es autópálya északi oldalán lévő 3. sírcsoportban érem ugyan nem volt, de késői, ritka veretei és csatjai vannak az egyik női sírnak (266. sír). Kelta hagyományokra visszavezethető pelta alakú dísz, omega alakú csat, áttört karika, bronzgombok stb. A 4. sz. végén tűnnek fel újra ezek az ékszerek.¹⁴⁰ Ugyanezt a késői kelteztést támasztja alá a sír bögéreje. Anyaga kavicsos, fala bordázott (korongolásnyomok), formája a leányfalui, tokodi, visegrádi, 4. sz. végi–5. sz.-i edényekre hasonlít.¹⁴¹

¹³⁶ NAGY 1993, 354, 360, 7–12. jegyzet, 1. térkép (Csúcshegy, Királyhegy, polgárváros 3 db), 1. kép. 3–6, leginkább hasonlít: 1. kép. 4a, 5; SALAMON–BARKÓCZI 1978, 16. kép. 1: Intercisa, 16. 4: Gorsium (hasonló forma, de kicsit kisebb); MRT 7. kötet, 27. 6: Százhalombatta, sírból cikáda és egy másik fibula, két vállon; MRT 2. kötet, 44. 5. lh, 20. t. 9: Szentkirályszabadja. Formája s díszítése is hasonlít, de nagyobb, mint a pátyi. MRT 2. kötet, 39. 14. lh. Papkeszi, szór. cikáda fibula. A lelőhelyen markomann-alán foederatihoz kötött, 5. sz. eleji temetkezés került elő.

¹³⁷ WAMERS 1990, 49–60, Abb. 5. A szerző a 2. sz.-ra keltezi. A nagyméretű késő római cikáda fibulák legelső példányaként tárgyalja. Lásd további irodalom a cikáda fibulák előzményeihez s elterjedéséhez.

¹³⁸ Egy cikáda pl. Csömör, cikáda és másik fibula pl. Léva, untersiebenbrunni gyerek, Százhalombatta, páros cikáda pl. Györköny, untersiebenbrunni nő, Intercisa, Szabadbattyán, Kistokaj stb. Összefoglalóan lásd BONA 1993, 181–182; Pest megyében Százhalombattáról, táborba ástott sírból (MRT 7. kötet, 27. 6. lh.) ill. Csömör határában hunkori sírból egy ezüst, rekeszdíszes cikáda fibula került elő (hunkori csat mindkettő mellett), lásd Pest megye műemlékei I. Bp. 1958, 44.

¹³⁹ OTTOMÁNYI 2002.

¹⁴⁰ OTTOMÁNYI 2002, 8. kép; GAÁL 1977–78, 33. kép, lósírból 4. sz. végi temetőben; TEJRAL 1982, 92. 3 – omega alakú csat. Lh: Slizán. (Aláhajtott lábú fibulával és kézzelformált edénnyel); BOŽIČ–CIGLENEČKI 1995, 254, Sl. 4. (omega alakú csatok); LÁNYI 1972, Abb. 53. 3. (Somogyszőlő omega alakú csat, függőlegesen besimított bögével és vaskéssel) stb.

¹⁴¹ OTTOMÁNYI 1991, 12–13, 65, 29. t. további irodalommal.

Hasonlóan késői lehet a sok melléklet nélküli s szegényes sírból álló 4. csoport is.

Mindegyik csoportban vannak viszont még római téglá- és kőládások, ha egyre kisebb számban is.

A telepen ill. a mellette lévő temetőben a fentiek alapján a 4. sz. végén s az 5. sz. elején még biztosan volt élet.

E sírokhoz képest későbbi, már mindenképpen 5. sz.-i, a jelenlegi 12 síros csoportunk. A sírok mellékleteiben megfigyelhető keleti divatot, új ékszereket, szokásokat már a foederatik elterjesztik Pannoniában a 4. sz. végétől. A mellékletek egy része (mohazöld üvegek, csontfésűk, vaskés, tűzkészesség) alapján a pátyi sírok egyaránt tartozhatnak a 4–5. sz. fordulóján betelepített barbár népességhez, ún. foederatához vagy az 5. sz. elején Pannonián átvonuló barbár népek itt letelepedett csoportjaihoz, ill. a valódi hunkorszakhoz, a 425–454 közötti Attila korhoz. A mohazöld új típusú üvegek legújabb feldolgozása alapján ezen üvegek használatán belül is elkülöníthető egy korábbi szakasz, mikor még csak féltőjás alakú poharak vannak (380–400), majd az 5. sz. első harmadában jelennek meg a csavart testű üvegpalackok. Pátyon mind a két üvegforma előfordul, így ez alapján inkább az 5. sz. első harmadára keltezhető.

Az ún. foederati leletanyag 380–400 között tűnik fel Pannonia késő római erődjeiben s főleg a hozzájuk tartozó temetőkben. Ezeknél a késő római temetőknél, pl. Szentendre, Csákvár, Intercisa stb. megfigyelhető, hogy késő római környezetben, kőládában, téglasírban vagy uo. tájolású földsírban találjuk az új mellékleteket. Ezek az új mellékletek a mohazöld üvegek, csontfésűk, poliéder végű fülbevalók s hajtűk, besimított kerámia stb., együtt kerülnek elő a római tárgyakkal.¹⁴² E tárgyak többsége bár feltűnik 380-ban, de nagy mennyiségben az 5. sz. első harmadában lesz használatban, s megérték a hunkorszakot is. Használóik az 5. sz. első felében egyrészt tovább folytatták a korábbi késő római temetőket, pl. Csákvár, Bp.-Gazdagrét, Szabadbattyán, Visegrád-Gizellamajor stb., másrészt új, kisebb sírcsoportok vagy magányos temetkezések tűnnek fel, pl. Mözs, Mágocs, Regöly, Lébény, Lengyeltóti, Sióagárd stb.

¹⁴² Alatheus-Saphrac vezette hun-alán-gót foederati 380-ban. Markomann betelepítés 395-ben. 401 és 408 között Pannonia gótok, vandálok és más barbár törzsek átvonulási területe lesz. Pl. Radagaisus stb. Lásd MÖCSY 1974, 177–200; SALAMON–BARKÓCZI 1978, 189–205; OTTOMÁNYI 1981, 98–114 stb. A foederatik ill. más betelepített népcsoportok területe s a hozzájuk köthető leletanyag máig vitatott; TEJRAL 1997, 323–328, Abb. 1–5.

Itt Pátyon is a római temetőt folytatják, de különálló sírcsoportban, más tájolással csak földsírokban tűnik fel az új leletanyag. Római kerámia és ékszer sincs mellette.

A pátyi mellékletek másik csoportja a foederatinál egy korszakkal későbbi keltezését támasztja alá. Ilyenek a kerek, csattestűre hajló tűskéjú ezüst csatok. Ezek aranyból készült, ékköves változatai kifejezetten a hunkori viselet részét alkotják. Ezüst, bronz ill. vas kivitelben feltűnnek már a Marosszentanna-Csernyahov kultúra késői sírjaiban s a Tisza-Bodrog vidékén az 5. sz. eleji sírokban. Ide Pannoniába főleg az 5. sz. középső harmadában jutnak el. A fibula helyetti ruhatű viselés is az 5. sz. első felére, közepére jellemző.¹⁴³ Hogy sírjaink az 5. sz. első felén belül a 400–425 közötti időszak vagy a valódi hunkorszak emlékei lehetnek, nehéz eldönteni.

A 380–455 közötti korszak leleteit többen csoportosították már s megpróbálták ezen az időszakon belül kronológiát felállítani.¹⁴⁴ Leleteink a D1 periódusban tűnnek fel, amely átmenet a késő római és kora népvándorlás kori leletek között s nevezik Villafontana fázisnak is (380–400/410). A kerek cipőcsatok Pannoniában a D2 periódustól jellemzőek, melynek korábbi szakaszát az untersiebenbrunni lelet fémjelzi (400–430), második szakasza pedig az 5. sz. közepéig tart (Laa a.d.Thaya stb.). A D3 periódus már a hun uralom utáni időszak, melynek jellegzetes tárgyai nincsenek meg Pátyon.¹⁴⁵ E fenti periodizáció ilyen mereven nemigen tartható. Már Tejral lehetségesnek tartja, hogy az untersiebenbrunni csoport megéli a hun korszakot s leletei az 5. sz. közepéig továbbélnek. E csoport legkésőbbi tagjaként említi Regölyt s Lengyeltóti, melyeket a magyar kutatás legutóbb az Attila korra keltezett.¹⁴⁶

A kor és etnikum meghatározást segíti, ha végignézzük milyen sírokban és temetőkben található a miénkhez hasonló lelet együttesek.

A *csontfésűk és mohazöld üvegedények* együtt már a késő római temetők legkésőbbi sírjaiban

¹⁴³ BARKÓCZI 1993, 328, 333; BÓNA 1993, 91, 39. térkép; TEJRAL 1997, 327, Abb. 6–10, 17.

¹⁴⁴ Lásd ANKE 1998, 10–16; lásd még 53. jegyz. BIERBAUER 1971, 131; TEJRAL 1986, 175; uő. 1997.

¹⁴⁵ Böhme kronológiája szerint az „A” periódus a Villafontana-Untersiebenbrunn horizont. Itt tűnnek fel a mohazöld üvegek, a csontfésűk és a kerek csatok is. A „B” periódus a későbbi, valódi hunkorszak. Lásd TEJRAL 1997, 327. Abb. 7–8.

¹⁴⁶ Bóna István szerint e korszak leleteinek időbeli és etnikumbeli szétválasztása jelenleg csak feltevésnek tekinthető. Lásd BÓNA 1993, 127. Ugyanakkor számos korábban a foederatához kapcsolt leletanyagot a hunokhoz köt. Lásd 1993, 145–160; TOMKA 1986, 423–488.

feltűnnek s tartanak az 5. sz. első felében. Pl. Sopron-Deák tér, Csákvár, Klosterneuburg, Pilismarót, Szentendrei temető, Visegrád-Gizellamajor, Untersiebenbrunn stb. E lelőhelyek többségét szomszédos szvéb betelepítéshez vagy foederatihoz kötötték.¹⁴⁷

Kerek csatok csontfésűvel vagy mohazöld üvegpalackkal együtt már egy periódussal később jelentkeznek. Foederatihoz vagy a valódi hunokhoz kapcsolták őket, de az 5. sz. végi gótoknál is előfordul még.

Csontfésű és kerek csat: pl. Brigetio, Csákvár, Klosterneuburg, Intercisa XXIII. temetőrész, Wien-Leopoldau, Oberleisberg, Morești-Hula, Gross-Sürding, Kosiče, Kisvárd, Bački Monoštor, Hács-Béndekpuszta, Velatice stb.¹⁴⁸

Mohazöld üvegedény és kerek csat: Regöly, Szob, Csákvár stb.¹⁴⁹

Mind a három jellegzetes tárgy – *csontfésű, mohazöld üvegedény, kerek csat ráhajló tüskével* – úgy, mint Pátyon együtt csak néhány, már valóban az 5. sz. első felére, feltételeken a valódi hunkorszakra keltezhető sírnál, vagy ezt az időt is megért temetőnél fordult elő. Pl. Csákvár, Visegrád-Gizellamajor, Klosterneuburg, Lébény, Lengyeltóti, Untersiebenbrunn, Mödling stb.¹⁵⁰

A fenti tárgyak mellett *gyakoriak még a vascsatok, vaskések s kovakövek* is e római kor végi s kora népvándorláskori temetőkben és egészen az 5. sz. végéig előfordulnak. Pl. Csákvár, Bp.-Gazdagrét, Pilismarót (üveg is), Intercisa, Mágocs, Szentendrei temető, Soponya, Tápé-Szénteglaégető, Keszthely-Fenekpuszta, Letkés stb.¹⁵¹

Csontfésű, ruhatű nem egy sírban, de egy temetőben az 5. sz. első felére–középső harmadára keltezett Sióagárdi sírokban s a Kapolcsi germán temetkezésnél fordul elő, az 5. sz. utolsó harmadában (de itt nincsenek üvegedények és csatok).

Ruhatű és gyöngy együttes található Kilimán-Felsőmajorban 4–5. sz.-i keleti gót sírban, ill.

szarmata területről pl. Bodrogmonostorszegegről (itt csontfésű is van mellette).¹⁵²

Mint látjuk sírjaink mindenképpen az ún. D2 periódusba tartoznak (400–450), de hogy annak a korábbi vagy későbbi szakaszába e, az már kérdéses. A keltezést néhány analóg lelet pontos korhoz kötése segítene eldönteni. Itt azonban ellentmondás van a kutatásban. Az ún. untersiebenbrunni csoport, melyhez sírjaink leginkább hasonlítanak, az osztrák, cseh s szlovák kutatók többsége szerint a 400–430 közötti időszakra, mások, főleg a magyar kutatók szerint a valódi hunkorszakra tehetők. Lébény, Regöly s Lengyeltóti is e csoport tagja, melyet régebben szintén a foederatihoz kötöttek, majd jelenleg a hunokhoz kapcsolják.¹⁵³ Az Attila kor leletanyaga egyenesen levezethető a megelőző foederati korszak kultúrájából s ehhez járulnak az új, vezetőrétegre jellemző arany leletes sírok. Ugyanakkor Pátyon sok minden nem található meg, ami ezt a csoportot jellemzi. Egyrészt nincsenek fegyveres férfi sírok s a női sírokból is hiányzik a fibula. Pedig az untersiebenbrunni leletek fő jellemzője a vállon párosan viselt lemezes fibula. Helyette Pátyon két ruhatű található az egyik nőnél. A gyerekeknek sincs fibulájuk, bár közülük csak az egyik biztosan kislány.

Pátyon a sok római műhelyben készült tárgy (üvegek, csontfésűk stb.) inkább a korábbi, 5. sz. első harmadára szóló keltezést támasztja alá. Ezüst csatjaink és a ruhatű pedig már a valódi hunkorszakra utalnak. E probléma eldöntését segítené a korszak olyan nagy temetőinek részletes elemzése, mint pl. Csákvár, Visegrád-Gizellamajor.

Az új tájolás mindenképpen arra mutat, hogy egy új, idegen népesség tűnik fel a vidéken, amely nem olvad bele a helyi római lakosságba, hanem külön csoportba, külön szokásokkal temetkezik.

Ezek alapján a pátyi sírok már az 5. sz. első felének emlékei lehetnek.

Etnikum

A fentiek alapján biztosnak tűnik, hogy nem római népesség használta e sírcsoportot. Annak ellenére, hogy tárgyaink többsége késő római továbbélő műhelyek terméke, az új, keletről jött barbárok ízlését egyesítik a római hagyományokkal. Az új tárgyak mellett az új rítusbeli és viseleti szokások is alátámasztják az új, idegen népesség jelenlétét. A Ny-K-i tájolás nem segít

¹⁴⁷ SZÖNYI 1977, 5–15, 9–10. ábra; NEUGEBAUER-MARESCH-NEUGEBAUER 1986, 6, 10, 14. sírok; SALAMON-BARKÓCZI 1971, Abb. 7. 3, 16. 7; BARKÓCZI 1960, 111–132; MARÓTI-TOPÁL 1980, 8, 19, 42. t.

¹⁴⁸ KISS 1981, Abb. 1. 1; KISS 1995, 275–, 44, 52. jegyzet, Abb. 7; ANKE 1998, Taf. 70. 3–4, 27. 3, 1459; TEJRAL 1986, Obr. 41. 4, 40. 4, 40. 10, 30. 8 (utóbbi púposhátú); TEJRAL 1982, 101. 1–2, 4, 10; TEJRAL 1997, 327, 21. 9, 11, 19–21 (D2 fázis).

¹⁴⁹ MÉSZÁROS 1970, 62–94; lásd még 88. jegyzet.

¹⁵⁰ NÁDORFI 1996, 96–99; SALAMON-BARKÓCZI 1971; BÓNA 1993; BAKAY 1978, 149–172; GRÓF 1992, 129–133; ANKE 1998, Taf. 12, 1–, Taf. 98. 1–7.

¹⁵¹ SALAMON-BARKÓCZI 1971, Abb. 8. 22, 11. 2; BÓNA 1960, 165; ZSIDI 1987, 10. 3; VÁGÓ-BÓNA 1976, Taf. 27; GÁBOR 1998, 113–130, IV. t., V. t. 3; MARÓTI-TOPÁL 1980, 11. t. 30, 1; B. TÓTH 1994, 285–; BÓNA 1960, 165; ANKE 1998, Taf. 130. 10.

¹⁵² SZÓKE 1996, 10. sír, 44.

¹⁵³ Lásd 136–138. jegyzetek. Legutóbb TEJRAL 1999, 235–238.

eldönteni a kérdést. Nem etnikumjelző. A 4. század végétől egyre gyakoribb tájolási irány lesz a Kárpát-medencében. Új szokásként említhető az edény mellékletek hiánya. Ezt a szokást az előző tájolási iránnyal együtt gyakran kötik a keresztényekhez, de erre semmi bizonyítékunk nincs Páty esetében.¹⁵⁴ A női viseletben feltűnő övek, az övön lógó kés s tűzkésztség a keleti nomádok ruházatára utal, ahol egyforma, derekán övvel ellátott nadrágot hordtak a nők s a férfiak is, és lábukon fémcsatos szíjakkal megerősített csizmákban jártak. Keleti eredetű barbár népességről beszélhetünk sírjainkkal kapcsolatban. Csak az a kérdés, hogy valamely hunok elől ide menekült népcsoportról vagy hun uralom alatt itt élő barbár népről van szó.

Ezen belül nézzük az egyes tárgyakat, melyekre segítenek az etnikum meghatározásában.

A mohazöld üvegedények etnikumhoz nem köthetők. Római formák s római műhelyek termékei. Keletről, a Fekete-tenger vidékéről érkező hatással magyarázhatjuk feltűnésüket a késő római üvegműhelyek anyagában. A 380-as évektől az 5. sz. közepéig használták a *helyi rómaiak éppúgy, mint a keletről jött barbárok*.

A csontfésűk is helyi műhelyek termékei. A fésű viselet a hunokra nem jellemző. Az előlük menekülő *germán* népek hozzák keletről a divatot. Továbbélő rómaiak, keleti gótok, szvébek használhatták. Az 5. sz. közepére már divat tárgy lett belőle.

A kétoldalas fésű római forma. Kevert népesség használta a 4. sz. végétől az 5. sz. végéig (sőt a gepidáknál s langobárdoknál a 6. sz.-ban is).

Az állatalakos, félköríves fésűk már sokkal szűkebb körben terjedtek el. Gótnak szokták tartani, de jelenleg több példány ismert a provinciából, mint a barbaricumból, így ezek is római gyártmányok. Ízlésviláguk viszont lehet, hogy inkább keleti, mint római, bár állatábrázolás római tárgyakon is van. Ez a fésű típus jelenleg egyedül Pannonia területére jellemző s egy kis csoportra Erdélyben. Használói esetleg *gótok* lehettek (a formailag hasonló púposhátú fésű rájuk jellemző), de mindenképpen itt Pannoniában alakult ki e fésű végleges szerkezete, itt készítették őket barbár megrendelők számára.

Pátyon a két fésű típus egy sírban került elő, így használója, valamilyen nem hun, inkább germán nép lehetett. A telepen lévő állatalakos

csontfésű pedig már elpusztult római épületbe beleásott gödörből való, tehát semmiképpen nem római lakosság használta, hanem valamely, római épület közelében megtelepedni szerető barbár nép.

A kerek ezüst öv és csizmacsatok keletről jött nomád népek viseletére jellemzők az 5. sz. első felében. A valódi hunoknál első sorban a férfiak hordták, az *alánoknál* viszont sokkal inkább keverednek a női és férfi viseleti szokások. Ez a *gótokra* is jellemző volt. Önmagában etnikum meghatározásra nem alkalmas, a hun birodalomban élő népek mind használták az 5. sz. első felében.

Két vállon viselt ezüst ruhatű: A két vállon – fibulával vagy ruhatűvel – összetűzött ruha a *germán* viseletre jellemző. A *gótoknál* található a két vállon fibula s a derékon öv is. Ugyanakkor az *alánoknál* is ismerünk ilyen két vállon, fibulával összeerősített ruhát. Ruhatűket, az analógiák szerint *keleti germán*, főleg keleti gót temetőkben találunk.

A Marosszentanna-Csernyahov kultúra gótjaira jellemző a két vállon fibula viselet s hordtak fésűt és kerek csatos övet is (poharaik még nem a miénkhez hasonlóak, hanem főleg kúposak). E népesség hunok elől menekülő csoportjai a 4–5. sz. fordulóján tűnnek fel Pannoniában s a Duna vidéken.

A fibulák hiánya utalhatna hun népességre, hiszen rájuk jellemző legkevésbé a fibula viselet. Magasan záródó, gombos ruhájukhoz csak övet hordtak (másik fajta, kaftánszerű ruhájukat már fibulával tűzték össze). Ugyanakkor fésűt nem hordanak. A fésű viselet a germán népekre jellemző, akik övvel összefogott ruhájukhoz vállon fibulát is viseltek. A római nők sem hordtak fibulát a késő római időkben. A sírok üvegpoharai és csontfésűjei is római műhelyben készültek. Ugyanakkor a nők, ill. gyerekek csatos öve, kése, tűzkészsege nem római népességre utal.

A temető másik részén talált nagyméretű, öntött bronz cikáda fibula egy korszakkal korábban, már a 4. sz. végén feltűnik Pannoniában. Ugyancsak késő római fémműhelyek gyártmánya. Használatának divatját keletről jött nem germán, *hun vagy alán népekhez* köthetjük. Ez a népesség lehet, hogy valóban foederati népcsoport volt, mert ezek a típusú fibulák mindig római épületek mellett kerülnek elő.

Az ékszerek keveredése Pannoniában az első menekülők feltűnésétől, 378-tól a tényleges hun uralom végéig terjed. A legkülönbözőbb irányú temetkezésekhez társulnak ezek. (Bár valóban nő a Ny-K temetés aránya az 5. sz.-ban, de legalább ugyanannyi É-D irányú új mellékletes

¹⁵⁴ A kereszténység hunok közötti terjedésére csak írásos források vannak. A hunok vallása összetett, belső-ázsiai gyökekre épülő vallás volt. Nem volt egy államvallásuk, elfogadták a meghódított népek vallását is. Lásd ASZT 1999, 47–66.

sír is van.) Lehetnek itt az 5. sz. első felében keleti és nyugati gót, alán és hun ill. szvéb csoportok. A valódi hunok emlékanyagától nehéz elválasztani az általuk elűzött, vagy behódoltatott népek emlékanyagát. Az elválasztásukra történt kísérletek egyelőre nem mindig bizonyíthatók.¹⁵⁵ Annál is inkább nehéz szétválasztani, hiszen nagyjából ugyanazok a népek éltek itt a hun uralom előtt, mint Attila idején. Még a hunok is itt voltak Pannoniában már ötven éve Marcellinus Comes tudósítása szerint.¹⁵⁶

A provincia kézműipara a barbárok szolgáltatába állt. A helyi műhelyek termékei a betelepülők igényeit tükrözik, keverve a római hagyományokkal. A továbbélő rómaiak éppúgy átvették az új viseletet, mint a keleti népek egyes római tárgyakat, szokásokat. Ez a keveredés azonban inkább a 380–430 közötti időre jellemző. A valódi hunkorszakban kevesebb a római lakosság jelenlétének bizonyítéka s erőteljesebbek a barbár szokások.

Pátyon a szórvány cikáda fibula s a telep legfelső rétegében lévő besimított kerámia alapján bizonyíthatóan volt a 4. sz. végétől valami *hun vagy alán* (nem germán) népesség, a továbbélő rómaiak mellett.¹⁵⁷

Ez a továbbélő római népesség a hun uralom időszakában már kevésbé kimutatható. Csak a római műhelyek által gyártott tárgyak utalnak még a római lakosság meglétére. Ugyanakkor nem biztos, hogy Pátyon működtek ezek a műhelyek. Lehet, hogy Aquincumból, vagy a másik irányból, Csákvárról hozták a mohazöld üvegeket s csontfésűket.¹⁵⁸

E sírcsoportot használó népesség mindenképpen gazdagabb, előkelőbb volt, mint az ide temetkező késő római lakosság. A késő római temető kb. 50 sírján belül mindössze 3 ezüst

karperec volt. E hunkori sírcsoport (12 sír) négy mellékletes sírja közül háromban volt ezüst csat, ill. ruhatű.

Az etnikum meghatározásnál a temetőben segítségünkre siet a tárgyakon kívül a sírcsoport helyzete s a temetkezési rítus is. Elkülönült volta, a római sírformák és mellékletek hiánya mind azt valószínűsítik, hogy nem a római lakosság soraiba beépült foederati, hanem későbbi, az 5. sz. első felére, esetleg a valódi hunkorszakra tehető néppel állunk szemben. A hun korszakban a fejedelmi sírok és a rangos vezetők sírjai mellett az ilyen családi szállások kiscsoportos temetkezései a jellemzők.

Leleteink semmiképpen nem hunkorszak utániak. Az 5. sz. második felére tehető korszak jellegzetes leletei hiányoznak Pátyon. Bár néhány tárgy (kétoldalas csontfésű, két vállon viselt ruhatű, vascsatok stb.) jellemző e korszak keleti gót, szvéb sírjaira is. Például Kapolcs, Soponya, Intercisa, Hács-Béndekpuszta, Viminacium stb. A hunok utáni időszakban területünkön nem keleti gótok voltak, hanem valószínűleg szvébek, kiknek betelepődése 454 után biztosra vehető, de a Dunántúl északi részén már a 4. sz. végétől elképzelhető. Kisebb csoportjaik megtelepedtek a római városok környékén. Mint a római birodalom szomszédainak nem volt nekik idegen a római épületek közelében élni. A szvébeknél az 5. sz. elejétől már nagyon hasonló leletanyag van, mint Pannoniában. Mind a csontfésűk, mohazöld üvegek, mind a kerek öv és csizmaszíj csatok megtalálhatók náluk.¹⁵⁹

Pest megye területén az 5. sz. első felében különböző etnikumú népcsoportok jelenléte mutatható ki. Ebből az időszakból főleg a vezető és középréteg leletei maradtak ránk. Ez az arisztokrácia nem jelentett etnikus egységet. Keleti eredetű és viseletű emberek. Hunok, gótok, alánok, szvébek, provinciális rómaiak stb. A köznépnek alig van nyoma.

Pátyon ezüst ékszereik alapján a vezetőréteg kisebb méltóságviselőihez tartozó katonák családja temetkezhetett. Ilyen vezető réteghez tar-

¹⁵⁵ BÓNA 1993; TOMKA 1986, 423–488 (63 lelőhelyet sorol fel ebből az időszakból). Legutóbb Tejral kísérelte meg korszakonként szétválasztani ezt a leletanyagot (D1, D2 fázis), lásd TEJRAL 1997, 321–362, ill. Bodo Anke foglalta össze a keleti lovas nomádok emlékanyagát (ANKE 1998).

¹⁵⁶ „Pannoniae, quae per quinquaginta annos ab Hunnis retinebantur, a Romanis receptae sunt”, Marcell. Com. ad. a 427. Lásd VÁRADY 1969, 278–. Ez az 50 év az Alatheus-Saphrac vezette hun-alán-gót foederati betelepítésétől számítva 427-ig érthető.

¹⁵⁷ OTTOMÁNYI–GABLER 1985, XXVII. t., ill. az 1999. évi új ásatásról besimítással és beszurkálással díszített edénytöredék, melynek analógiái a szentendrei késő római temetőben, ill. Aquincumban ismertek a 4–5. sz. fordulójáról (MARÓTI–TOPÁL 1980, 14. t. 9. sír).

¹⁵⁸ Páty valószínűleg az Aquincum–Floriania út mellett feküdt. Lásd OTTOMÁNYI–GABLER 1985, 185, I. t.

¹⁵⁹ A hunkorszakra tehető, korábban keleti gótnak tartott leleteket ill. a keleti gót szállásterületet Kiss Attila foglalta össze. Lásd KISS 1995, 4. lista. Szerinte csak 454-től vannak itt szvébek; Szvéb leletek lásd TOMKA 1986, 480. pl. Csorna, Csót, Győr. Korábbi, 5. sz. eleji szvéb leletanyag pl. Leányfalui őrtorony kerámiájában. Lásd OTTOMÁNYI 1991. 39–40; Besorozott túlpárti germánokhoz köti Barkóczi a 4. sz. végén a pilismaróti temetőben található új leleteket pl. mohazöld üvegedények, csontfésű, galléros korsó stb. lásd 128. jegyz.; NAGY 1993, 356; TEJRAL 1997, 328–334.

tozhatott Pest megyében még a százhalombattai táborba beásott sír halottja is.¹⁶⁰

A katonai vezetőréteg sírjai gyakran kerülnek elő a Dunántúlon a volt Pannonia erődtímenyei, városai közeléből. Pátyon is volt római telep, kőépületekkel, sőt a telep egyik felhagyott épületébe beleásott gödör tanúsága szerint használták is a telepet az 5. sz.-ban (állatalakos fésű).

Bóna István szerint az alánokhoz köthető Pest megyében a Szob-Kálvárián előkerült cikádás, fémtükrös sír. (Ugyanitt a temetőt Kiss Attila 5. sz.-i szvének tarja.) Valódi hunokhoz pedig a Szob-Homokdűlői íjászsír társítható. A csömöri ékköves cikáda is e két népesség valamelyikére jellemző. Hun őrállomás lehetett az elhagyatott római erődökben pl. Aquincum, Zugló. Visegrád-Gizellamajorban is használhatták még az erődöt a hun korszakban. Fésű és cikáda viselő népessége kevert germán, alán s hun etnikum volt, továbbélő rómaiakkal együtt.

A fentiek alapján Pátyon keleti, *nem hun eredetű népesség lakott az 5. sz. első felében*. Ezen belül több tárgy mutat *germán lakosságra* (fésű, két válon viselt ruhatű), mint alánra (felővezett nők). Valószínűleg kevert népesség lehetett. Erre mutat a kétféle női viselet, bár a gótokra a két vállon viselt fibula és a csatos öv is jellemző. Itt maradt foederati népesség (keleti-gót, alán) vagy egyéb hunok elől menekült s itt letelepedett népcsoport lehetett. Pl. a Marosszentanna-Csernyahov kul-

túra góttjai, ill. a szomszédos szvének. Az ékszerek gazdagsága arra utal, hogy viselőjének családja valamilyen vezető szerepet töltött be az 5. sz. első felében. Továbbélő, római provinciális lakosság nyomai e sírokban nemigen mutathatók ki, csak a római kézműipar termékei. E tárgyak ekkor már az egész Kárpát-medencében jelen vannak. Római és barbár lakosság egyaránt használja őket. A római eredetű kerámia, üveg és csonttárgyak a hunkori sírokban a nem hun eredetű megszállók és a rómaiak kapcsolatára mutatnak.¹⁶¹

Elképzelhető, hogy Valeria Ripensis lakosságát valóban elmenekítették 425-ben, létrehozva egy új provinciát Valeria Media néven. A nagyrészt kiürített területet átengedték a hunoknak.¹⁶² A valériai limesen s a hátszágban, köztük Pátyon sincs nyoma erőszakos pusztításnak. Az elhagyott római épületek évszázadok alatt pusztultak el, kivéve néhány stratégiaiilag fontos pontot, ahol a hunok is átkelőhelyeket, megfigyelő állomást létesítettek.

Páty nem volt katonailag fontos hely. Hunkori sírcsoportjának halottjai főleg nők és gyerekek. A férfiak talán máshol harcoltak s ott estek el.¹⁶³

A késő római temető és e 5. sz. első felére tehető sírcsoport között jelenthet átmenetet a nagyméretű cikáda fibulát használó hun vagy alán népcsoport, mely a 4. sz. végén-5. sz. elején élhetett Pátyon.

IRODALOM

ALFÖLDI, A.

1932 Leletek a hunkorszakból és etnikai szétválasztásuk (Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung). *ArchHung* 9.

DR. ANDRÁSSY, E.

1944 Népvándorláskori temető Érmihályfalván. *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti-, Művészeti- és Néprajzi tárából* IV. 1–6.

ANKE, B.

1998 Studien zur reiternomadischen Kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts. *Beiträge zur Ur und Frühgeschichte Mitteleuropas* 8. Weissbach, Teil I–II.

ASZT, Á.

1999 A Kárpát-medencei hunok vallásáról. in: *A népvándorláskor fiatal kutatói 8. találkozója*. Veszprém, 47–66.

BAKAY, K.

1978 Bestattung eines vornehmen Kriegers vom 5. Jahrhundert in Lengyeltóti (Kom. Somogy, Kreis Marcali). *ActaArchHung* 30, 149–172.

¹⁶⁰ A hun birodalom kisebb méltóság viselőinek temetkezéseit Bóna István foglalja össze: lásd 1993, 172: Kiskunhalas, Lébény, Lengyeltóti, Keszthely-Gátidomb, Wien-Leopoldau, Szekszárd-Battina, Szirmabesenyő, Alsónyék, Székesfehérvár, Százhalombatta, Vágtól Ny-ra még több is van. A hunok település története 183–184.

¹⁶¹ Bóna 1993, 124, 185–186. A valódi hunkorszakban is temetkeztek néha római téglá- vagy kőládásírokba pl. Mőzs, Szabadbattyán, Csákvár, Györköny, Babarc, Pécs-Basamalom, Szekszárd-Balparásztta stb.

¹⁶² Bóna 1993, 46; Tóth 1989, 197–226 (425-ben Ruga kapta ajándékként a katonai segítség fejében Valeria Ripensist).

¹⁶³ Ezzel szemben pl. Bp.-Gazdagréten a sírok nagy része férfi. Zsidi P. szerint itt út menti állomás lehetett az 5. sz.-ban.

- BARKÓCZI, L.
 1960 Késő római temető Pilismaróton. *FolArch* 12, 111–132.
 1961 Adatok Brigetio későrómai történetéhez. *FolArch* 13, 95–115.
 1988 *Pannonische Glasfunde in Ungarn*. Budapest.
 1990 Üvegművesség, in: *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest. 166.
 1993 Megjegyzések Valéria 4–6. századi történetéhez. II. Hiányos hagymafejes fibulák és ruhatük. *BudRég* 30, 327–350.
- BARKÓCZI, L.–SALAMON, Á.
 1968 IV. század végi–V. sz. eleji üvegleletek Magyarországról. *ArchÉrt* 98, 29–38.
- BARKÓCZI, L.–SALAMON, Á.
 1974/75 Das Gräberfeld von Szabadbattyán aus dem 5. Jahrhundert. *MittArchInst* 5, 89–111.
- BARZU, L.
 1986 Monumente germanice descoperite la Bratei, jd. Sibiu. *SCIIVA* 37, 89–97.
- BENKŐ, A.
 1962 Üvegcorpus. *RégFüz* II/11.
- BIERBAUER, V.
 1980 Römisches Kaisertum und ostgermanisches Königtum (Zur chronologischen, soziologischen und regionalen Gliederung des ostgermanischen Fundstoffes des 5. Jh. in Südost Europa). in: *Die Völker an der mittleren und unteren Donau in fünften und sechsten Jh.* (H. WOLFRAM–F. DAIM). Wien, 131–140.
- BÍRÓ, M.
 1987 Gorsium bone carvings. *Alba Regia* 23, 25–63.
 1994 The Bone Objects of the Roman Collection. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici. SerArch* II., Budapest.
 2000 Qualitative Analyse der Wechselwirkung der provinziellen und barbarischen Beinwerkstätte aufgrund der spätantiken Kämme. in: „*Gentes Reges und Rom*”, *Spisy Arch. Ústavu AV ČR* Brno, 16, 167–182.
 2002 Probleme der frühen Merowingenzzeit im mittleren Donaauraum. Hrg.: J. TEJRAL, *Spisy Arch. Ústavu AV ČR*. Brno.
- BÓNA, I.
 1960 A Soponyai germán temető. *Alba Regia* I. 165.
 1971 A népvándorlás kora Fejér megyében. *Fejér megye története*. 5, Székesfehérvár.
 1986 *Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei*. Budapest.
 1986A *Erdély története I*. Budapest.
 1993 *A hunok és nagykirályaik*. Budapest.
- BÓNIS, É.
 1975 Die Datierungsfrage der norisch-pannonischen Hügelgräber. *ArchÉrt* 102, 244–249.
- BOŽIČ, D.–CIGLENEČKI, S.
 1995 Zenonov tremis in poznoantična utrdba gradec pri Veliki Strmici. *AV* 46, 254.
- BÖTTGER, B.
 1980 Die Gefäßkeramik aus dem Kastell Jatrus. *EAZ*, 427–438.
- BURGER, A.
 1979 Das spätromische Gräberfeld von Somogyszil. *FontArchHung* Bp.
- CSALLÁNY, D.
 1958 Hamvasztásos és csontvázaz hun temetkezés a Felső-Tisza vidéken. *HOMÉ* 2, 83.
- CSEH, J.
 1990 Adatok az V–VI. századi gepida emlékanyag egységéhez. *SzMMÉ* 7.
- CS. DAX, M.
 1980 Keleti germán női sírok Kapolcson. *VMMK* 15, 97–106.
- DIACONU, GH.
 1965 *Tingsor necropole diu secolale III–IV.e.n.* Bucuresti.
- DOMBAY, J.
 1957 Későrómai temetők Baranyában. *JPMÉ*, 181–243.
- ERDÉLYI, I.–SALAMON, Á.
 1980/81 Bericht über die Ausgrabungen in Pilismarót, Öregek dűlő (1973–1974). *MittArchInst* 10–11.
- GAÁL, A.
 1977/78 Későrómai sírok Mözs-Kakasdombon. *SZBBM* 8–9, 23–85.
- GÁBOR, O.
 1998 Későantik sírok Mágocson. *JPMÉ* 43, 113–130.
 1998a 5. századi sírok Kővágószőlős határában. *JPMÉ* 43, 131.
- GMIRJÁ, L. B.
 2001 Odejánije szluzsitelej Jázicseszkih kultov v „Sztrane Gunnov” Prikaszpijá. in: *Kulturi Evrazijskih Szepej vtoroj polovini i Tiszjácseletijá n.e. (iz Isztorii kosztjuma)* Tom I. Szamara, 57–71.

- GRÓF, P.
1992 Népvándorlaskori vonatkozások egy késő római erőd és temető feltárásának kapcsán. *JAMÉ* 30–32, 130.
- HERVAL, J.
1984 Népvándorlaskori csontfésűk. *BudRég* 36, 337–345.
- ILON, G.
1999 Hunkori temető részlete Nagydém-Középrépusztán. *VMMK 1999, A népvándorlaskor fiatal kutatói 8. találkozójának előadásai*. 28.
- ISTVÁNOVICS, E.
1993 Das Gräberfeld aus dem 4–5. Jahrhundert von Tiszadob-sziget. *ActaArchHung* 45, 91–146.
- KALTOFEN, A.
1984 Studien zur Chronologie der Völkerwanderungszeit im südöstlichen Mitteleuropa. *BAR* 191. Oxford.
- KISS, A.
1969/70 Unpublished finds from the V. century originated from Transdanubia in the British Museum and the Janus Pannonius Museum of Pécs. *JPMÉ*, 119–123.
1981 Funde aus dem 5–6. Jh. im Gebiet von Brigetio. *FolArch* 32, 191–210.
1981a 5. századi sír Intercisában. *ArchÉrt* 108, 211.
1995 Das germanische Gräberfeld von Hács-Béndekpuszta (Westungarn) aus dem 5–6. Jahrhundert. *Acta AnthHung* 36, 275.
1996 Das Gräberfeld von Szekszárd-Palánk aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. und der ostgotische Fundstoff in Pannonien. *ZM* 6, 55–61.
- KLOIBER, R.
1957 *Die Gräberfelder von Lauriacum. Das Ziegelfeld*. Linz.
- KOROŠEC, P.
1983 Predjama konec 4 do sredine 5. Stoletja (Predjama von Ende des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts). *AV* 33, 84.
- KOVRIG, I.
1959 Nouvelles Trouvailles du V siècle decouvertes en Hongrie. *ActaArchHung* 10, 209–225.
- KULCSÁR, V.
1998 A Kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai. *Múzeumi Füzetek* 49, Aszód.
- KUZSINSZKY, B.
1920 *A Balaton környékének archeológiája*. Budapest.
- LÁNYI, V.
1963 *A pannoniai IV. századi temetők*. (szakdolgozat, Bp. ELTE).
1972 Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien. *ActaArchHung* 24, 53–213.
- MAGOMEDOV, B. V.
1987 *Csernyahovszkaja kultura szevero-zapadnogo Pricsernomorja*. Kiev.
- MARIJANSKI-MANOJLOVIĆ, M.
1987 *Rimska nekropola kod Beške u Sremu*. Novi Sad.
- MARINESCU, G.–GAIU, C.
1989 Die Nekropole bei Fintinele „Rit” gem. Matei, Jud. Bistrita-Năsăud aus dem 4. Jahrhundert u.z. *Dacia* 33, 130.
- MARÓTI, É.
1999 Előzetes jelentés a Pátyon végzett leletmentésről, *Kutatások Pest Megyében, Tudományos Konferencia II. Szentendre*. 19–24.
- MARÓTI, É.–TOPÁL, J.
1980 Szentendre római kori temetője (Das römerzeitliche Gräberfeld von Szentendre). *StComit* 9, 95–172.
- MATIJAŠIĆ, R.
1991 *Campus Martius, Roman necropolis Between Premanturska and Medulinska street in Pula*. Pula.
- MÉSZÁROS, Gy.
1970 A regölyi korai népvándorlaskori fejedelmi sír. *ArchÉrt* 97, 62–94.
1972 *A regölyi aranysír*. Szekszárd.
- MITREA, B.–PREDA, C.
1966 *Necropole din secolul al IV.lea e.n. în Muntenia*.
- MÓCSY, A.
1974 *Pannonia a késői császárkorban*. Budapest.
- MRT
2. kötet *Magyarország Régészeti Topográfiája 2. (A veszprémi járás)* Szerk.: ÉRI ISTVÁN, Budapest, 1969.
5. kötet *Magyarország Régészeti Topográfiája 5. (Esztergom és dorogi járás)* Szerk.: TORMA ISTVÁN, Budapest, 1979.
7. kötet *Magyarország Régészeti Topográfiája 7. (A budai és szentendrei járás)* Szerk.: TORMA I., Budapest, 1986.
- MÜLLER, R.
1999 Sági K. temetőfeltárása a Keszthely-Fenekpusztai erőd déli fala előtt. *ZM* 9, 153–179.

- NÁDORFI, G.
1996 Das hunnenzeitliche Gräberfeld von Csákvár. In: *Reitervölker aus dem Osten, Hunnen + Awaren*, 96–99.
- NAGY, M.
1993 Óbuda a népvándorláskorban. *BudRég* 30, 353–389.
- NAGY, R.
1993 V. századi népvándorláskori sírok Pécs-Málom lelőhelyen. *JPMÉ* 38, 95–102.
- NEUGEBAUER-MARESCH, CHR.–NEUGEBAUER, J. W.
1986 Ein Friedhof der römischen Kaiserzeit in Klosterneuburg. *ArchA* 70, 317–383.
- ÓDOR, J.
2000 5. századi leletek Aparhantról (Funde von Aparhant aus dem 5. Jahrhundert). In: *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak konferenciája*. Szerk.: BENDE L.–LŐRINCZY G.–SZALONTAI Cs., Szeged, 181–190.
2001 5. századi temető Sióagárdon. *WMMÉ* 23, 39–50.
- OTTOMÁNYI, K.
1981 Fragen der spätrömischen eingeglätteten Keramik in Pannonien. *DissArch* II/10.
1991 Késő római kerámia a leányfalui őrtoronyból (Keramik aus dem Burgus von Leányfalu). *StComit* 22, 5–144.
2002 Előzetes jelentés a pátyi temető késő római sírjairól. *Kutatások Pest megyében, Tudományos Konferencia IV.* (előkészületben).
- OTTOMÁNYI, K.–GABLER, D.
1985 Római telepek Herceghalom és Páty határában (A pátyi terra sigilláta). (Römische Siedlungen in der Gemarkung von Herceghalom und Páty). *StComit* 17, 185–272.
- OTTOMÁNYI, K.–KOVÁCS, P.
Pest megye története a római korban. in: *Pest megye monográfiája I/1*. Szerk.: TORMA I., Budapest. (előkészületben).
- PÁRDUCZ, M.
1950 Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns. *ArchHung* 30.
- PETKOVIĆ, S.
1995 *Rimski Predmeti od Kostri i Roga sa Teritorije Gornje Mezije*. Beograd, 1995.
- PIETA, K.
1991 The North Carpathians at the beginning of the Migration Period. *Antiquity* 65, 367–387.
- PÓCZY, K.
1964 Aquincum a IV. században. *BudRég* 21, 55.
- POLLAK, M.
1980 *Die germanischen Bodenfunde des I–IV. Jahrhunderts n. Chr. Im nördlichen Niederösterreich*. Wien.
1988 Die römischen Gräberfelder von Mauer an der Url, VB. Amstetten, Niederösterreich. *ArchAust.* 72.
- PRISKOS
Excerpta de legationibus I., ed. C. de Boer, Berlin, 1903, Fragmente 8.
- SÁGI, K.
1960 Die spätrömische Bevölkerung der Umgebung von Keszthely. *ActaArchHung* 12, 208.
1961 Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpuzsta. *Acta Ant Hung* 9.
- SALAMON, Á.
1976 Archäologische Angaben zur spätrömischen Geschichte des pannonischen Limes – Geweihmanufaktur in Intercisa. *MittArchInst* 6, 47.
1976a Csontműhely Intercisában. *ArchÉrt* 103, 207–215.
- SALAMON, Á.–BARKÓCZI, L.
1971 Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jh. *Alba Regia* 11, 35–76.
1973 Archäologische Angaben zur spätrömischen Geschichte des pannonischen Limes – Gräberfelder von Intercisa I. *MittArchInst* 4, 73–95.
1978 Régészeti adatok Pannonia későrómai periodizációjához (376–476). *ArchÉrt* 105, 189–205.
- ŠARANOVIĆ-SVETEK, V.
1986 *Antičko Staklo u Jugoslovenskom delu Provincije donje Panonije*. Novi Sad.
- SOPRONI, S.
1978 *Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre*. Budapest.
- STADLER, P.
1981 Völkerwanderungszeitliche Funde: eine Siedlung bei Unterlanzendorf und ein Gräberfeld bei Rannersdorf, Niederösterreich. *ArchA* 65, 139–182.
- STRAUB, P.
2001 Eiserne Taschenbügel in Gräbern des 5. Jahrhunderts von Keszthely-Fenékpuzsta. *ActaArchHung* 52, 303–318.

- STUPPNER, A.
1997 Die Glasfunde des Oberleiserberges. in: *Neue Beiträge der Spätantike im mittleren Donauraum, Spisy Arch. Ústavu AV ČR 8*. Hrsg.: TEJRAL, J.–FRIESINGER, H.–KAZANSKI, M., Brno, 215–232.
- SZÓKE, B. M.
1996 Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Kilimán-Felsőmajor. *Antaeus* 23, 29–59.
- T. SZÓNYI, E.
1977 Előzetes jelentés a Sopron-Deák téri római temető feldolgozásáról. *Arrabona* 19–20, 5–15.
- TEJRAL, J.
1982 *Morava na sklonku antiky*. Praha.
1986 Naše zeme a římske Podunaj, *PA* 76, 308–387.
1997 Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum. in: *Neue Beiträge der Spätantike im mittleren Donauraum, Spisy Arch. Ústavu AV ČR 8*. Hrsg.: TEJRAL, J.–FRIESINGER, H.–KAZANSKI, M., Brno, 8, 321–362.
1999 Die spätantiken militärischen Eliten beiderseits der norisch-pannonischen Grenze aus der Sicht der Grabfunde. in: *Germanen beiderseits der spätantiken Limes, Spisy Arch. Ústavu AV ČR 14*. Hrsg.: FISCHER, T.–PRECHT, G.–TEJRAL, J., Köln–Brno, 235–238.
- TOČIK, A.
1962 Neue Funde der Völkerwanderungszeit in der Südwestslowakei. *ŠtZ* 9.
- TOMKA, P.
1986 Der hunnische Fürstenfund von Pannonhalma. *ActaArchHung* 38, 423–488.
- TOPÁL, J.
1981 The Southern Cemetery of Matrica (Százhalombatta–Dunafüred). *FontArchHung*, Budapest.
- B. TÓTH, Á.
1994 Kora népvándorláskori sírok Tápé-Szentégláégetőn. in: *A kőkortól a középkorig*. Szeged, 285–303.
- TÓTH, E.
1989 Provincia Valeria media. *ActaArchHung* 40, 197–226.
- VÁGÓ, E.–BÓNA, I.
1976 *Die Gräberfelder von Intercisa. Der spätrömische Südostfriedhof*. Budapest.
- VÁRADY, L.
1969 *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376 bis 476)*. Budapest, 278.
- WAMERS, E.
1990 Bemerkungen zu zwei Zikadenfibeln aus westdeutschen Privatsammlungen. *Frankfurter Beiträge zur Mittelalter-Archäologie II*. Bonn, 49–60.
- WERNER, J.
1959 Studien zu Grabfunden des V. Jahrhunderts aus der Slowakei und der Karpatukraine. *SEA II/2*, 422–438.
- ZSIDI, P.
1987 A Budapest XI. kerületi Gazdagréten feltárt 4–5. századi temető. *ComArchHung* 45–82.

„HUNNENZEITLICHE“ GRÄBER IM GRÄBERFELD VON PÁTY

KATALIN OTTOMÁNYI

Im Malomdűlő von Páty (Kom. Pest) wurde 1997–1998 auf beiden Seiten der Autobahn M1 ein Gräberfeld mit mehreren hundert Gräbern freigelegt. Dort befanden sich am Hügelabhang westlich des Fűzes patak eine bronzezeitliche, eine keltisch-römische und eine bereits umgepflügte awarische bzw. arpadenzeitliche Siedlung. Bei der Freilegung des Geländes wurde auf dem Hügel auch das zur Siedlung gehörige Gräberfeld gefunden. Von den etwa 910 freigelegten Gräbern lassen sich ca. 50 in die spätrömische Periode und 12 ins 5. Jahrhundert datieren.

Nördlich der Autobahn M1, am NW-Rand des römischen Gräberfeldes, kamen in einer selbständigen Grabgruppe 12 Gräber ans Licht, unter ihnen kein einziges mit römischer Technik errichtetes Ziegel- oder Steinkistengrab, sondern sämtlich Erdgräber. Mehrheitlich waren sie weit tiefer gegraben als die spätrömischen

Gräber. Auch ihre Orientierung unterschied sich von diesen. Während letztere N-S gerichtet waren, wurden die Mitglieder der selbständigen Gruppe in W-O-Richtung bestattet. Ihre Beigaben vertreten einen neuen Typ, es sind anderswo im spätrömischen Gräberfeld von Páty nicht vorkommende Glasgefäße bzw. Schmuck. Mehr als die Hälfte der Gräber waren beraubt. Mehrheitlich waren es Frauen- und Kindergräber, nur zwei waren Männergräber (562, 563), beide ohne Beigaben.

Nur vier von den 12 Gräbern enthielten *Beigaben*, zwei Frauen- und zwei Kindergräber. Die Kindergräber waren die reichsten (554, 558). Beide Kinder hatten einen Gürtel mit Silberschnalle, darauf ein Eisenmesser bzw. bei einem eine Tasche mit *Feuergarnitur*. Ihre Stiefel wurden durch Riemen mit Silberschnallen geschlossen, und beiden war ein Glasgefäß beigegeben. Eins hatte noch zwei

Beinkämme, trug sie aber nicht im Haar, sondern wahrscheinlich in einer Tasche oder in der Hand. Die Frauentracht war schwerer zu rekonstruieren. Das eine Frauengrab war von der Körpermitte nach oben beraubt (560), so daß auf die Kleidung nur mit Hilfe der verbliebenen eisernen und beinernen Funde geschlossen werden kann. Das Kleid wurde ebenfalls von einem Gürtel mit runder Schnalle zusammengehalten, doch war die Schnalle aus Eisen mit Bronzedorn. Auch sie trug ein Eisenmesser am Gürtel. Der zweiseitige Kamm und der beinerne Nadelbehälter befanden sich in irgendeiner Weise ebenfalls rechtsseitig am Gürtel. Das Kleid der anderen Frau (564) unterschied sich von dem der anderen. Es hatte keinen Gürtel, wurde an der Schulter von zwei silbernen Kleidernadeln zusammengehalten, und am Hals trug sie eine bronzene Halskette. Eine Fibel wurde in keinem Grab gefunden.

Allgemein charakteristisch ist, daß in den Gräbern die Keramik fehlt. Gläser wiederum lagen in zwei Kindergräbern (554, 558). Der Brauch, keine Gefäße mit Speisen und Getränken ins Grab zu geben, findet sich auch in mehreren anderen Gräberfeldern vom Ende des 4. und 5. Jahrhundert.

In zwei Kindergräber mit reichem Silberschmuck wurden *Gläser* gelegt. Es handelt sich um einen neuen Typ moosgrüner, schlechter ausgearbeiteter, aber haltbarer Glasgefäße mit dickeren Wänden als jene, die im Gräberfeld von Páty aus dem 4. Jahrhundert gefunden wurden.

In Grab 558 lagen eine zylindrische, kannelierte Glasflasche und ein Glasbecher in halber Eiform an beiden Seiten des Kopfes, in Grab 554 befand sich ein amphorenförmiges Glasgefäß am rechten Knie.

Diese moosgrünen Gläser neuen Typs tauchen in den 380er Jahren in Pannonien auf und sind die ganze erste Hälfte des 5. Jahrhunderts hindurch in Gebrauch. Wahrscheinlich haben sie sich auf östlichen Einfluß hin, eventuell durch Vermittlung von aus dem Schwarzmeergebiet hierher gewanderten Handwerkern in Pannonien verbreitet. Sie sind charakteristische Erzeugnisse des spätromischen Glashandwerks. Den hiesigen ähnlichen Exemplare fanden sich in Brigetio, Intercisa, Csákvár, Aquincum und in den Gräberfeldern von Visegrád-Gizellamajor.

Sie kommen in Männer- wie in Frauengräbern vor. Sie tauchen außer den römischen Gegenständen im letzten Drittel des 4. Jahrhunderts im Verein mit charakteristischen Beigaben neuen Typs auf: Ohrringe mit polyedrischen Enden, Fibeln mit umgebogenem Fuß, Krüge mit eingelättem und Kragenrand, Beinkämme, Eisenmesser, Eisenschnallen usw. In Gräbern des 5. Jahrhunderts gibt es zusammen mit ihnen auch schon denen von Páty ähnliche runde Silberschnallen mit auf die Schnalle gebogenem Dorn. Diese Erzeugnisse des römischen Glashandwerks waren im 5. Jahrhundert bei den angesiedelten, erobernden Barbaren schon ebenso in Gebrauch wie bei der hier verbliebenen und weiterlebenden Provinzbevölkerung.

In zwei Gräbern von Páty finden sich *Beinkämme*. Im Frauengrab 560 lag ein zweiseitiges Kammfragment, im Kindergrab 558 ein zweiseitiges und ein Kammfragment

mit Buckelrücken. Keiner der Kämme wurde an die trachtensprechende Stelle, an den Kopf, gelegt, in beiden Fällen lagen sie rechts bzw. links in Oberschenkelhöhe. Entweder hatte man sie in der Tasche am Gürtel getragen oder in der Hand gehalten.

In den provinzialrömischen Gräberfeldern legt man Kämme nur in Frauen- und Kindergräber.

Die *zweiseitigen Kämme* bestanden aus drei Platten, die von vier Eisennieten zusammengehalten wurden. Der Kamm aus Grab 558 war wahrscheinlich unverziert, der andere, aus Grab 560, hatte Punktkreis-Verzierung.

Der zweireihige dichte Kamm ist eine römische Form und wurde mit römischer Technik hergestellt. Die Sveben, Bayern, Alamannen, Franken und Gepiden übernahmen ihn nur in der Nachbarschaft des Reiches. In Pannonien taucht der zweiseitige Beinkamm in spätromischen Gräberfeldern des 4. Jahrhunderts auf und blieb dann im ganzen 5. Jahrhundert eine beliebte Form.

Unter den Benutzern des zweiseitigen Beinkammes finden sich in Pannonien in erster Linie gemischte, weiterlebende provinziale Bewohner bzw. neue Bevölkerung germanischer Herkunft. Außerhalb Pannoniens ist er meist für gepidische Gebiete typisch, eine Generation später.

Kamm mit halbrundem Griff: Dazu gehört der eine Kamm in Grab 558. Von seiner Griffplatte ist auf einem einzigen kleinen Vorderseitenfragment ein Musterdetail aus eingeritzten gebogenen Linien erhalten geblieben, ausgefüllt mit engen Stricheln. Ein ähnliches Motiv und Raumfüllelement ist von Kämmen mit Tierdarstellungen bekannt. Auf dem hiesigen könnte es eventuell ein Tierbein sein. Auf den kleinen Fragmenten der mittleren Versteifungsplatte ist nur die untere waagerechte Linie der Umrahmung zu sehen.

In einer späten Grube der Siedlung von Páty, die in einem römischen Steingebäude gegraben wurde, fand sich schon 1983 ein anderer punzierter Beinkamm mit Buckelrücken und Tiergestalt. Auf der Vorderseite des Griffs befindet sich die Darstellung eines Walfisches, ausgefüllt mit kleinen Strichelungen, auf der Versteifungsplatte Wellenlinienverzierung.

Die Kämme mit Tierdarstellungen bilden eine gesonderte Gruppe innerhalb der Kämme mit halbrundem Griff. Ihre Herstellungstechnik ist mit der der übrigen römischen Kämme identisch. Die Tiergestalten wurden vermutlich später in die fertigen Kämme eingeritzt. Die Herkunft der Kammform war lange umstritten. Solche Formen finden sich in den griechisch-römischen Städten des Pontus-Gebietes. Von dort mögen sie die Träger der Maroszentanna-Csernyahov-Kultur übernommen haben. Lange hat man sie für gotisch gehalten, weil die ersten Exemplare in siebenbürgischen gotischen Gräberfeldern gefunden wurden: Marosvásárhely, Maroslekence, Medgyes. Seither gibt es mehr aus der Provinz als auf gotischem Gebiet: in Intercisa 2 St., in Páty 2 St., in Csákvár und Gomolava (Hrtkovaca) je 1 St.

Auf den siebenbürgischen und Intercisaer Exemplaren sind springende oder stützende Tiere zu sehen: in Marosvásárhely ein Hase, in Medgyes und Maroslekence eine Ziege und in Intercisa eventuell eine Ziege und ein Pferd. Auch auf dem Kammfragment von Páty Grab 558

kann es sich um die Beine eines solchen Tieres handeln. Vögel mit langen Schnäbeln finden sich auf den Exemplaren von Csákvár und Gomolava. Die Walfischdarstellung auf dem Pátyer Kamm ist bisher die einzige.

Der Kamm mit halbrundem Griff ohne Tierdarstellung mit punzierter Verzierung ist die typischste Kammform der pannonischen Bevölkerung des 4.–5. Jahrhunderts. Die punzierten Exemplare verbreiteten sich vor allem am Limes oder in dessen Nähe, auf je eine Siedlung konzentriert, z.B. Szőny, Nagytétény, Páty, Intercisa, Csákvár (Tác). Dort wurden sie wahrscheinlich lokal hergestellt.

Die Beinkämme sind Erzeugnisse lokaler pannonischer Werkstätten. In Pannonien gibt es quantitativ herausragend mehr Kämme als in anderen Provinzen bzw. bei den germanischen Völkern im Barbaricum. In Pannonien finden sich alle vier Formen von Beinkämmen: zweiseitige, solche mit halbrundem Griff, mit Buckelrücken und mit Dreiecksgriff. Kämme dieser Typen waren gleichzeitig in Gebrauch. Für die Völker des Barbaricums ist im allgemeinen nur je ein Typ charakteristisch: bei den Gepiden der zweiseitige, bei den Goten der mit Buckelrücken, bei den Rheingermanen der mit Dreiecksgriff.

Die Beinkämme erscheinen in großer Zahl im letzten Drittel des 4. Jahrhunderts und finden sich bis in die Mitte des 5. Jahrhunderts in den Gräberfeldern der romanisierten Provinzbevölkerung. Ihren Gebrauch übernahmen auch die Barbarenfrauen, häufig finden wir sie auch ohne weitere römische Beigaben.

Sie wurden zwar in römischen Werkstätten produziert, aber in allen Gräbern, in denen sie vorkommen, findet sich auch irgendein anderer barbarischer, in früheren römischen Gräberfeldern unüblicher Gegenstand. Somit ist die Verbreitung des Kammgebrauchs wahrscheinlich mit einem fremden Einfluß am Ende des 4. Jahrhunderts zu erklären. Einzelne Völker haben sie dagegen nie benutzt, so sind sie für die hunnische Tracht überhaupt nicht typisch. Die vor den Hunnen fliehenden germanischen Völker haben die Mode aus dem Osten mitgebracht.

Im pannonischen Teil des Komitats Pest fanden sich Beinkämme in spätrömischen Lagern und Kleinfestungen (Leányfalu), in den Gräberfeldern neben ihnen (Szentendre, Százhalombatta, Visegrád-Gizellamajor) sowie in bis zum 4.–5. Jahrhundert bewohnten Villen (Pomáz-Zdrávlyák und Lugi dúlő) und Gräberfeldern neben ihnen (Páty).

In Páty trugen drei der Bestatteten einen *Gürtel*, die Kinder in Grab 554 und 558 sowie die Frau in Grab 560. Bei den beiden Kindern hatte er eine Silber- und bei der Frau eine Eisenschnalle mit Bronzedorn.

Die Stiefel von zwei Kindern (554, 558) wurden durch einen Riemen mit Silberschnalle geschlossen.

Sämtliche *Gürtel- und Stiefelschnallen* sind rund – die Eisenschnalle ist größer und fragmentarisch –, und ihre Dorne sind auf die Schnalle gebogen.

In Grab 558 schloß sich der Stiefelschnalle ein kleines rechteckiges Riemenschlaufenblech und der Gürtelschnalle ein fast rundköpfiger Silberniet mit kleiner

Unterlegscheibe an. Beide sind charakteristische Formen bei den hunnenzeitlichen Schnallen.

Gürtelschnallen finden wir auch in spätrömischen Männergräbern, aber mit anderer Form. Frauen wiederum trugen bei den Römern keinen Gürtel. Dieser Trachtwechsel hängt mit dem Wechsel der Lebensweise zusammen. Bei den östlichen Hirten- und Nomadenvölkern gehörte der Gürtel mit den von ihm herabhängenden Geräten (Messer, Feuergarnitur usw.) ähnlich wie bei den Männern auch zur Frauentracht. Beide Geschlechter trugen Hosen und schlossen auf ähnliche Weise die Stiefelschäfte über dem Knöchel mit Riemen und auch den Gürtel.

Diese runde Schnalle mit daraufgebogenem Dorn ist die typische sog. hunnenzeitliche Schnallenform, die es in römischen Gräbern des 4. Jahrhunderts noch nicht gibt. Das Verbreitungsgebiet der Goldschnallen mit Edelsteinen entspricht den Siedlungsverhältnissen der Hunnenperiode. Die silbernen, bronzenen und eisernen Exemplare tauchen schon am Ende des 4. Jahrhunderts in Gräbern der Maroszentanna-Csernyahov-Kultur auf und erscheinen dann im ersten Drittel des 5. Jahrhunderts in der nördlichen und östlichen Nachbarschaft Pannoniens. Innerhalb der Provinz waren sie wohl nur in der echten Hunnenperiode verbreitet. Aber nicht nur die Hunnen haben sie benutzt, sondern auch die mit ihnen gekommenen bzw. hier vorgefundenen sonstigen Volksgruppen, Goten, Alanen, Sveben und Gepiden. Sie lassen sich nicht mit einem Volk, nur mit einer Periode verbinden, mit der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts, und innerhalb dieser am ehesten mit der Zeit 425–455.

Die Schnallen der Fürsten und der Militäraristokratie waren aus Gold mit Edelsteineinlagen. Niedrigere Militärführer und ihre Familien erhielten Silberschnallen. Die der Ärmere waren aus Bronze oder Eisen. Die Tote in Grab 560 von Páty hat eine Eisenschnalle mit daraufgebogenem Bronzedorn. Dieser Brauch, auf einem billigeren, schlechteren Material einen Dorn aus teurerem Material zu befestigen, ist sehr selten. Ähnliche kennen wir aus Intercisa, Szabadbattyán und Kilimán-Felső major. Im allgemeinen finden sich bei den Toten mit Eisenschnalle auch Eisenmesser und Feuergarnitur, wie auch in Grab 560 von Páty.

Eisenmesser gab es in drei (554, 558, 560) und Feuergarnitur in einem Grab (554) von Páty. In Grab 554 fanden sich beide. Alle lagen in Frauen- oder Kindergräbern. Sie wurden in einer vom Gürtel hängenden Scheide bzw. Tasche getragen.

Für die römische Lebensweise sind *Messer und Feuergarnitur* nicht typisch, wie sich auch in den spätrömischen Gräberfeldern zeigt. Der Brauch, sie mit ins Grab zu legen, verweist auf einen in Pannonien fremden Jenseitsglauben.

Am Gürtel befestigt trugen die Frauen auch beinerne Nadelbehälter. Im Frauengrab 560 wurde er mit einer Eisennadel gefunden, ein unverzierter Beinzyylinder. Er ist ein typisches Gerät der Frauen. In römischen Gräberfeldern gibt es keine beinernen Nadelbehälter. Im pannonischen Fundmaterial kennen wir nur ein ähnliches Stück, aus Szőny.

Ein Charakteristikum völkerwanderungszeitlicher Gräber ist der Nadelbehälter z.B. in den gotischen Gräberfeldern der Marosszentanna-Csernyahov-Kultur. In Pannonien erscheint er in Barbarenbestattungen des 5. Jahrhunderts, selten aber in der Hunnenperiode. Später, bei den Awaren, ist er häufig.

Auf der Schulter der Toten von Grab 564 finden sich zwei *silberne Kleidernadeln*. Ihre Form – aus dem eigenen Material umgebogen, runder, durchlochter Kopf – ist einmalig im Material der Periode. Haar- und Kleidernadeln wurden in römischer Zeit in sehr abwechslungsreichen Formen hergestellt, aber von den pannonischen Exemplaren ähnelt keine den hiesigen.

Die auf beiden Schultern getragene Kleidernadel weist auf eine andere Tracht als das Kleid mit Gürtelschnalle aus den oben behandelten Gräbern (560, 554, 558). Die Kleidernadeln haben die früheren Fibeln abgelöst. In der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts benutzte man verstümmelte Fibeln mit anderen Fibelarten gemeinsam, bis dann die Kleidernadeln ihre Funktion übernahmen.

Kleidernadeln auf beiden Schultern kennen wir aus Kilimán-Felső major (Wende 4./5. Jh.), Sióagárd (erste Hälfte-Mitte 5. Jh.), Viminacium und Kapolcs, aus gotischen Gräbern, die ins letzte Drittel des 5. Jahrhunderts datiert werden können. Es gibt auch entferntere Parallelen dieser Tracht, sämtliche aus ostgermanischer Umgebung. Auch die Nadeln von Páty wurden auf beiden Schultern getragen, so werden sie wahrscheinlich zu einer Bevölkerung gehört haben, für deren Tracht die Fibeln auf beiden Schultern früher typisch waren. Das Tragen von Fibeln auf beiden Schultern ist für die Ostgoten, die germanischen Völker charakteristisch und existierte bis zum 6. Jahrhundert (Blechfibeln mit *Edelsteineinlagen* und umgeschlagenem Fuß). Für die gotische Tracht ist neben dem Fibelpaar auch der Gürtel mit Schnalle um die Hüfte typisch.

Die Fibel ist auch ein organischer Bestandteil der iranischen – sarmatischen, alanischen – Tracht. Die „nichtgermanische“ (Iran) Mode des 5. Jahrhunderts vertreten die Zikadenfibeln auf beiden Schultern. Die beiden Fibeltypen können sich auch mischen.

Das Grab von Páty mit den beiden Silbernadeln auf den Schultern kann zu einer germanischen Volksgruppe in der ersten Hälfte bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts gehört haben.

Die Tote von Grab 564 hatte außer den beiden Kleidernadeln auch noch eine Halskette aus Bronzeperlen. Diese Halskette ist die einzige Beigabe in dieser Grabgruppe, von der wir ähnliche auch im römischen Gräberfeld von Páty finden (229). In spätrömischen Gräberfeldern finden sich in mit der Valentinianus-Zeit beginnenden und sich auch im 5. Jahrhundert fortsetzenden Bestattungen manchmal spiralförmige Bronzeperlen.

Diese Perlenkette ist also eine römische Form, kommt am Anfang des 5. Jahrhunderts noch vor und ist für die hunnenzeitlichen Bestattungen untypisch.

Nicht in dieser Grabgruppe, sondern südlich der Autobahn M1, im Gebiet des Gräberfeldes, fand sich als Streufund auf der Oberfläche eine zerbrochene *Zikaden-*

fibel, die untere Hälfte einer großen Zikadenfibel aus Bronze.

Die Zikadenfibel entwickelte sich aus der griechisch-sarmatisch-alanischen Tracht im Schwarzmeergebiet und verbreitete sich von dort weiter. Die „asiatischen Hunnen“ trugen sie an die Mütze gesteckt als Rangbezeichnung. In den hunnenzeitlichen (seit den 430er Jahren) Gräbern sind sie nicht für die Männer-, sondern eher die Frauentracht bezeichnend.

Das Pátyer Stück gehört zur großen bronzegegosenen Variante der Zikadenfibeln. Dieser Typ erscheint bereits am Ende des 4. Jahrhunderts in den Festungen bzw. Gräberfeldern an der Donau (Aquincum, Intercisa, Százhalombatta). Es gibt sie auch im Gebiet römischer Villen, zumeist in späteren Eingrabungen, z.B. in Szentendre, Szentkirályszabadja, Gorsium und jetzt Páty.

In NO-Pannonien mag eine spätrömische Metallwerkstatt gelegen haben, die sie produzierte. Die Fibelegentümer hatten sich bei den spätrömischen Gebäuden niedergelassen.

Die kleinere, noch immer bronzegegosene bzw. silberne Variante der Zikadenfibel neuen Typs, häufig mit Edelsteineinlagen hat sich in Wirklichkeit erst um 430 in Pannonien verbreitet.

Zeit- und ethnische Bestimmung: Vom gesamten Gräberfeld von Páty her betrachtet, ist diese Grabgruppe eine selbständige, vom übrigen Gräberfeld abgesonderte und auch in ihrer Orientierung abweichende Gruppe. Es gibt in ihr nicht die charakteristischen Grabformen (weder Ziegelgrab noch Grabkiste) der spätrömischen Bestattung, und es fehlen auch die charakteristischen spätrömischen Beigaben (die Bronzeperle ist die einzige, die sich auch schon im Gräberfeld des 4. Jh. findet). Statt dessen tauchen neue Bräuche (keine Gefäßbeigaben, Gläser am Kopf, Frauen mit Gürtel usw.) und Beigaben neuen Typs auf. Solche neuen Beigaben sind moosgrüne Glasgefäße, Beinkämme, Gürtel mit auf runde Schnallen gebogenen Dornen und Stiefelriemenschnallen, Messer und Feuergarnitur, silberne Kleidernadeln.

Im spätrömischen Gräberfeld von Páty wurde laut den Münzen und Beigaben bis zum Ende des 4. Jahrhunderts bestattet (eventuell sind Gräber ohne Beigaben noch später). Die hier besprochene Grabgruppe stammt aus noch späterer Zeit, auf jeden Fall aus dem 5. Jahrhundert. In diesem Rahmen kann sie zum Fundmaterial von foederati der Jahre 380–430 bzw. einer sonstigen barbarischen Volksgruppe oder zur wirklichen Hunnenperiode gehören. Einige Beigaben ermöglichen die Datierung auf die Wende des 4./5. Jahrhunderts: Glasgefäße und Beinkämme aus römischen Werkstätten. Dagegen sind die typisch hunnenzeitlichen silbernen Gürtel- und Stiefelschnallen sowie der Brauch, eine die Fibel ersetzende Kleidernadel zu tragen, schon eher für die *erste Hälfte oder Mitte des 5. Jahrhunderts* bezeichnend. Diese Periode ist die von anderen Forschern D2 genannte, in der unsere Gräber Verwandtschaft mit der sog. Untersiebenbrunner Gruppe zeigen. Einzelnen Forschern gemäß ist diese Gruppe auf 400–430 zu datieren, nach anderen in die echte Hunnenperiode.

Hinsichtlich der ethnischen Zugehörigkeit kann mit Sicherheit festgestellt werden, daß die abgesonderte

Grabgruppe, die fehlenden römischen Grabformen, die zur spätromischen konträre Orientierung, das Fehlen der Gefäßbeigaben und des weiteren Gürtel, Messer und Feuergarnitur in Frauengräbern alles solche rituellen Abweichungen sind, die auf die Existenz einer der früheren provinzial-römischen Bevölkerung fremden, neuen ethnischen Gruppe hinweisen. Diese wird aufgrund der Untersuchung einzelner Gegenstände keine hunnische, sondern eher eine *germanische* oder *alanische* Bevölkerung gewesen sein. Ob sie vor den Hunnen hierher flüchtete oder schon ein unterworfenes Volk innerhalb des Hunnenreiches war, läßt sich vorerst nicht entscheiden. Aufgrund der zwei verschiedenen Frauentrachten hat hier wahrscheinlich eine gemischte Volksgruppe gelebt. Zugleich sind die meisten Gegenstände in römischen Werkstätten erzeugt worden, folglich hat die Fremdbevölkerung in Handelsbeziehung zu den lokalen (wahrscheinlich Aquincumer), weiter tätigen und die neuen Eroberer beliefernden Werkstätten gestanden.

Das Gräberfeld von Páty wurde auch in der Periode zwischen den spätromischen Bestattungen und dieser hunnenzeitlichen Grabgruppe genutzt. Darauf weist die südlich der Autobahn M1 gefundene Zikadenfibel hin, von der ähnliche Exemplare vom Ende des 4. bis zum Anfang des 5. Jahrhunderts immer in der Umgebung römischer Gebäude gefunden werden und die noch nicht den echten Hunnen, sondern nur den vor ihnen fliehenden, nichtgermanischen Völkern zuzusprechen sind.

Im pannonischen Teil des *Kom. Pest* ist vom Ende des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts jedenfalls das Vorhandensein barbarischer Bevölkerung nachzuweisen. Dabei kann es sich vor allem um Bewaffnete und ihre Familienmitglieder handeln, da die barbarischen Gegenstände in den Festungen und ihren Gräberfeldern (Szentendre, Budakalász, Leányfalu, Visegrád, Százhalombatta) auftauchen. Kleinere Gruppen lassen sich aber auch hinter dem Limes nachweisen. Übertragen wir die Fundorte – zusammen mit den Streufunden – auf eine Landkarte, erkennen wir, daß sich das Fundmaterial größtenteils am Limes gruppiert, aber darüber hinaus war, wenn auch sporadischer, auch das Tal des Benta-

Baches und das Zsámbéker Becken in der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts (wahrscheinlich nur bis 430) bewohnt. Eine größere Gruppe ließ sich in der Umgebung von Budakalász, Pomáz und Szentendre nieder. Nördlich davon waren noch der Wachturm von Leányfalu und Visegrád besetzt. Die Eisenlanzen und Beingegenstände weisen auf irgendeine germanische (svebische bzw. ostgotische) Bevölkerung hin. Münzen datieren dieses Material kaum mehr. Zumeist kommen noch Kleinbronzen der allerletzten Valentinianuszeit im 5. Jahrhundert vor. Spätere Münzen sind selten.

Die andere Gruppe von Funden stammt schon aus der Zeit nach Verlassen der römischen Gebäude, z. B. fanden sich solche später eingegrabenen Gräber in Százhalombatta im Lager und im vicus. Auch in Páty fanden sich der Beinkamm mit Buckelrücken in einer Grube, die in einem früheren Steingebäude des Dorfes gegraben wurde, bzw. im Gräberfeld die hier behandelte abgesonderte Grabgruppe. Hier ist noch schwerer zu entscheiden, ob sie zu einer barbarischen Volksgruppe vor 430 oder in die sog. Attila-Periode gehören, weil sich unter den Beigaben der Gräber die oben behandelten Beingegenstände, Glasbecher und eingeglätteten Gefäße finden, aber bei ihnen auch neuer Schmuck auftaucht, s. die Blechfibel, Zikadenfibel und hunnenzeitlichen Schnallen.

Ihre Zugehörigkeit zu je einer Volksgruppe ist nur in einigen Fällen zu beweisen. Die Mehrheit der Gegenstände wurde nur von irgendeinem Volk benutzt oder war nur anfangs für ein Volk charakteristisch, verbreitete sich dann aber als Mode und wurde im 5. Jahrhundert schon von fast allen Frauen getragen. Bei ihrer Verbreitung spielte die Hunnenbewegung eine große Rolle. Die von den Hunnen mobilisierten Völker brachten einen großen Teil der neuen Typen mit, bzw. auf ihren Einfluß hin lebten jahrhundertlang weniger verwendete Techniken und Formen wieder auf, die sich der neuen Mode anpaßten. Und während der Hunnenherrschaft existierte dieser Schmuck weiter und bildete mit den neuen Goldgegenständen zusammen die für die Führungsschicht charakteristische Tracht.